

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
ГУЛИСТОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ
ИЖТИМОЙ-ИҚТИСОДИЙ ФАКУЛЬТЕТИ
«ИҚТИСОДИЁТ» КАФЕДРАСИ**

**5230100 - Иқтисодиёт таълим йўналиши
53-16 гуруҳ талабаси**

ШАИМОВ ЭЛЁР ИХТИЁР ЎҒЛИНИНГ

**“САНОАТ ТАРМОҚЛАРИНИ ЮҚОРИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА
РИВОЖЛАНТИРИШДА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИ ЎРНИ ВА
УЛАРНИ ЖАЛБ ЭТИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ (МИЛЛИЙ
ИҚТИСОДИЁТ МИСОЛИДА)”**

мавзусида бажарган

БИТИРУВ-МАЛАКАВИЙ ИШИ

Ҳимоя учун қабул қилди:

“Иқтисодиёт”

кафедраси мудири и.ф.н.

доцент О.Сатторкулов

«__» _____ 2020.

Илмий раҳбар:

“Иқтисодиёт” кафедраси

доцент О.Сатторкулов

“__” _____ 2020 й

Гулистон – 2020

Битирув малакавий иш Гулистон давлат университетининг 2019 йил “27 ” ноябрдаги № 713-С сонли буйруғи билан тасдиқланган Давлат аттестация комиссиясининг ____– сонли йиғилишда муҳокама қилинди ва “ ____ ” балл билан (_____) баҳоланди.

(аъло, яхши, қониқарли)

Битирув малакавий иш “Ижтимоий - иқтисодий” факультетининг 2020 йил “ ____ ” _____ даги ____– сонли илмий-услубий кенгаши қарори билан давлат аттестация комиссиясига ҳимоя қилиш учун тавсия этилди.

Факультет декани:

Б.Туйчибоев

Битирув малакавий иш “Иқтисодиёт” кафедрасининг 2020 йил “27 ” майдаги №12– сонли йиғилишида муҳокама қилинди ва ҳимояга тавсия этилди.

Кафедра мудири:

О.Сатторкулов

БМИ бажарувчи “5230100 - Иқтисодиёт” таълим йўналиши 53-16 гуруҳ

талабаси _____ Шаимов Элёр

Раҳбар: “Иқтисодиёт” кафедраси доц. _____ О.Сатторкулов

	МУНДАРИЖА	бети
	Кириш	3
I боб	САНОАТ ТАРМОҚЛАРИНИ ЮҚОРИ ТЕХНОЛОГИЯ ЛАР АСОСИДА РИВОЖЛАНТИРИШДА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРНИНГ ЎРНИ ВА АҲАМИЯТИ	
1.1.	Саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришда инвестициялар ва уларнинг моҳияти	
1.2.	Саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришга хорижий инвестицияларни жалб этишнинг зарурати ва унинг иқтисодий асослари	
1.3.	Миллий иқтисодиётнинг инвестицион жозибадор лигини ошириш омиллари	
II боб	САНОАТ ТАРМОҚЛАРИНИ ЮҚОРИ ТЕХНОЛОГИЯ ЛАР АСОСИДА РИВОЖЛАНТИРИШДА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ НИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ ВА ЙЎЛЛАРИ	
2.1.	Халқаро капитал миграцияси ва унинг гуруҳланиши	
2.2.	Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида инвестиция лардан самарали фойдаланишнинг сифат кўрсаткичлари таҳлили	
2.3.	Минтақада инвестицион фаолиятни тартибга солиш ва рағбатлантириш тизими	
2.4.	Саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришнинг инвестицион асосларини такомиллаш тириш	
III боб	Битирув олди амалиётининг назарий асослари	
	Хулоса	
	Адабиётлар рўйхати	

КИРИШ

Мавзунинг долзарблиги

Мамлакатда иқтисодий ўсишга, аҳоли турмуш даражасини яхшилашга ҳамда иқтисодиётнинг барча тармоқларида рақобатдошлик кўрсаткичини оширишга эришиш, биринчи навбатда саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришга хорижий инвестицияларни жалб этиш, ишлаб чиқариш соҳасини модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашга боғлиқ. Ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлаш ўз-ўзидан мамлакатда товарлар ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланиладиган барча турдаги иқтисодий ресурсларни оқилона ишлатишда асос бўлади. Кенг маънода инвестиция (сармоя) – даромад ёки фойда олиш мақсадида маблағни муайян муддатга тадбиркорлик ва бошқа фаолият турлари (объектлари)га йўналти-ришни англатади. Шунини айтиш лозимки, дунё ҳамжамиятининг ҳозирги тараққиёт босқичида бирор мамлакат инвестицияларсиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишга эриша олмайди. Инвестиция ресурсларини ўз вақтида миллий иқтисодиётига жалб қила олмаган, пул маблағлари танқислигини бошидан кечираётган давлатлар, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан орқада қолиб кетиши ҳеч гап эмас. Бундай ҳолатда муаммонинг энг яхши ечимларидан бири – молиявий маблағлари ортиқча бўлган ривожланган мамлакатлардаги капитал ресурсларни, ривожланаётган давлатлар иқтисодиётига жалб этишдир. “Халқимизнинг фидокорона меҳнати билан 2019 йил – “Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили”да салмоқли натижаларга эришдик. Барча соҳалардаги ижобий натижалар қаторида инвестициялар ҳажми ҳам сезиларли даражада ошди. Айниқса, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 4,2 миллиард долларни ташкил этиб, 2018 йилга нисбатан – мана шу рақамга

этиборингизни қаратмоқчиман – 3,1 миллиард долларга ёки 3,7 баробар ўсди. Инвестицияларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 37 фоизга етди”¹.

Жаҳон хўжалик тизимида глобаллашув жараёнлари чуқурлашиб бораётган ва республикамизда очиқ иқтисодиёт асослари шакллантирилаётган бугунги кунда самарали инвестиция сиёсатини юритиш, ишлаб чиқариш объектларини тубдан модернизация қилиш орқали экспорт ҳажмини ошириш ҳамда рақобатбардош товар ва хизматларни жаҳон бозорига чиқариш, миллий иқтисодиётга кириб келаётган инвестициялар оқимини кенгайтириш ва инвесторлар фаолиятини рағбатлантириш учун қулай ҳуқуқий ва меъёрий шарт-шароитларни барпо этиш, шунингдек, хорижий инвестициялар самарадорлигини изчил ошириб бориш мазкур мақсадга эришишнинг энг муҳим омилларидан ҳисобланади.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, охириги йилларда республикамизда иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация қилишда инвестицион жараёнларни такомиллаштириш ҳамда хорижий инвестицияларни жалб этиш бўйича қатор ижобий ишлар амалга оширилди.

Жалб этилган хорижий инвестицияларнинг асосий қисми реал секторга, яъни ишлаб чиқариш тармоқларини ривожлантиришга ва техник-технологик қайта қуроллантиришга йўналтирилди. Хорижий инвестицияларни кенг миқёсда жалб этиш натижасида мамлакатимизнинг экспорт салоҳияти сезиларли даражада ошди, кўплаб янги иш ўринлари яратилди, ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма тармоқлари фаолиятининг самарадорлиги ортди.

Шу муносабат билан республикамизда қулай макроиқтисодий шарт-шароитлар барпо этиш, иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация қилишда техник-технологик ва инвестицион янгилашнинг устувор йўналишларини аниқлаш, хорижий инвестициялар жалб этиш самарадорлигини ошириш бўйича илмий асосланган таклиф ва тавсиялар

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.//xabar.uz.

ишлаб чиқиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, мазкур илмий иш мавзусининг долзарблигини белгилаб беради.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси. Саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришда хорижий инвестицияларни ўрни, минтақада инвестицион жозибадорлигини таъминлаш, миллий иқтисодиёт тармоқларини ривожлантиришнинг технологик ва иқтисодий - инвестицион асослари ва уларни такомиллаштириш, хорижий инвестициялар жалб этиш самарадорлигини оширишнинг айрим назарий ва амалий масалалари МДҲ иқтисодчи-олимлари – Андрианов В.Д., Бланк И.В., Васильев В.А., Глазьев С.Ю., Комаров В.В., Лешенко М.И., Шумский Н., Шишков Ю. ва бошқалар томонидан кенг ўрганилган.

Ўзбекистон Республикасининг жаҳон хўжалик тизими билан интеграциялашувида, шунингдек реал тармоқларини модернизациялашда хорижий инвестицияларнинг ўрни ва роли, уларнинг миллий иқтисодиёт ривожланишига таъсири, ишлаб чиқариш жараёнига янги технологияларни татбиқ этиш зарурати ва омиллари республикада иқтисодчи-олимлари – Вахабов А.В, Алимов А.М., Бедринцев А.К., Йўлдошев Ш., Исажонов А., Мўминов Н, Марпатов М., Орифхонов Ш., Раззоқов Р.М., Расулев А.Ф., Сиражиддинов Н., Трушин Э.Ф., Турсунов Б.М., Тўхлиев Н.Т., Шодиев Р.Ҳ. ва бошқалар томонидан тадқиқ қилинган.

Юқорида номлари зикр этилган олимларнинг инвестиция сиёсатини такомиллаштириш, хорижий инвестицияларни жалб этиш самарадорлигини ошириш масалаларини илмий-амалий жиҳатдан тадқиқ этишга қўшган ҳиссаларини эътироф этган ҳолда шунини таъкидлаш лозимки, миллий иқтисодиётни ҳар томонлама ва изчил ривожлантириш иқтисодиётни самарали модернизациялаш, фаол инвестиция сиёсатини юритишни талаб этади. Инвестиция сиёсати ҳар қандай давлатнинг иқтисодий ривожланиши ва унда ишлаб чиқаришни кенгайтиришнинг энг асосий йўналишларидан биридир. Иқтисодиётни эркинлаштириш шароитида миллий иқтисодиёт

соҳаларига ташқи ва ички инвестициялар оқимини фаоллаштириш иқтисодий юксалишнинг янги босқичини бошлаб берадиган асосий омил ҳисобланади.

БМИнинг мақсади ва вазифалари. Ишнинг асосий мақсади саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришда хорижий инвестицияларни ўрни ва аҳамиятини очиб бериш, ҳудуд инвестицион жозибадорлигини таъминлаш жараёни, механизми ва уни такомиллаштириш йўналишлари бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқишдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун ишда **қуйидаги вазифалар** қўйилган:

- Саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришда инвестициялар тутган ўрни ва уларнинг моҳиятини очиб бериш;

- Саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришга хорижий инвестицияларни жалб этишнинг зарурати ва унинг иқтисодий асосларини ёритиш;

- Минтақа инвестицион жозибадорлигини белгиловчи омилларни таҳлил этиш ва баҳолаш;

- Ҳудуд иқтисодиётига инвестицияларни жалб этиш динамикасини таҳлил этиш ва баҳолаш;

- Иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида инвестициялардан самарали фойдаланишнинг сифат кўрсаткичлари таҳлилин келтириш;

- Минтақада инвестицион фаолиятни тартибга солиш ва рағбатлантириш тизимини такомиллаштириш омилларини таҳлил қилиш асосида ушбу соҳадаги мавжуд муаммоларни аниқлаш.

БМИнинг объекти сифатида миллий иқтисодиёт ва унинг инвестицион жозибадорлиги танлаб олинди.

БМИнинг назарий ва услубий асослари бўлиб Ўзбекистон Республикаси Президенти асарларида ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларини қарор топтириш бўйича илгари сурилган ғоялар, иқтисодий ислохотларни амалга ошириш бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий

Мажлиси томонидан қабул қилинган қонунлар, Вазирлар Маҳкамасининг қарорлари ва бошқа меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар, мамлакатимиз ва хорижий мамлакатлар олимларининг тадқиқ этилаётган муаммо юзасидан олиб борган илмий ишлари ва асарлари хизмат қилди. БМИни ёзиш жараёнида Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси, Иқтисодиёт вазирлиги, Ташқи иқтисодий алоқалар, инвестиция ва савдо вазирлиги маълумотларидан кенг фойдаланилди.

БМИда иқтисодий-статистик таҳлил, статистик гуруҳлаш, таққослаш, прогнозлаш каби усуллардан фойдаланилди.

БМИнинг илмий янгилиги қуйидагиларда ўз аксини топади:

- Худуд инвестицион жозибadorлигини таъминлашнинг назарий-иқтисодий асосларини инновацион иқтисодиёт нуқтаи назаридан очиб бериш асосида, уни такомиллаштиришга оид ҳулоса ва таклифлар шакллантирилган;

- саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг ўрни ва аҳамиятини ошириш ва инвестиция ларни иқтисодиётга жалб қилишнинг объектив зарурияти, омиллари ва йўналишларига оид илмий-амалий таклифлар ишлаб чиқилган;

- хорижий инвестицияларни ўзлаштириш орқали миллий иқтисодиёт тармоқларини модернизациялашнинг иқтисодий асосларини таҳлил қилиш асосида уни янада такомиллаштиришга оид илмий-амалий таклифлар ишлаб чиқилган.

БМИ натижаларининг назарий ва амалий аҳамияти. Мазкур ишнинг назарий аҳамияти “Иқтисодиёт назарияси” фани доирасида мамлакат табиий-иқтисодий салоҳиятидан самарали фойдаланишда хорижий инвестицияларни жалб этишнинг илмий-назарий асослари ва имкониятлари ўрганилганлигида намоён бўлади. Сирдарё минтақаси шаҳар ва туманларнинг иқтисодий ривожланишдаги ўзига хос хусусиятлари ва номуносибликларни инобатга олган ҳолда хорижий инвестицияларни самарали жалб этишнинг стратегик ва

истиқболли йўналишлари белгилаб олинганлиги изланишнинг амалий аҳамиятини белгилаб беради. Шу билан бирга, иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб этишнинг асосий йўналишларини аниқлашга доир услубий ёндашув тавсия этилганлиги ҳам илмий-амалий аҳамиятга эга.

БМИнинг таркибий тузилиши. Иш таркиби кириш, иккита боб, хулоса ва фойдаланилган адабиётлар рўйхатидан иборат.

Ишнинг **кириш** қисмида танланган мавзунинг долзарблиги, ўрганилганлик даражаси асосланиб, ишнинг мақсад ва вазифалари, илмий янгилиги ва амалий аҳамияти ёритилган.

Ишнинг биринчи боби “Саноат тармоқларини юқори технология лар асосида ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг ўрни ва аҳамияти”да миллий иқтисодиётга хорижий инвестицияларни жалб этиш зарурати ва омиллари илмий жихатдан ёритилиб, худуд инвестицион жозибадорлигини ошириш омиллари ва йўллари, минтақа иқтисодиётига инвестицияларни жалб этиш динамикаси ҳолати таҳлил этилган. Шунингдек, мамлакатимиз инвестиция сиёсатининг асосий тамойиллари ва йўналишлари, инвестицияларнинг асосий моҳияти, турлари ва унга таъсир этувчи омиллар, иқтисодиётни модернизациялаш жараёнида инвестицияларнинг иқтисодий моҳияти ва иқтисодиётга жалб қилишнинг объектив зарурлиги асосланган.

Ишнинг иккинчи боби “Саноат тармоқларини юқори технология лар асосида ривожлантиришда хорижий инвестициялардан самарали фойдаланиш ни ошириш омиллари ва йўллари” да саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришнинг инвестицион асосларини такомиллаштириш, таркибий ўзгаришларни амалга ошириш ва технологик янгилашда хорижий инвестицияларнинг ўрни, худуд иқтисодиёти тармоқларида инвестиция фаолиятини тартибга солиш ва рағбатлантириш усуллари, миллий иқтисодиёт тармоқларини модернизация қилишнинг устувор йўналишлари ўрганилган. Шу билан бирга, инвестиция сиёсати йўналишлари ва инвестицион фаолиятни молиялаштиришнинг ўзига хос хусусиятлари,

иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация қилишнинг инвестицион асосларини такомиллаштириш омиллари статистик маълумотлар, кўрсаткичлар ҳамда ҳисоботлар асосида таҳлил этилиб, баҳоланган.

Хулоса қисмида тадқиқот натижаларидан келиб чиқувчи асосий таклиф ва тавсиялар умумлаштирилган, инвестиция сиёсатининг самарадорлиги ва инвестицион фаолликни оширишга оид амалий таклифлар шакллантирилган.

I-БОБ. Саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришда хорижий инвестицияларнинг ўрни ва аҳамияти

1.1. Саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришда инвестициялар ва уларнинг моҳияти

Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, қулай инвестиция иқлими шаклланмасдан ва хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга фаол жалб этмасдан туриб, бозор иқтисодиётига ўтаётган мамлакатлар жаҳон иқтисодий ҳамжамиятига муваффақиятли интеграциялаша олмайди.

Жаҳон иқтисодиётининг, шу жумладан Ўзбекистон иқтисодиётининг ҳам келгуси тараққиёти, асосан, инвестицияларга боғлиқлигини бугунги кунда ҳар бир билим соҳиби англаб етганлигини назарда тутсак, ҳозирги кунда республикамиз иқтисодиётига инвестицияларни, хусусан чет эл инвестицияларини кенгрок жалб этиш уларнинг мамлакатимизда ўтказилаётган иқтисодий ислохотларнинг самарали ижросини таъминлашнинг муҳим асосига айланганлиги билан боғлиқлигини тушуниб олиш кийин эмас.²

Иқтисодий адабиётларда ва амалиётда "инвестиция" нисбатан аниқ ва кенг қўлланилаётган атама ҳисобланса-да, иккинчи томондан, унинг кўп қирралиги ва зиддиятлилиги нафақат мамлакатимиз, балки хорижий

² Жўраев А.С., Хўжамқулов Д.Ю., Маматов Б. «Инвестиция лойиҳалари таҳлили» Тошкент «Шарқ»2007-526

иқтисодий адабиётларига ҳам хос.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, “.....иқтисодий юқори суръатлар билан ривожлантириш учун фаол инвестиция сиёсатини изчил давом эттириш зарур. Жорий йилда 23 миллиард долларлик инвестициялар ўзлаштирилади ҳамда 206 та янги йирик қувватлар ишга туширилади”³.

"Инвестиция" атамасининг моҳиятини аниқлашни иқтисодий адабиётларда кенг қўлланиладиган таърифларни таҳлил этишдан бошлаш мақсадга мувофиқ.

"Инвестиция" тушунчаси бир қатор маъноларга эга бўлиб, бу қисқача қуйилма деган маънони билдиради. Ёки буни фойда олиш мақсвдида акция, облигация сотиб олиш, товар ишлаб чиқариш учун зарур бўлган реал активларни сотиб олиш ва ишлаб чиқариш ҳамда интеллектуал ва бошқа моддий бойликлар учун сарфланиши тушунилади, яъни инвестициялар ҳар қандай восита бўлиб, пулнинг қийматини сақлайди, унинг қийматини кўпайтиради, ва ижобий даромад олишни таъминлайди.

Демак, инвестиция сўзи кенгроқ маънони англатиб, бунга қўшимча равишда ўзлаштирмоқ деган маънони ҳам берар экан”⁴.

Инвестиция ҳуқуқи соҳасида илмий изланишлар олиб борган рус олими А.Г.Богатирев ҳам юқоридаги нуқтаи назарга яқин позицияни эгаллайди.⁵ Айнан харажатларнинг ишлаб чиқаришга хослиги ва узоқ муддатлилиги кўп ҳолларда муаллифлар томонидан инвестициялар ва капитал қўйилмалар ўртасида тенглик ишорасини қўйилишига сабаб бўлади.

Шуни таъкидлаш лозимки, Европача услуб "инвестиция" атамасини қимматли қоғозларга киртилган узоқ муддатли қўйилмаларга нисбатан ҳам қўлланилишига йўл қўяди. Аммо "фақат корпорацияни бошқариш

³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.//xabar.uz.

⁴ Каримов Н.Ф., Хожиматов Р.Х. Инвестицияларни ташкил этшп ва молиялаштириш" Дарслик. - ТДИУ, 2011-Б. 31

⁵ Богатирев А.Г. Инвестиционное право. М.: Российское право, 2008.-272 с.

имкониятини ўзида акс эттирган ҳолатдагина бундай капитал қўйиш инвестиция бўлиши мумкин".⁶

Американча услуб ҳам "инвестиция" ва "капитал қўйилмалар" атамалари ўртасида тенглик ишорасини қўяди ва унинг иқтисодий мазмунида кўчмас мулкка қилинган қўйилмаларга устуворлик беради.

Инвестиция атамаси тўғрисида сўз юритганда МДҲ мамлакатлари иқтисодий адабиётларида кенг қўлланиладиган бир қатор таърифларни кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Масалан, рус иқтисодчи-олими Ковалев В.В. - фикрига кўра, "инвестициялар — халқ хўжалигининг турли тармоқларидаги корхоналарга узоқ муддатли капитал қўйишдир (мамлакат ичида ёки хорижда)".⁷ Кўриниб турибдики, ушбу таърифда инвестицияларнинг мақсади ва соҳалари ўз аксини топмаган. Шу билан бирга ушбу таърифда инвестициялар узоқ муддатли капитал қўйилмаларга тенглаштирилмоқда.

Инвестициялар — асосий ва айланма капитални қайта тиклаш ва кўпайтиришга, ишлаб чиқариш қувватларини кенгайтиришга қилинган сарфларнинг пул шаклидаги кўринишидир. У пул маблағлари, банк кредитлари, акция ва бошқа қимматли қоғозлар кўринишида амалга оширилади.

Лукинов В.А. юқоридаги таърифга нисбатан бир мунча тўлароқ ва аниқроқ таърифни келтиради: "инвестициялар — фойда олиш мақсадида мамлакат ичкарисида ёки хорижда халқ хўжалигининг турли тармоқларига давлат ва хусусий капиталнинг узоқ муддатли молиявий қўйилмаларидир"⁸.

Мазкур таърифда инвестицияларнинг мақсади кўрсатилган бўлсада, унинг ижтимоий самарани таъминлашдаги роли кўрсатилмаган. Шунингдек, инвестициялар фақат молиявий қўйилмалар сифатида тавсифланган, холос.

⁶ Шарп У., Александер Г., Бэйли Дж. Инвестиции: Пер. с англ. - М.ИНФРА-М, 2007. - с.28.

⁷ Ковалев В.В. Методы оценки инвестиционных проектов.-- М.: Финанс и статистика, 2008. – 144с.

⁸ Лукинов В.А. Проблемы стабилизации и развития инвестиционно-строительной сферы.-- М.: 1998. — 228с.

Ваҳоланки, машиналар, технологиялар, лицензиялар ҳам инвестициялар бўлиши мумкин.

Россиялик иқтисодчилар А.Ю.Андрианов, С.В. Валдайцев ҳам инвестицияларга шунга яқин таъриф келтирадилар: "Инвестициялар – давлат капитали ва хусусий капиталнинг фойда олиш мақсадида мамлакат ичкарасида ёки хорижий мамлакат иқтисодиётига узоқ муддатли молиявий қўйилмаларидир"⁹. Кўриниб турибдики, ушбу таърифда инвестицияларнинг таркиби келтирилмаган ва бу ерда ҳам инвестицияларни молиявий қўйилмалар сифатида таърифлаш устувор ўринга эга.

"Инвестициялар фойда (даромад) олиш ёки ижтимоий ёхуд иқтисодий самарага эришиш мақсадида турли хил ишлаб чиқариш, тижорат, ижтимоий, илмий, маданий ва бошқа соҳа дастурлари ва лойиҳаларини амалга оширишга киритиладиган пул, мулк ва интеллектуал бойликлармажмуасидан иборат"¹⁰, - деб таъриф беради инвестициялар таҳлили соҳасида илмий изланишлар олиб борган россиялик иқтисодчи О.Синицин.

Мазкур таъриф гарчи кенг қамровли бўлса-да, инвестицияларнинг моҳиятини тўлиқ ва аниқ очиб бера олмайди. Бунда инвестициялар турли хил дастурларни ва лойиҳаларни амалга ошириш учун сарфланадиган пул, мулк ва интеллектуал бойликлар мажмуасидан иборатлиги таъкидланади. Қимматли қоғозларга қилинадиган узоқ муддатли қўйилмалар, технологиялар сотиб олиш учун сарфланадиган маблағлар ва бошқа муҳим инвестиция турлари эътибордан четда қолган.

Қуйидаги таърифда инвестициялар ва капитал қўйилмалар ўртасига тенглик ишораси қўйилган: "Инвестициялар (капитал қўйилмалар) — халқ хўжалигининг барча тармоқларида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни

⁹ Инвестиции: учеб. /А.Ю. Андрианов, С.В. Валдайцев, П.В. Воробьев и др.— 2-е изд., перераб. и доп. —

М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — с58.

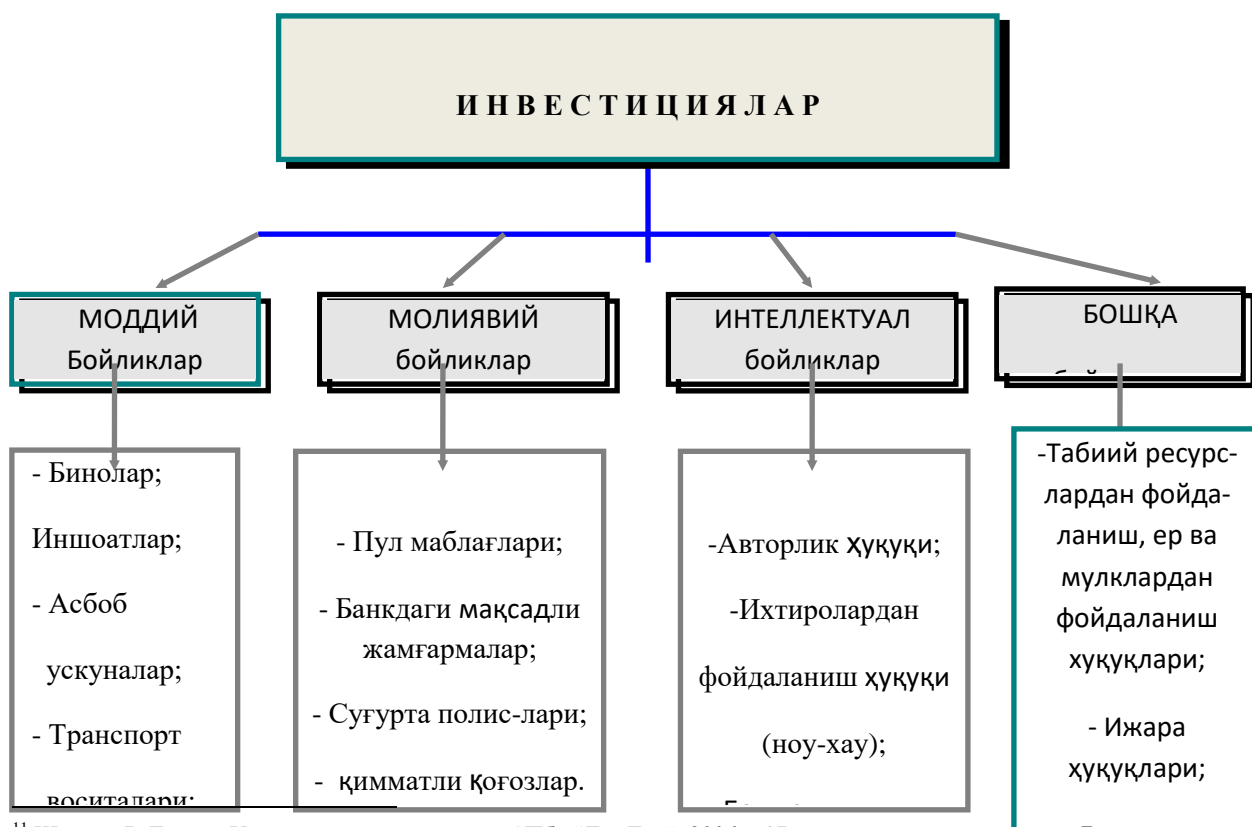
¹⁰ Синицин О. Инвестиционный анализ. Теория выбора // Инвестиции в России. № 1-2, 2007

таъминлашга йўналтирилган моддий, меҳнат ва пул ресурслари харажатлари йиғиндисидан иборат"¹¹.

Бизнинг фикримизча, Ўзбекистон Республикасининг "Инвестиция фаолияти тўғрисида" ги қонунида келтирилган таъриф инвестицияларнинг иқтисодий-ҳуқуқий табиатини тўлиқ очиб беради: "инвестициялар - иқтисодий ва бошқа фаолият объектларига киритиладиган моддий ва (номоддий неъматлар ҳамда уларга доир ҳуқуқлар; инвестиция фаолияти - инвестиция фаолияти субъектларининг инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ ҳаракатлари мажмуи"¹².

Ушбу таъриф инвестицияларнинг ҳам реал ҳам молиявий турлари мазмунини қамраб олади.

Инвестициялар қуйидаги кўринишларда бўлиши мумкин (1.1-расм).

¹¹ Шапиро В.Д. и др. Управление проектами. — СПб.: "Два Три", 2006. - 17 с.

¹² 11"Ўзбекистон Республикаси Қонуни "Инвестиция фаолияти тўғрисида"ги. 1998 й.24 декабрь, 2-модда

1.1-расм¹³. Инвестицияларнинг таснифланиши

Маблағларни киритиш объектига кўра инвестицияларни икки турга ажратиш мумкин: молиявий инвестициялар ва реал инвестициялар.

Молиявий инвестициялар - маблағларни молиявий активларга киритишдир. Молиявий инвестициялар акциялар, облигациялар ва бошқа қимматли қоғозлар шаклида қатнашиши мумкин.

Узоқ муддатли молиявий қўйилмалар шаклидаги инвестициялар деганда давлат қимматли қоғозларига (облигациялар ва бошқа қарз мажбуриятлари), бошқа корхоналарнинг қимматли қоғозлари ва Низом капиталига киритилган маблағлар, шунингдек, мамлакат ичкарисида ва хорижда корхоналарга тақдим этилган қарз маблағлари тушунилади.

Реал инвестициялар деганда барча турдаги (ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш) номолиявий активларни сотиб олиш мақсадида киритилган маблағлар тушунилади.

Инвестицияларнинг реал ва молиявий турларга ажратилиши уларни таснифлаштиришдаги асосий белгилардан ҳисобланади. Инвестициялаш жараёнига иштирок этиш характериға кўра инвестициялар бевосита ва билвосита инвестицияларга бўлинади.

Бевосита инвестицияларда инвестор инвестициялаш объектини танлаш ва маблағлар киритишга бевосита иштирок этади. Бевосита инвестицияларни одатда инвестиция объекти тўғрисида аниқ маълумотга эга, инвестициялаш механизми билан яқиндан таниш, шунингдек бу соҳада катта тажрибага эга бўлган махсус тайёргарликка эга инвесторлар амалга оширадилар.

Билвосита инвестициялар инвестицион ёки бошқа молиявий воитачилар орқали амалга оширилади.

Инвестициялаш муддатига кўра инвестициялар қисқа муддатли ва узоқ муддатли инвестицияларга бўлинади.

¹³ : “Инвестицияларни ташкил этиш ва молиялаштириш” фанидан маъруза матни. 2009 йил 36-бет

Қисқа муддатли инвестициялар бир йилдан ортиқ бўлмаган муддатга капитал киритишдир. Масалан, қисқа муддатли депозит қўйилмалари, қисқа муддатли жамғарма сертификатларини сотиб олиш ва ҳ.к.

Узоқ муддатли инвестициялар ишлаб чиқариш учун мўлжалланмаган узоқ муддатли фойдаланиш кўзда тутилган активларни барпо этиш, уларни кенгайтириш ва сотиб олишга сарфланган капитал маблағлардир.

Мулк шаклига кўра инвестициялар қуйидаги турларга бўлинади: хусусий, давлат, хорижий ва қўшма инвестициялар.

Хусусий инвестициялар фуқаролар ҳамда мулкчиликнинг нодавлат хўжалик юритиш субъектлари томонидан маблағлар киритишдир.

Давлат инвестициялари - марказий, минтақавий ҳамда маҳаллий ҳукумат ва бошқарув органлари томонидан бюджет, бюджетдан ташқари фондлар ҳамда қарз маблағлари ҳисобига, шунингдек, давлат корхоналари томонидан уларнинг ўз ва қарз маблағлари ҳисобига амалга оширадиган қўйилмаларидир. Хорижий инвестициялар даромад олиш мақсадида тадбиркорлик ва бошқа фаолият турларига хорижий инвесторлар томонидан киритиладиган барча турдаги мулкӣ ва интеллектуал бойликлар мажмуасидир. Хорижий инвесторлар сифатида хорижий юридик ва жисмоний шахслар, давлатлар ва халқаро ташкилотлар қатнашиши мумкин. Хорижий инвестицияларнинг бевосита, портфель ва бошқа турлари мавжуд.

Бевосита хорижий инвестициялар халқаро инвестиция фаолиятининг муҳим тоифаси бўлиб, бир мамлакат хўжалик юритиш бирлигининг бошқа мамлакатдаги корхонага барқарор таъсир ўтказишга интилишини ўзида акс эттиради. Барқарор таъсир ўтказиш деганда бевосита инвестор ва кўрсатилган корхона ўртасида узоқ муддатли муносабатлар ўрнатиш, шунингдек, ушбу корхонани бошқаришда инвесторнинг сезиларли роли тушунилади. Бевосита хорижий инвестициялар Низом капиталига бадал, кредитлар ва бошқа шаклларда амалга оширилиши мумкин. Бевосита инвестициялаш корхонаси корпоратив ва нокорпоратив бирлик сифатида

аниқланади. Унда инвесторга камида 10 фоиз оддий акция ёки акционерлар овози (корпоратив корхоналар учун) ёки шундай иштирокнинг эквиваленти (нокорпоратив корхоналар учун) тегишли бўлади.

Шундай қилиб, бевосита инвестициялаш корхонасига инвестор-резидент 50 фоиздан кўпроқ акция ёки овозга эга бўлган шўъба-корхона ёки компания, бевосита хорижий инвестор улуши 50 фоиз ва ундан кам бўлган асоциациялашган корхона, тўлиқ ёки қисман инвестор тасарруфида бўлган ва бевосита инвесторга тегишли бўлган нокорпоратив корхона киради.

Портфель хорижий инвестициялар деганда инвестицияларнинг акцияларга, бошқа қимматли қоғозларга киритилиши тушунилади. Қимматли қоғозлар жумласига акциялардан ташқари облигациялар, бонлар, векселлар, депозит сертификатлари, банк акцептлари ва қарз ёзилмалари киради.

Бевосита ва портфель инвестицияларни бир-биридан ажратиш учун амалиётда қуйидаги мезондан фойдаланилади: агар инвестор 10 ва ундан ортиқ фоиз оддий акцияларга эга бўлса, бундай инвестициялар бевосита инвестициялар ҳисобланади.

Бошқа хорижий инвестицияларга бевосита ва портфель инвестициялар жумласига кирмайдиган инвестиция турлари киради. Масалан, савдо кредитлари, шунингдек, халқаро молиявий ташкилотлардан олинадиган кредитлар, банк қўйилмалари ва бошқалар.

Минтақавий белгисига кўра инвестициялар мамлакат ичкарисидаги ва хориждаги инвестицияларга бўлинади.

"Мамлакат ичкарисидаги (ички) инвестициялар деганда мамлакат ҳудудида жойлашган объектларга инвестиция маблағларининг киритилиши тушунилса, хориждаги инвестициялар (ташқи) мамлакат ҳудудидан ташқарисида жойлашган объектларга инвестицияларни жойлаштириш тушунилади"¹⁴.

¹⁴ Имомов Н.Н. Инвестицияларни ташкил эти шва молиялаштириш. (Ўқув қўлланма) —Т-ТДИУ, 2011.,44-6.

Юқорида келтирилган таснифлаштириш инвестицияларнинг энг муҳим белгиларини ўзида акс эттириб, зарурият туғилганда янада аниқлаштирилиши ва илмий, тадиқот, тадбиркорлик мақсадларидан келиб чиққан ҳолда янада кенгайтирилиши мумкин.

Инвестициялар даражаси ялпи ички маҳсулот ҳажмига сезиларли даражада таъсир кўрсатади, миллий иқтисодиётдаги кўплаб мутаносибликлар унинг ўсиш суръатларига боғлиқ. Инвестициялар мамлакат миқёсида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни таъминлашни яхшилайтиди.

Инвестиция жараёни ва иқтисодий ўсиш ўртасидаги ўзаро боғлиқликни таҳлил қилишда инвестиция мультипликатори муҳим аҳамиятга эга. Уни умумий даромадларнинг ўсиши ва қўшимча капитал қўйилмалар ўртасидаги нисбат сифатида ифодалаш мумкин. Инвестиция мультипликатори инвестицияларнинг даромадларнинг ўсишига таъсирини ифодалайди. Ушбу услуб дастлаб Р.Ф. Кан томонидан маблағлардан фойдаланиш мультипликатори ¹⁵сифатида таклиф қилинган бўлиб, бу ғоя ушбу олим томонидан амалга оширилган кузатишга асосланган. Ушбу кузатиш натижаларига кўра, маблағлардан бирламчи қўшимча фойдаланишнинг муайян ҳажми тақсимланган даромадлар ва улар билан боғлиқ харажатларнинг аста-секинлик билан ўсиши натижасида улардан фойдаланишнинг иккиламчи шакллари келтириб чиқаради. Мазкур ғоя кейинчалик Кейнс томонидан бир тизимга келтирилиб, коэффициент - инвестиция мультипликатори кўринишида тақдим этилди¹⁶.

Унинг моҳияти қуйидагича: капитал қўйилмаларга қўшимча харажатлар даромадлар тўлқинини вужудга келтиради. Бу даромадлар ҳажми уларни олувчининг истеъмолга мойиллик даражаси билан белгиланади.

¹⁵ Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: Избранное., М.: Эксмо, 2007 г. с.173.

¹⁶ Кейнс Дж.М. Общая теория занятости, процента и денег: Избранное., М.: Эксмо, 2007 г. с.171.

Инвестиция мультипликаторининг қўлланилиши муҳим тенденцияни ажратиб кўрсатишга имкон беради: капиталнинг бирламчи қўйилмаси умумий даромаднинг ўсиши тенденциясини келтириб чиқаради. Даромад ҳажми истеъмолга сарфланган харажатлар билан боғлиқ тақсимлаш ҳажмидан юқори бўлади.

Жадаллашув тамойили мультипликатор тушунчаси билан биргаликда иқтисодий цикларни атрофлича таҳлил қилишга, капитал қўйилмаларнинг иқтисодиётнинг нотекис ҳаракатидаги ролини очиб беришга ёрдам беради. Бунда мультипликатор инвестиция жараёнларининг фаолият схемасини ёритиб берса, жадаллашув тамойили унинг асосий шарт-шароитларини аниқлаб беради.

Ушбу назарий қарашларнинг Ўзбекистоннинг инвестиция соҳасидаги ҳозирги ҳолатини тавсифлашдаги долзарб жиҳатларини алоҳида таъкидлаш лозим. Ҳақиқатдан ҳам, иқтисодий ислохотларнинг дастлабки даврида Ўзбекистондаги инвестиция тақчиллигининг муҳим сабабларидан бири бир томондан, давлат инвестициялари ҳажмининг қисқариши билан боғлиқ бўлса, иккинчи томондан, хусусий инвестициялар оқими учун зарурий шарт-шароитларни таъминлашга салбий таъсир кўрсатган пировард маҳсулотга бўлган ички талабнинг кескин қисқариши билан боғлиқ.

Шундай қилиб, асосий макроиқтисодий кўрсаткичлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликлар тизимида инвестиция жараёнлари асосий ўринни эгаллайди. Бу эса, ўз навбатида, давлатнинг кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни амалга оширишни тартибга солиш соҳасидаги асосий фаолият йўналишларини белгилаб беради.

1.2. Саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришга хорижий инвестицияларни жалб этишнинг зарурати ва унинг иқтисодий асослари

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миллий иқтисодиёт учун муҳим аҳамиятга эга бўлиб, улар ички жамғармалар даражасидан юқори

миқдорда инвестицияларни амалга ошириш, тўлов балансини қўллаб - қувватлаш ва шунингдек экспорт имкониятини кенгайтириш орқали иқтисодий тараққиётга ижобий таъсир кўрсатиши мумкин. Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар алоҳида корхоналар фаолияти учун ишлаб чиқариш ва капитал самарадорлигини ошириш, янги технологияларни жорий этиш ва менежмент тизимини такомиллаштиришда ҳам муҳим ўрин тутади. Ушбу жараёнлар мамлакатдаги бошқа ишлаб чиқарувчилар, буюртмачилар ва рақобатчиларга билвосита таъсир кўрсатиши орқали ички истеъмол ва капитал бозорларининг таркиби ва ривожланишига, шунингдек, ишчиларнинг кўникмалари ва амалий тажрибасини оширишга ёрдам беради.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, “...2020 йилда ўзлаштириладиган инвестицияларнинг салмоқли қисми, тўғридан-тўғри хорижий сармоялар ва кредитлар бўлишини алоҳида қайд этмоқчиман”¹⁷.

Миллий иқтисодиётнинг тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва улардан фойдаланиш самарадорлиги ички ва ташқи бозорнинг ҳажми, табиий ва минерал ресурслар билан таъминланганлиги, малакали ишчи кучи мавжудлиги, замонавий транспорт ва бозор инфратузилмасининг шаклланганлиги, макроиқтисодий барқарорлик ва иқтисодий ўсиш суръатлари каби кўплаб омиллар билан чамбарчас боғлиқдир. Аксарият ҳолларда бозорнинг иқтисодий салоҳияти ички бозор ҳажми (яъни ички маҳсулот) ҳамда узоқ муддатни кўзлаган бозор жозибadorлиги (иқтисодий ўсиш суръатлари) билан ўлчанади. Маҳалий бозорнинг катта ва ўсишга мойиллиги хорижий инвесторга дастлабки ҳаражатларни оқлаб, ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва келгусида фаолиятини янада кенгайтириш учун шарт-шароит яратади. Хорижий инвесторлар нафақат маҳалий, балки экспорт бозорининг имкониятларини ҳам ҳисобга оладилар. Маълумки, 1990 йиллар бошларида қатор Шарқий

¹⁷ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.//xabar.uz.

Европа мамлакатларининг Европа Иттифоқига аъзо бўлиш истиқболи Европа бозорларига экспорт учун мўлжалланган кўплаб лойиҳаларни амалга оширилишида муҳим омил бўлди.

Ишлаб чиқариш омилларининг кам харжлиги минтақага тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб этишда муҳим аҳамиятга эга. Баъзи бир иқтисодчиларнинг фикрига кўра мазкур омил айниқса ишчи кучи харажатлари маҳсулот таннархида жиддий акс этадиган ишлаб чиқариш тармоқларида, яъни кўп меҳнат талаб этувчи қайта ишлаш соҳалари учун муҳим ўрин тутади. Биз ушбу фикрга қисман қўшилган ҳолда шуни алоҳида таъкидлаб ўтмоқчимизки, ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида иш ҳақининг пастлиги хорижий инвестиция жалб қилиш учун етарли шарт бўла олмайди. Инвесторлар учун меҳнат самарадорлиги кўпроқ аҳамият касб этади. Шу боисдан ўтиш иқтисодиёти мамлакатларига инвестиция жойлаётган тадбиркорлар иш ҳақи ва меҳнат самарадорлига эътибор қаратадилар.

Импорт йўлида савдо тўсиқлар мавжудлиги ва ички бозорнинг муҳофазаланганлиги ички бозорга хизмат қилишни мақсад қилган инвестицияларни ўзига жалб қилади. Кўп ҳолларда бозорга кириб бориш қаршисидаги тўсиқлар ва номукамал рақобат чет эл инвестицияларини амалга ошириш йўлидаги муҳим омиллардан бири бўлади. Бу ўринда шу назарда тутилмоқдаки, импорт қилиш учун мавжуд юқори солиқ ва тарифлар хорижий инвесторлар томонидан савдо тўсиқларини «четлаб ўтиб» бизнес лойиҳаларини бевосита ички бозорда амалга ошириш иштиёқи пайдо бўлади. Бироқ биз шуни ҳам эътиборга олишимиз лозимки, бундай йўл орқали катта ҳажмда хорижий инвестицияларни жалб этиш имконияти фақат йирик ички бозорга ёки экспорт қилиш потенциалига эга бўлган иқтисодиётларга хосдир. Бой табиий ресурслар ўтиш иқтисодиёти мамлакатларида тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг муҳим детерминанти ҳисобланади. Хусусан, Россия, Озарбайжон ва Қозоғистон ўзларининг улкан нефт ва газ ресурслари туфайли жуда катта миқдорда чет эл инвестицияларини жалб этишга

эришдилар. Йирик инвестиция лойиҳалари шунингдек Ўзбекистон ва Туркманистоннинг тоғ-кон ва нефт-газ соҳаларида ҳам амалга оширилмоқда. Ушбу тармоқларда инвестицион лойиҳалар иқтисодиётдаги эркинлаштириш ва бозор ислоҳотлари жараёни тугалланмаган, яъни инвестиция билан боғлиқ таваккалчилик даражаси нисбатан юқори бўлган шароитда амалга оширилмоқда. Бу эса табиий ресурслар билан боғлиқ инвестициялар аксарият ҳолларда қайта ишлаш тармоқлардаги лойиҳалардан фарқ қилишидан далолат беради. Мисол тариқасида келтириш лозимки, Ўзбекистон иқтисодиётида Россиянинг Лукойл ва Газпром, Малайзиянинг Петронас, Хитойнинг CNPC каби компаниялари томонидан нефт ва газ саноатида амалга оширилаётган инвестиция лойиҳалари асосан экспорт бозори эҳтиёжини кўзлаган ва даромаднинг асосий қисми эркин конвертацияланувчи валютага тўғри келади. Бу эса инвестиция ва валюта таваккалчилигини камайтириш учун муҳим аҳамиятга эга. Халқаро молия институтлари ва хорижий компаниялар билан тузилган шартнома ва битимлар асосида 2019 йилда “... 23 миллиард долларлик инвестициялар ўзлаштирилади ҳамда 206 та янги йирик қувватлар ишга туширилади”¹⁸, ушбу инвестицияларнинг 4,2 млрд. доллардан зиёдини тўғридан-тўғри чет эл инвестициялари ташкил этди.

Хорижий инвесторлар иштирокини кенгайтириш билан боғлиқ жараённи фаоллаштиришда солиқ имтиёзлари муҳим рағбатлантирувчи чоралардан бири деб қаралади. Ушбу омилнинг аҳамияти сўнгги йилларда турли мамлакатлар ўртасида хорижий инвестицияларни жалб этиш учун рақобат кураши қизиши оқибатида бир мунча кўтарилди. Бугунги кунда кўплаб мамлакатлар муваққат чора сифатида мамлакатда қулай инвестиция муҳитини юзага келтириш мақсадида хорижий инвесторлар учун алоҳида имтиёз ва рағбатлар тизимини жорий этмоқдалар.

¹⁸ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.//xabar.uz.

Ўтиш даврининг дастлабки йилларида аксарият Шарқий Европа ва МДХ мамлакатлари хорижий инвесторлар учун кўплаб солиқ имтиёзлари тақдим этган бўлиб, одатда 2 йилдан 5 йилга қадар давом этган солиқлардан озод этилиш даври кенг тарқалган эди. Бироқ бу имтиёзлар қўлланишининг дастлабки даври турли мамлакатларда турлича белгиланар эди. Польшада бу таъриф остида корхона фаолиятининг бошланиши тушунилса, Россия ва Руминияда - дастлабки даромад олган йили, Чехияда эса корхона давлат рўйхатидан ўтган вақт ҳисоб боши саналган. Бунга кўшимча равишда, баъзи мамлакатлар хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар даромадига камайтирилган солиқ ставкаларини қўллаш каби имтиёзларни ҳам қўллаб, одатда бу кўрсаткич белгиланган ставканинг 15 фоизидан 20 фоизигача ташкил этарди.

Ўтиш шароитини бошидан кечираётган мамлакатлар солиқ тизимининг ўзига хос жиҳатларидан бири солиқ имтиёзлари беришда асосий эътибор солиқ солинадиган базага эмас, балки солиқ ставкаларига берилишида эди. Хусусан, кўпгина мамлакатларда солиққа тортилмайдиган харажатлар тоифасига реклама харажатлари, хизмат сафари сарфлари, шунингдек қайтариб олишнинг имкони бўлмаган қарзларни киритиш имконияти кескин чекланган бўлса, бу нарса аксарият ривожланган мамлакатларда одатда рухсат этилади. Зарарларни навбатдаги солиқ даврига кўчириш меъёри ҳам одатда анча чекланган бўлиб, асосий воситаларнинг жадал амортизациясини солиқ мақсадларида қўллаш кўп мамлакатларда рухсат этилмайди.

Инвесторларни жалб қилишда солиқлар орқали рағбатлантиришдан республикамизда ҳам кенг фойдаланилади. Шу ўринда, республикамизда турли имтиёзлар ёрдамида хорижий инвестицияларни саноатнинг устувор соҳалари ёки минтақаларга йўналтириш мақсадида хусусий хорижий инвесторлар учун берилган солиқ имтиёзларини келтириш лозим.¹⁹

¹⁹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ПФ-3594 сонли фармони.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилигида кўзда тутилган рағбат ва имтиёзлар ёрдамида хорижий инвестицияларни ортиқча иш кучи бўлган вилоятларда жойлаштириш кўламига таъсир ўтказиш ва хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар фаолиятдан маҳаллий корхоналарга «билим кўчиши»нинг (жумладан, локализация механизми орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчилар ва хизмат кўрсатувчи корхоналарга янги технология ва кўникмаларни киритилиши) ижобий самарасини кучайтиришга эга бўлади.

Бозор институтларининг ривожланмаганлиги хорижий инвесторларнинг минтақадаги фаолияти учун жиддий масала ҳисобланади. Мазкур бозорларга кириб келаётган хорижий инвесторлар ўз ҳамкорлари ва бозор иштирокчилари хусусида ҳолисона ахборот ва маълумотлар танқислигига, шу билан бирга тартибга солиш жараёнининг чигаллигига дуч келадилар. Бизнесга ва уни юритишга кўмаклашиш чоралари бирдай муҳим ўрин тутди. Булар қаторига инвестицияга кўмаклашиш, инвестиция рағбатлари, инвестициядан кейинги хизматлар, мамлакатда бизнес билан шуғулланиш сарф-ҳаражатларини қисқартиришга қаратилган чоратadbирларни такомиллаштиришни киритиш мумкин. Инвестициядан кейинги хизматлар шуниси билан ажралиб турадики, улар мавжуд инвесторлар томонидан қайта инвестициялашни рағбатлантириши мумкин, бу эса мамлакат учун янги инвесторларни жалб этиш борасида яхши реклама бўлиб хизмат қилади.

Валюта муомаласи соҳасидаги сиёсат хорижий инвесторлар фаолияти учун муҳим аҳамиятга эга. Бунда маҳаллий валютанинг конвертациялануви ва валюта курси сиёсатига асосий эътибор берилади. Миллий валютани хорижий валютага айирбошлаш инвесторларга эҳтиёт қисмлар олиб келиш, дивидендларни олиб чиқиш, роялти ва бошқа тўловларни амалга ошириш учун зарур. Капитални олиб чиқиб кетиш устидан назорат мавжуд бўлган шароитда хорижий инвесторларга даромад олишнинг бошқа усулларини

берган Лотин Америкаси давлатлари ёки 1998 йил августида Россияда юзага келган молиявий инқирозни келтириб ўтиш мумкин.

Айрим иқтисодчиларнинг фикрига кўра, хорижий инвесторлар жалб этишга йўналтирган хусусийлаштириш сиёсати тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб қилиш ҳажмини сезиларли даражада ошириши мумкин.²⁰ Бизнинг фикримизча, хусусийлаштириш жараёнида инвестицияларни жалб қилиш мамлакатдаги бизнес юритиш ва инвестициялар учун яратилган муҳит билан ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлиб, бозор ислохотларини амалга оширишда муайян ютуқларга эришилган иқтисодиётларда хусусийлаштириш сиёсати воситасида йирик чет эл инвесторларини жалб этиш имконияти бошқаларга нисбатан анча юқори бўлади. Бундай ҳолда миллий иқтисодиётга маблағ жойлаш билан боғлиқ бозор хатарлари даражаси паст деб ҳисобланади.

Ўзбекистонда хусусийлаштириш бир қанча босқичларда амалга оширилиб, дастлаб кичик корхоналар, авваламбор хизмат кўрсатиш соҳаси объектлари хусусий мулкка айлантирилди. Умуман олганда хусусийлаштириш жараёнининг инвестиция жалб қилиш, асосан хорижий инвестициялари жалб қилиш потенциалидан тўлалигича фойдаланилмапти. Хусусийлаштириш дастурига қатор йирик корхоналар киритилган бўлиб, амалда уларни янги инвесторларга сотиш ишлари айрим ҳолларда охирига етказилмаган. Бундай корхоналар қаторида “Ўзбектелеком” акциядорлик компанияси (49% акциялари хорижий инвесторларга сотилиши мўлжалланган), “Ўзбекнефтгаз” миллий холдинг компанияси (49% акциялари) ва бошқаларни келтириш мумкин.

Хорижий инвестицияларини жалб этишда хорижий инвесторларга нисбатан ҳукумат сиёсати катта ўрин тутди. Бу борадаги сиёсатнинг асосий вазибалари бир қанча бўлиб, улар жалб этилаётган инвестициялар ҳажмини

²⁰ Шаюсупова Л.Р. Привлечение иностранных инвестиций в развитие телекоммуникационной сферы Республики Узбекистан: Автореферат диссертации на соискание ученой степени канд. экон.наук. – Ташкент: 2001. – 26 с.

ошириш, инвестицияларнинг таркиби ва географик жойлашувига таъсир кўрсатиш, хорижий инвесторлар фаолиятини мамлакат иқтисодий сиёсати устувор вазифаларини таъминлаш, шу жумладан маҳаллий тармоқларни ривожлантириш, локализация даражасини ошириш кабиларни қамраб олади. Шу ўринда алоҳида таъкидлаш лозимки, мустақиллик йилларида республикада хорижий инвесторлар фаолиятини рағбатлантирувчи муҳит яратиш борасида муҳим қадамлар қўйилди. Булар асосан бозорга кириб келиш, бизнесни юритиш, хорижий инвесторларнинг мол-мулкка эгалик қилиши ва бозорлар фаолияти қоидаларини эркинлаштиришга тегишлидир.

Эркинлаштириш сиёсати барча инвесторларга тегишли бўлиб, бозордаги барча иштирокчилар учун мақбул инвестиция муҳитини яратишга қаратилган. Шу билан бирга айрим ҳолларда маълум корхона ёки тармоқларга алоҳида имтиёзлар бериш амалиёти қўлланилиб, бундай чоралар инвесторларнинг даромад меъёрларини ошириш ёки ҳаражатлари ва таваккалчилик даражасини пасайтиришга қаратилгандир. Бу каби рағбатлар солиқ-бюджет имтиёзларини (масалан, корхоналар учун солиқ имтиёзлари, солиқдан муайян муддатга озод қилиш, импорт божларидан озод этиш), молиявий имтиёзлар (масалан, давлат кафолати билан кредитлар жалб қилиш, давлатнинг устав капиталидаги иштироки) ёки рақобатдан турлича ҳимоя воситаларини қамраб олади. Бундай чоралардан халқаро амалиётда ҳам кенг қўлланилиб келмоқда. Таҳлиллар шуни кўрсатадики, ўтиш жараёнини бошидан кечираётган мамлакатларда умумий эркинлаштириш сиёсати хорижий инвестицияларни жалб этишда муҳим ўрин тутди.

Ўтказилган таҳлил натижасида ўтиш иқтисодиёти мамлакатларининг тўғридан-тўғри инвестицияларни жалб қилишдаги жозибадорлигини белгилаб берадиган омилларни беш тоифага таснифлашни таклиф этамиз:

1. Бозор омиллари (ички ва экспорт бозори имкониятлари);
2. Бой табиий ресурслар мавжудлиги;
3. Ишлаб чиқариш ҳаражатлари омиллари;

4. Инвестиция муҳити ҳолати;
5. Мамлакат иқтисодий ривожланиш стратегияси.

Мамлакатнинг инвестиция жойлаш нуқтаи назаридан рақобатбардошлилигини белгилайдиган бозор омиллари ўз ичига маҳаллий ва экспорт бозори ҳажми, бозорнинг келажакда ривожланиш истиқболлари ва ишчи кучи каби омиллар қамраб олади. Кенг ҳажмли бозор ва иқтисодий ўсишнинг юқори суръатлари хорижий инвесторга ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириш ва келажакда истиқболли бизнес режалар тузишга имкон беради ва бу ҳол хорижий инвесторларни жалб этмай қолмайди, албатта.

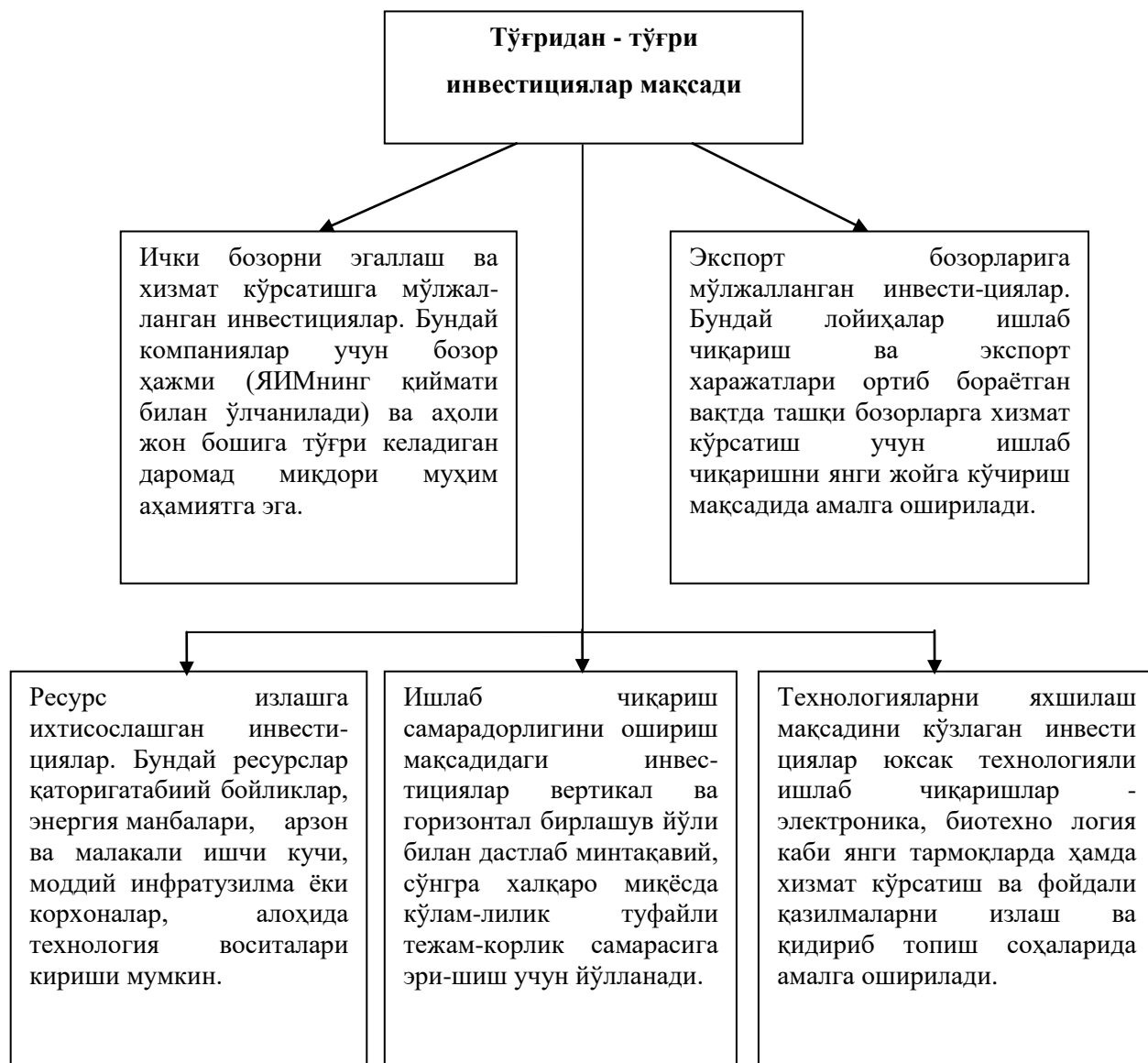
Чет эл инвестицияларини жалб этишда бой табиий ресурслар муҳим аҳамият касб этишини таъкидлаш лозим. Катта табиий бойликларга эга бўлган ўтиш иқтисодиёти мамлакатлари учун «ўтиш» жиҳатлари нисбатан камроқ аҳамиятга эга. Ушбу тармоқларда инвестицион лойиҳалар иқтисодиётдаги эркинлаштириш ва бозор ислоҳотлари жараёни тугалланмаган, яъни инвестиция билан боғлиқ таваккалчилик даражаси нисбатан юқори бўлган шароитда амалга оширилмоқда. Бу эса табиий ресурслар билан боғлиқ инвестициялар аксарият ҳолларда қайта ишлаш тармоқлардаги лойиҳалардан фарқ қилишидан далолат беради.

Мамлакатлар ўртасида ишлаб чиқариш ҳаражатларининг ўртасида кескин фарқ қилиши инвестиция жараёнига албатта таъсир кўрсатади. Бундай фарқ айниқса меҳнатталаб, экспортга маҳсулот чиқаришга ихтисослашган ва йиғув саноат тармоқларида кўп учраб, бу соҳаларга инвестицияларни жалб этувчи сабаблардан бири бўлиб хизмат қилади. Шунини алоҳида таъкидлаш ўринлики, бу борада мамлакатнинг чет эл инвестицияларини жалб қилиш учун жозибадорлигини белгилаб берадиган асосий омиллар бўлиб реал иш ҳақи, валюта курси, кўчмас мулк нархи, ёқилғи ва транспорт ҳаражатлари ҳамда солиқ юки даражаси ҳисобланади. Мақбул инвестиция муҳитини барпо этиш ҳам инвестицияларни жалб этиш йўллари билан бири бўлиб, ўтиш иқтисодиёти мамлакатлари учун ушбу

муҳитни кўп ҳолларда бозор ислоҳотларини амалга оширишдаги ютуқлар белгилаб, улар қай даражада иқтисодиёт амал қилишини кўрсатиб, ўз навбатида хорижий инвесторларнинг мазкур мамлакатда ишлашга ишончини акс эттиради. Бозор ислоҳотларини амалга оширишдаги илгарилаш хорижий инвесторларнинг хусусан, ишлаб чиқариш ҳаражатлари юзасидан бир хил кўрсаткичга эга икки мамлакатдан қай бирини танлашини аниқлашда муҳим ўрин тутди. Масалан, бўлгуси тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар оқимлари кенг кўламда тежамкорликка эришиши орқали инвестицияларнинг самарадорлиги ва рақобатбардошлигига таъсир ўтказадиган ташқи савдо учун иқтисодиётнинг очиклик даражасига (ташқи савдо режими эркинлаштирилганлиги ва миллий валютанинг конвертацияланганлиги) боғлиқ бўлиши мумкин. Шуларни инобатга олган ҳолда айтиш ўринлики, бозор ислоҳотларини жадаллаштириш ва мақбул инвестиция муҳитини яратиш ўтиш иқтисодиёти мамлакатлари учун хорижий инвестицияларни жалб этиш борасида жуда катта аҳамиятга эга. Мамлакат иқтисодий тараққиётининг стратегияси хорижий инвестициялар жалб этишда алоҳида аҳамият касб этади. Мазкур омил жалб этилаётган хорижий инвестициялар турини белгилашда айниқса ҳал қилувчи ўрин тутди. Хусусан, маҳалий ишлаб чиқаришни рағбатлантиришга қаратилган импорт ўрнига маҳсулот чиқаришни рағбатлантиришга йўналтирилган давлат сиёсати ички бозорга хизмат кўрсатиш мақсадидаги инвестицияларни жалб этиши мумкин. Аксинча, мамлакатни халқаро бозорлар тизимига киритиш ва экспорт имкониятларини ривожлантириш иқтисодиётнинг экспорт тармоқларига хорижий инвестициялар жалб этади.

Хорижий инвестицияларга нисбатан самарали давлат сиёсатини ишлаб чиқиш йирик компанияларнинг инвестицион қарорлар қабул қилишдаги асосларини таҳлил этилишини талаб қилади. тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни амалга оширишда инвесторлар қарори мамлакатнинг географик жойлашуви ва унинг иқтисодий сиёсатига боғлиқ бўлади.

Авваллари хорижий инвесторлар давлат назоратини четлаб ўтиш, экспорт квоталари олиш, етишмаётган ресурсларни сотиб олиш каби ўзига хос омилларни ҳисобга олар эдилар. Сўнгги йилларда чет элда инвестициялаш билан шуғулланиб келаётган компаниялар ўз вазифалари кўламини бир мунча кенгайтирдилар ва инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш эндиликда кўпроқ корпоратив стратегияга боғлиқ бўлиб қолди. Умуман олганда, инвестициялаш мақсадига кўра тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни беш хил турга гуруҳлаш мумкин: 1. Ички бозорни эгаллаш ва унга хизмат кўрсатишга мўлжалланган инвестициялар; 2. Экспортга йўналтирилган инвестициялар; 3. Ресурс (табiiй бойликлар) кўзлаган инвестициялар; 4. Ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш ҳамда 5. Технологияларни яхшилаш мақсадини кўзлаган инвестициялар.

1.2.-расм. Тўғридан - тўғри инвестициялар мақсади

1. Ички бозорни эгаллаш ва унга хизмат кўрсатишга мўлжалланган инвестициялар. Улар савдодаги мавжуд ёки юзага келиши мумкин бўлган тўсиқларни енгиб ўтиш, ё бўлмаса шу мамлакатда компания мавжудлигини тасдиқлаш мақсадида амалга оширилади. «Бозор излаш»дан манфаатдор компаниялар, одатда, мезбон-мамлакатга инвестициялар кўшишда янги бозорларга кириб бориш, унинг муайян қисмини эгаллаб олиш ва ўзининг танлаш имкониятларини кенгайтириш нуқтаи назаридан келиб чиқадилар. Бозорлари тўлиб-тошган ривожланган мамлакатлар компаниялари кўп ҳолларда инвестицияларни айнан шундай мақсад йўлида жойлашлари

кузатилади. Бундай компаниялар учун бозор ҳажми (кўп ҳолларда ЯИМнинг қиймати мўлжал тариқасида ишлатилади) ва аҳоли жон бошига тўғри келадиган даромад миқдори жиддий аҳамият касб этади.

2. Экспортга маҳсулот ишлаб чиқаришни кўзлаган инвестициялар ўз мамлакатада ишлаб чиқариш ва экспорт ҳаражатлари ортиб бораётган бир вақтда ташқи бозорларга хизмат кўрсатиш учун янги жойлашувни излаб амалга оширилади. Бундай инвестицияларни жалб этиш учун мамлакатлар арзон, лекин шу билан бирга малакали ишчи кучига эга бўлишлари лозим. Шунингдек, хорижий инвесторлар учун макроиқтисодий ва сиёсий барқарорлик, хорижий инвестицияларни ҳуқуқий тартибга солишнинг аниқ тизими, кенг кўламли солиқ имтиёзлари мавжудлиги каби омиллар муҳим аҳамият касб этади. Бундай инвестиция турига мисол тариқасида нисбатан арзон ва малакали ишчи кучига эга бўлган, географик жиҳатдан қўлай жойлашган Марказий ва Шарқий Европа мамлакатларини (Ғарбий Европа бозорларига яқин жойлашганлиги ва Европа иттифоқига аъзо бўлиш истиқболи туфайли) ҳамда Хитойни (рақобатбардош иш ҳақи даражаси, инвестицион муҳит ва ҳаражатлар пастлиги туфайли) келтириш мумкин.

3. Ресурс излашга ихтисослашган инвестициялар табиий ресурсларни бош омил деб қарайдилар. «Ресурс ёки восита» излашдан манфаатдор фирмаларни биринчи навбатда мамлакатда ресурслар мавжудлиги кизиқтиради. Бундай ресурслар ҳисобига хом ашё, арзон ва малакали ишчи кучи, моддий инфратузилма ёки корхоналар, алоҳида технология воситалари кириши мумкин. Хом ашё ресурслари ўз таркибига баъзи мамлакатларда мўл бўлиб, баъзиларида эса деярли бўлмаган нефт, газ, минерал қазилмаларни олади. Ўзбекистонда Газпром, Лукойл ва қатор бошқа хорижий компанияларнинг инвестицияларини айнан шу гуруҳга киритиш мумкин. Яхши инфратузилмаси (автомобил ва темир йўллари, денгиз йилларидан фойдаланиш имконияти, телекоммуникациялар ва ҳакозо) бўлган мамлакатлар инвестор жалб қилиш учун қўшимча имкониятга эгадирлар.

4. Ишлаб чиқариш самарадорлигини ошириш мақсадидаги инвестициялар вертикал ва горизонтал бирлашув йўли билан дастлаб минтақавий, сўнгра халқаро миқёсда кўламлилиқ туфайли тежамкорлик самарасига эришиш учун йўлланади. Инвестицияларнинг мазкур тури даромадни ошириш учун ишлаб чиқариш ҳаражатларини қисқартириш орқали турли мамлакатлардаги ўз ишлаб чиқаришларининг қиёсий устунлигидан самаралироқ фойдаланиш мақсадида амалга оширилади. Мазкур гуруҳ инвестициялари одатда корпоратив стратегияга асосланади. «Янада юқори самарадорлик излаган» компаниялар ишлаб чиқариш воситаларининг нисбатан арзонлигидан тўғридан-тўғри манфаатдор бўлиб, уларни биринчи навбатда самарадорликни ошириш, транспорт, алоқа ва бошқа ишлаб чиқариш ва бошқарув ҳаражатларини (маркетинг, реклама, маҳсулотни реализация қилиш каби ҳаражатлар ҳам киради) камайтириш имкониятини берадиган шарт-шароитлар қизиқтиради.

5. Технологияларни яхшилаш мақсадини кўзлаган инвестициялар юксак технологияли ишлаб чиқаришлар, айниқса электроника, биотехнология ва баъзи бошқа, саноатнинг нисбатан янги тармоқларида, шунингдек хизмат кўрсатиш ва фойдали қазилмаларни излаб топиш соҳаларида жамланган.

Амалда компаниялар бир вақтнинг ўзида бозор излаш, экспорт бозорига йўл топиш, самарадорликни ошириш ва ресурслар қидириб топиш каби турли-туман омиллар мажмуидан келиб чиққан ҳолда инвестицион қарорлар қабул қиладилар. Бизнинг фикримизча, ўтиш иқтисодиёти мамлакатларига тўғридан-тўғри инвестициялар жойлашда йирик хорижий компаниялар кўпроқ ички ва экспорт бозори потенциали ҳамда мавжуд ресурсларга эришиш имкониятига муҳим аҳамият беришмоқда.

1.3. Миллий иқтисодиётнинг инвестицион жозибадорлигини ошириш омиллари

Ўзбекистон Республикасида иқтисодиётнинг устувор тармоқларини ривожлантириш учун хорижий инвестицияларни жалб қилиш сиёсати – мавжуд маблағлардан, вақт ва имкониятлардан тўғри фойдаланиш, яратилган шарт-шароитлардан келиб чиққан ҳолда бойликларни самарали тасарруф этиш ва шу йўл билан мамлакат иқтисодиётини юксалтириш, унинг жаҳон иқтисодий тизимига интеграциялашувини рағбатлантириш йўли билан инвестицияларни фаол жалб қилишга ва улардан оқилона фойдаланишга қаратилган.

Мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиёти аҳоли даромадларининг ошиши, турмуш шароитининг яхшиланиши, асосан миллий иқтисодиётнинг турли соҳа ва тар-моқларига жалб этилаётган инвестиция маблағларининг ҳажми ва таркибига боғлиқ. Шундай экан, ҳар бир давлат ўз ҳудудида инвестиция маблағларини жалб этишнинг жозибадор муҳитини шакллантиришга алоҳида эътибор қаратиши муқаррар.

Яқин келажакда мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий тараққиётини ривожла-наётган давлатларнинг иқтисодий жиҳатдан юқори ривожланиш даражасига етказиб олишни мақсад қилган Ўзбекистоннинг инвестицион жозибадорлигини тадқиқ этиш, инвестиция маблағларининг ички капитал ресурслар ҳамда хорижий инвестиция ва кредитлар асосида кўпайишига эришиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Кундалик ҳаётимизда инвестиция, инвестор, инвестицион фаоллик тушунчалари кўп учрайди. Келинг, аввало, инвестицион фаолиятнинг энг муҳим элементи бўлган «инвестиция» тушунчасининг моҳияти ва мазмунини аниқлаб олайлик. «Инвестиция» инглизча «*investments*» сўзидан олинган бўлиб, «капитал қўйилма» деган маънони билдиради.

Кенг маънода инвестиция (сармоя) – даромад ёки фойда олиш мақсадида маблағни муайян муддатга тадбиркорлик ва бошқа фаолият турлари (объектлари)га йўналти-ришни англатади. Шунини айтиш лозимки, дунё ҳамжамиятининг ҳозирги тараққиёт босқичида бирор мамлакат инвестицияларсиз ижтимоий-иқтисодий ривожланишга эриша олмайди.

Инвестиция ресурсларини ўз вақтида миллий иқтисодиётига жалб қила олмаган, пул маблағлари танқислигини бошидан кечираётган давлатлар, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан орқада қолиб кетиши ҳеч гап эмас. Бундай ҳолатда муаммонинг энг яхши ечимларидан бири – молиявий маблағлари ортиқча бўлган ривожланган мамлакатлар-даги капитал ресурсларни, ривожланаётган давлатлар иқтисодиётига жалб этишдир.

Инвестициялар ёрдамида қуйидаги вазифаларни ҳал этиш мумкин.

Биринчидан, инвестиция ички бозорда харидоргир бўлган, импорт товарлари ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган янги корхоналар қуриш, янги иш ўринларини яратиш имконини беради.

Иккинчидан, мамлакатда фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириб, уларнинг хусусий капитал миқдорини оширади.

Учинчидан, миллий иқтисодиётда технологик янгиланиш юз беради, корхоналарга янги техника ва замонавий ускуналар ўрнатилади. Натижада жаҳон бозорида рақобатлаша оладиган миллий маҳсулотлар ишлаб чиқарила бошлайди.

Тўртинчидан, миллий ишлаб чиқарувчилар томонидан кредит маблағлари ҳисобидан истиқболли лойиҳаларни амалга ошириш имкони яратилади.

Бешинчидан, миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви амалга ошади.

Демак, инвестициялар, хоҳ у макро (миллий иқтисодиёт) даражасида, хоҳ микро (корхоналар миқёсида) даражада бўлсин, иқтисодий ўсишни таъминловчи муҳим омил экан. Шу ўринда миллий ишлаб чиқарувчи субъектлар уларни жалб этиш учун нима қилишлари лозим, деган савол туғилади.

Миллий ишлаб чиқарувчи субъектлар иқтисодий фаолиятига инвестицияларни жалб этиш учун корхоналар миқёсида қуйидаги ишларни бажаришлари керак.

Биринчидан, улар пухта ишлаб чиқилган ва истиқболли бизнес-режага эга бўлишлари лозим. Инвесторлар ҳамма вақт уларнинг қўйилмалари келажакда фойда келти-ришини билишга интиладилар.

Иккинчидан, инвесторлар фақат ўзларининг ишончини қозонган корхоналарнинг лойиҳаларини молиялаштирадилар. Шунинг учун, миллий корхоналарнинг молия-хўжалик фаолияти бўйича иқтисодий рейтинги юқори бўлиши зарур.

Учинчидан, корхоналар шаффоф фаолият юритишлари талаб этилади. Бунинг учун бухгалтерия ҳисоби ҳужжатлари уларга қўйилган талаб даражасига жавоб бериши лозим ва корхонанинг молия-хўжалик фаолияти ҳужжатлари бўйича якуний натижалари оммавий ахборот воситаларида эълон қилиниши керак.

Инвесторларнинг миллий иқтисодиётга маблағ киритиши кўп жиҳатдан нафақат корхоналар рейтинги ёки хўжалик фаолияти натижаларига, балки мамлакатнинг геосиёсий жойлашуви ва давлат томонидан юритилаётган ички сиёсатга ҳам боғлиқ. Инвесторлар маблағ йўналтириш учун энг барқарор мамлакатларни танлайдилар.

Шунинг учун дунёнинг барча мамлакатлари имкон қадар инвестицион рискни камайтиришга оид ишларни бажаришга ҳаракат қиладилар. Мамлакатимизда ҳам миллий иқтисодиётда инвестиция муҳитининг жозибадорлигини ошириш учун бир қанча ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистонда хорижий инвесторларни жалб этиш учун қуйидаги шарт-шароитлар мавжуд:

- сиёсий барқарорлик;
- хусусий мулк ва рақобатни ҳимоялайдиган қонунчилик базасининг шаклланиши;
- инвестиция жараёнини қўллаб-қувватлайдиган инфратузилманинг барпо этилиши;
- мамлакатнинг қулай географик жойлашуви;
- агросаноат секторини ривожлантириш салоҳиятининг юқорилиги ва мамлакатнинг минерал-ҳомашё ресурсларига бойлиги;
- юқори малакага эга меҳнат ресурсларининг мавжудлиги;
- савдо учун ички бозор ҳажмининг етарли даражада кенглиги.

Айниқса, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 4,2 миллиард долларни ташкил этиб, 2018 йилга нисбатан – мана шу рақамга эътиборингизни қаратмоқчиман – 3,1 миллиард долларга ёки 3,7 баробар ўсди. Инвестицияларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 37 фоизга етди. Мамлакатимиз илк бор халқаро кредит рейтингини олди ва жаҳон молия бозорида 1 миллиард долларлик облигацияларини муваффақиятли жойлаштирди. Иқтисодий ҳамкорлик ва ривожланиш ташкилоти томонидан Ўзбекистоннинг кредитга доир таваккалчилик рейтинги охириги 10 йилда биринчи марта яхшиланди²¹.

Жаҳонда хорижий капитални жалб этиш бўйича мамлакатлар ўртасида кескин кураш кетмоқда. Хорижий инвестициялар ҳажми, унинг сифати ва қулай шартларидан фойдаланиш борасида ривожланган мамлакатларда йилдан йилга инвестицион муҳит жозибадорлигини таъминлашга хизмат қиладиган инновацион инструментларнинг турли кўринишлари юзага келмоқда. Масалан, Хитой давлат томонидан инвестициялар соҳасида амалга

²¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24.01. 2020й.
www.xs.uz

оширилган ис-лоҳотлар, қабул қилинган тизимли чора-тадбирлар, ишлаб чиқилган дастурлар ва лойи-ҳалар туфайли халқаро бозорларни забт этишга муваффақ бўлди. Мазкур давлат 1970 йилдаёқ фаол инвестиция сиёсатини юритишни энг муҳим вазифалардан бири сифатида белгилаб олган эди.

Мамлакат ривожланишининг истиқболли йўналишлари сифатида енгил саноат ва электроника соҳалари танлади. Уларнинг тўлақонли ривожланиши, ишлаб чиқаришни модернизациялаш ва зарур ресурсларни харид қилиш учун давлат томонидан субси-диялар тизими ва «экспорт учун тармоқ» дастури ишлаб чиқилди. Агар компанияларнинг 25 фоизи хорижий инвесторларга тегишли ҳамда «тармоқ»қа аъзо бўлса, Хитой Марказий банки томонидан махсус имтиёзли кредитлар берилиши йўлга қўйилди. Бугунги кунда мамлакат экспортининг 80 фоизи мазкур «тармоқ»қа аъзо компаниялар ҳиссасига тўғри келмоқда.

Хорижий инвесторлар учун берилган имтиёзлар ва молиявий-иқтисодий рағбатлантириш тизими инвестициявий жозибадорликнинг муҳим омили ҳисобланади. Булар эса хорижий инвестицияларнинг тўғридан-тўғри ишлаб чиқариш соҳасига, хусусан, экспорт салоҳияти юқори бўлган саноат тармоғига йўналтирилишини таъминлайди.

Шу билан бирга, хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб қилишнинг муҳим йўналишларидан бири – махсус иқтисодий зоналарни шакллантириш ҳисобланади. Мамлакатимизда Навоий, Жиззах, Ангрэн, Ёиждувон, Кўқон, Ургут, Ҳазорасп эркин иқтисодий зоналари ташкил этилиб, улар бугунги кунда ўз фаолиятини самарали олиб бормоқда.

XXI асрнинг биринчи ўн йилликдан кейинги иқтисодий ривожланиш даврида мамлакатимиз иқтисодиётига йўналтирилган капитал маблағлар ҳажми ва унинг таркибидаги ўзгаришларга эътиборимизни қаратсак, унда инвестициялар ҳажмининг кескин ортганини ва таркиби сифат жиҳатидан яхшиланганини кўришимиз мумкин.

Асосий капиталга киритилган хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳажми 2010 йилда 4340,8 миллиард сўм бўлиб, хорижий инвестиция ва кредитларнинг умумий инвестициялар ҳажмидаги улуши 28,3 фоизини тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитлар 3778,4 миллиард сўмни, тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитларнинг хорижий инвестиция ва кредитларнинг умумий ҳажмидаги улуши 87,0 фоизини ташкил этган эди.

— 2018 йил январь-сентябрь маълумотлари бўйича асосий капиталга киритилган хорижий инвестициялар ва кредитлар ҳажми 17770,6 миллиард сўм бўлиб, хорижий инвестиция ва кредитларнинг умумий инвестициялар ҳажмидаги улуши 25,0 фоизини, тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитлар 7336,6 миллиард сўмни, тўғридан-тўғри хорижий инвестиция ва кредитларнинг хорижий инвестиция ва кредитларнинг умумий ҳажмидаги улуши 41,3 фоизини ташкил этган эди.

Юқоридаги таҳлилдан кўриниб турибдики, чет эл инвесторларига яратилган шарт-шароитлар, хусусан, ўз вақтида меъёрий-ҳуқуқий базанинг шакллантирилгани сабабли 2010 йилга нисбатан 2019 йилнинг январь-сентябрь ойлари оралиғида хорижий инвестициялар миқдори салкам 2,5 марта ошди.

Айтиш жоизки, чет эл капитал қўйилмалари ичида тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар миқдорининг кўп бўлиши ижобий ҳолат ҳисобланади. Чунки, мамлакат иқтисодиётига инвесторлар давлат кафолатисиз капитал маблағларини йўналтиришлари уларнинг миллий иқтисодиётда фаолият юритиш натижасида келиб чиқиши мумкин бўлган барча рискларни (таваккалчиликларни) ўз зиммаларига олганликларидан далолат беради.

Шу ўринда, таъкидлаш жоизки, мамлакатимизнинг ички иқтисодиётида шаклланган жамғарма маблағларининг миқдори ялпи ички маҳсулот ҳажми ва истеъмол даражасига боғлиқдир. Хорижий мамлакатлар, хусусан, янги индустриал давлатлар, Гонконг, Синга-пур, Жанубий Корея, Тайван

амалиёти шуни кўрсатмоқдаки, иқтисодий ўсиш даражаси 10 фоиздан юқори кўрсаткич қайд қилинган даврда мамлакат иқтисодиётига киритилган инвестициялар салмоғи ялпи ички маҳсулот (ЯИМ)га нисбатан 35–40 фоизни ташкил этган бўлиб, уларнинг катта қисми ички инвестициялар ҳисобига тўғри келган.

Бир сўз билан айтганда, мазкур даврда оддий фуқаролардан тортиб, то миллий иқтисодий субъекларнинг барчаси «белни маҳкам боғлаб» иш тутишни лозим топган, яъни, истеъмол қилиш ҳажмини камайтириб, жамғармалар салмоғини оширишга ўз ҳиссаларини қўшишган.

2019 йил январь-июнь ойларида асосий капиталга киритилган инвестицияларнинг умумий ҳажми миллий валютада 1 229,4 миллиард сўмни ёки 2018 йилнинг мос даврига нисбатан ўсиш суръати 130,5 фоизини ташкил қилди.

Аmmo мамлакатимиз ижтимоий-иқтисодий ривожланиш борасида стратегик мақсадларни белгилаб олган экан, уларни амалга ошириш учун миллий иқтисодиётга инвестициялар ҳажмини ошириш зарур бўлади.

Буни, *биринчидан*, ички инвестициялар ҳажмини кўпайтириш, *иккинчидан*, ташқи инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб этиш негизида амалга ошириш мумкин.

Юқорида қайд этилганидек, ички иқтисодиётда шаклланган жамғарма маблағларининг миқдори ЯИМ ва истеъмол ҳажми билан чекланган.

Миллий иқтисодиётга инвестициялар ҳажмини ички инвестициялар асосида кўпайтириш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим:

– жамғармаларни инвестицияга айлантириш билан боғлиқ мавжуд механизмни такомиллаштириш;

– тижорат банклари томонидан аҳоли кўлида мавжуд пул ресурсларини, хоҳ у миллий, хоҳ хорижий валютада бўлсин, жалб қилиш ва уларни тадбиркорлик субъектларига кредит маблағлари сифатида бериш;

– аҳоли қўлида йиғилган пул маблағларини «Тошкент» фонд биржаси орқали инвестиция жараёнига жалб қилиш ва ҳоказо.

Кўриниб турибдики, ички инвестиция маблағларини миллий иқтисодиётга янада жадал жалб қилиш, мамлакатимизда мавжуд капитал ресурсларни иқтисодиёт тармоқларига йўналтириш механизмини такомиллаштириш билан боғлиқ босқични босиб ўтишни тақозо этади.

Миллий иқтисодиётга инвестициялар киритиш ҳажмини оширишда ички инвестицияларга муқобил омил – бу фақат хорижий инвестициялар ва кредит маблағлари ҳисобланади.

Шундай экан, бугунги кунда хорижий инвестицияларни миллий иқтисодиётга жалб қилиш билан боғлиқ мавжуд барча ресурс ва захираларни ўрганиш ва қайтадан кўриб чиқиш, чет эл капиталини миллий корхоналарга йўналтириш механизмини такомиллаштириш борасида иш олиб бориш лозим бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелдаги «Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги фармони мамлакатимизда инвестиция муҳитини янада яхшилаш, хусусийлаштириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник жиҳатдан қайта жиҳозлаш ва реконструкция қилиш, республиканинг ортиқча ишчи кучи мавжуд бўлган минтақаларида янги иш жойларини яратиш, хорижий инвесторлар учун ишончли ҳуқуқий ҳимоя ва кафолатларни таъминлашга қаратилган.

Унга кўра, тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этадиган иқтисодиёт тармоқлари корхоналари асосий фаолияти бўйича даромад солиғи, мулк солиғи, ижтимоий инфратузилмани ривожлантириш ва ҳудудларни ободонлаштириш солиғи, микрофирма ва кичик корхоналар учун белгиланган ягона солиқ тўлашдан, шунингдек, Республика йўл жамғармасига мажбурий ажратмалар тўлашдан хорижий инвестициялар ҳажми куйидагича бўлганда озод қилинади:

– 300 минг АҚШ долларидан 3 миллион АҚШ долларигача – 3 йил муддатга;

– 3 миллиондан ортиқ АҚШ долларидан 10 миллион АҚШ долларигача – 5 йил муддатга;

– 10 миллион АҚШ долларидан ортиқ бўлганда – 7 йил муддатга.

Мамлакатимизда банк-молия тизимини мустаҳкамлаш ва сифат жиҳатидан яхши-лашга, шунингдек, тижорат банкларининг иқтисодий ва ҳаракатлантирувчи кучи сифатида намоён бўлишига ҳамда уларнинг йирик инвестиция институтларига айланишига алоҳида эътибор берилмоқда. Чунки мамлакатимизнинг молиявий-иқтисодий барқарорлиги кўп жиҳатдан банк-молия тизимининг самарали фаолиятига боғлиқдир.

Ўзбекистон банк тизимида олиб борилаётган изчил ва мақсадли ислохотлар унинг нафақат жаҳон молиявий инқирозининг салбий таъсири ва оқибатларидан ишончли тарзда ҳимояланишига, балки банклар фаолиятида муҳим ва сифат ўзгаришларига эришиш, иқтисодийнинг реал секторини кредитлаш ҳажмини кенгайтириш ҳамда банк ва молия хизматларини кўрсатиш даражасини тубдан яхшилаш имконини берди.

Мамлакатимиз банк тизимининг барқарор ва ишончли фаолият юритиши, унинг жаҳон молия бозоридаги нуфузи ортиб бориши, шунингдек, мамлакатимизни модернизация қилиш йўлидаги дадил қадамларимиз дунё жамоатчилиги, шунингдек, қатор нуфузли халқаро молия ташкилотлари томонидан эътироф этилмоқда.

Шуни таъкидлаш жоизки, республикаимизда йирик банкларнинг капиталлашув даражасини ошириш кўпгина хориж мамлакатлари амалиёти бўйича асосан банкларнинг ликвидлик кўрсаткичини сақлаб туришга эмас, балки уларнинг инвестициявий фаоллигини кучайтиришга, иқтисодийдаги таркибий ўзгаришларнинг устувор йўналишларини қайта тиклаш ва кенгайтириш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилашга қаратилган кредитлаш ҳажмини кенгайтиришга қаратилди.

Ҳозирги даврда изчиллик билан амалга оширилаётган чоралар жаҳон молиявий инқирози даврида ҳам мамлакатимиз банк-молия тизимининг янада барқарор бўлишига, банкларнинг инвестицион фаолиятини кучайтиришга ва шунинг ҳисобидан изчил иқтисодий ўсишни таъминлаш, халқимизнинг ҳаёт даражаси ва фаровонлигини янада оширишга мустаҳкам замин яратади. Мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантиришдаги ютуқлар Ўзбекистон танлаган ривожланиш модели тўғрилигини, республика иқтисодиёти барқарорлиги ва унинг банк-молия тизими ишончилигини яна бир бор тасдиқлади.

2-боб. САНОАТ ТАРМОҚЛАРИНИ ЮҚОРИ ТЕХНОЛОГИЯЛАР АСОСИДА РИВОЖЛАНТИРИШДА ХОРИЖИЙ ИНВЕСТИЦИЯЛАРДАН САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШНИ ОШИРИШ ОМИЛЛАРИ ВА ЙЎЛЛАРИ

2.1. Халқаро капитал миграцияси ва унинг гуруҳланиши

“2020 йилда ўзлаштириладиган инвестицияларнинг салмоқли қисми, тўғридан-тўғри хорижий сармоялар ва кредитлар бўлишини алоҳида қайд этмоқчиман. Инвесторларни қўллаб-қувватлаш мақсадида уларга солиқларни бўлиб-бўлиб тўлаш, инфратузилма яратиш харажатларини қисман давлат томонидан қоплаш механизмлари жорий этилмоқда. Шунингдек, фойда солиғини ҳисоблашда, янги технологик ускуналар харид қилиш, янги объектларни қуриш ва модернизация қилиш харажатлари бўйича чегирмалар кенгайтирилди”²².

Халқаро капитал миграциясининг шакллари мавжуд бўлиб, амалиётда улар қатор мезонлар бўйича таснифланади. Халқаро амалиётда давлат капитали кўпроқ ссуда шаклида, хусусий ва узоқ муддатли капитал эса-тадбиркорлик шаклида фаолият кўрсатади. Келиб чиқиш манбаларига кўра-бу давлат маблағлари ёки хусусий капитал кўринишида бўлади. Давлат капитали банклар ичида расмий капитал деб ҳам аталади. У давлат бюджетидан хорижга чиқариладиган ёки у ердан ё бевосита ҳукуматлар қарори билан, ёки ҳукуматлараро ташкилотлар қарори билан қабул қилинадиган маблағлардир. Шаклларига кўра-бу давлат қарзлари, ссудалар, грантлар (совғалар), ёрдам кўринишида бўлиб, уларнинг халқаро ҳаракати ҳукуматлараро шартномалар билан белгиланади. Халқаро ташкилотларнинг кредитлари ва бошқа маблағлар ҳам шулар қаторига киради. Бироқ ҳар қандай ҳолларда ҳам бу солиқ тўловчиларнинг олувчига турли йўللار билан етиб борадиган пуллари ҳисобланади.

²² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 24.01. 2020й.
www.xs.uz

Хусусий капитал-бу хусусий шахслар томонидан хорижга жойлаштириладиган ёки хориждан қабул қилинадиган нодавлат манбалар маблағларидан иборат. Улар таркибига инвестициялар, савдо кредитлари, банклараро кредитлаш киради. Улар давлат бюджета билан бевосита боғлиқ бўлмайди, бироқ ҳукумат уларнинг кўчиб юришини кузатиб туради ва ўз ваколатлари доирасида уларни назорат қилиб, бошқариши мумкин.

Халқаро капитал миграциясининг асосий шакллари тадбиркорлик ва ссуда капитали кўринишида бўлади(2.1.-жадвал).

Капиталнинг тадбиркорлик шаклидаги миграцияси учун қуйидаги учта мажбурий белгилар хос бўлади:

1. хорижда ишлаб чиқариш жараёнини ташкил қилиш ёки унда иштирок этиш;
2. хорижий капитал қўйилмаларининг узоқ муддатлилиги;
3. хорижий корхонага ёки унинг бир қисмига мулкчилик ҳуқуқига эга бўлиш.

2.1.-жадвал. Халқаро капитал миграциясининг шакллари

Тасниф мезони	Шакллари
Келиб чиқиш манбаларига кўра	-Давлат -Хусусий -Халқаро -Аралаш
Четга чиқариш шакли бўйича	-Пул -Товар
Фойдаланиш хусусиятига кўра	-Тадбиркорлик -Ссуда
Мақсадига кўра	-Тўғридан-тўғри -Портфель -Халқаро қарзлар -Банк депозитлари
Субъектлар бўйича	-Макродаража -Микродаража
Муддатига кўра	-Ўта қисқа муддатли (3 ойгача) -Қисқа муддатли (1 йилгача) -Ўрта муддатли (1 йилдан 5-7 йилгача) -Узоқ муддатли (5-7 йилдан 40-45 йилгача)
Оқимлар йўналишлари бўйича	-Товарлар ва хизматлар олди-сотдисида валюта-кредит ва ҳисоб-китоб хизматларини кўрсатиш -Асосий ва айланма капиталга хорижий инвестициялар -Қимматли қоғозлар ва турли молиявий инструментлар билан операциялар -Валюта операциялари -ЯИМ бир қисмининг ривожланаётган мамлакатларга ёрдам ва

	давлатларнинг халқаро ташкилотларга бадаллари шаклида бюджет орқали қайта тақсимланиши
--	--

Юқорида қайд этиб ўтилган хусусиятлар ва иштирок этиш мақсадларининг қанчалик амалга ошишига боғлиқ ҳолда, тадбиркорлик капиталини четга чиқаришнинг икки тури ажратилади: тўғридан-тўғри ва портфель инвестициялар (ПИ).

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар-бу хорижий капиталнинг узок муддатли киритилиши бўлиб, инвестор ташкил қилаётган фирма акциялари ёки акционер капиталига тўла эга бўлиш ёки камида 10 фоизи хўжалик фаолиятининг таъсирчан назорат қилинишини таъминлайди.

ХВФ, ИХТТ (Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилоти) ҳамда БМТ миллий счётлари тизимидаги таърифларга мувофиқ, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар

таркибига қуйидагилар киритилади:

- компанияларнинг ўз капиталини хорижга чиқариши;
- тўғридан-тўғри инвестор хорижий корхонадан олган фойдасини унинг фойдасига қайта молиялаштириши;
- капиталнинг бош фирма ва унинг хорижий корхоналари ўртасида ички корпоратив ўтказмалари.

Иқтисодий адабиётда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг тор ва кенг маънодаги таърифлари ажратилади. Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг тор маънодаги таърифи ИХТТ томонидан берилган бўлиб, бу йўналишнинг базавий методологияси капитал ҳаракатини эркинлаттириш Кодексида баён этилган: мустаҳкам иқтисодий муносабатларни ўрнатиш ҳамда корхона **устидан** назорат ҳукуқини қўлга киритиш мақсадида капитал ва ресурсларнинг трансчегаравий ҳаракати камраб олинади. Бундай ёндашув асосида инвестор сифатида мазкур

мамлакатнинг порсидентлари ва хорижлик резидентлар майдонга чиқишлари мумкин. Ҳар иккала тоифалар учун тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ҳосил бўлишининг қуйидагича йўналишлари кўрсатилади:

-100 фоизлик хорижий мулкчиликка асосланган корхона, шубба компанияси ёки бўлинмасини ташкил этиш ёки кенгайтириш;

-мавжуд корхонани тўлиқ мулкчиликка сотиб олиш;

-янги ёки ҳаракатдаги корхонада иштирок этиш;

-5 йил ва ундан кўп муддатга қарз бериш.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларнинг кенг таърифи Жаҳон банки томонидан берилган ва «МИГА» (Кўп томонлама инвестицияларни кафолатлаш агентлиги)ни таъсис этиш ҳақидаги шартномада илк бор тилга олинган; у шунингдек, икки тарафлама кафолатлаш шартномалари учун ҳам хосдир. Бундай ёндашувда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларга капитал (ёки ресурслар)нинг ҳаракатланиши шаклларигина эмас, балки активларнинг бошқа турлари ҳам киритилади: ҳар хил турдаги мулк ва мулкый ҳуқуқлар, ноакциядор турдаги инвестициялар (суббитимлар, бошқарув шартномалари, франчайзинг, лицензион битимлар, маҳсулот тақсимоти ва ҳ.к.лар ҳам шулар жумласидан) ҳам киради.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялаш шакллари ва усуллариға тегишли турлича талқинларнинг берилиши жиддий муаммоларни келтириб чиқарди (масалан, НАФТА ва АСЕАН таърифлари шулар жумласидандир) ва амалий муаммоларни ҳал қилишда қатор вариантлар-опцияларнинг вужудга келишиға сабаб бўлди. Бу халқаро инвестициялаш масалалари бўйича музоқаралардаги, иқтисодий дипломатиядаги мунозарали муаммолардан биридир.

Портфель инвестициялар-бу капитални хорижий корхоналар қимматли қоғозларига (корхона устав капиталининг 10% дан кам қисмини) киритиш шаклида олиб чиқиб кетиш бўлиб, инвесторларға улар фаолиятини бевосита назорат қилиш имконини бермайди.

Жаҳон иқтисодиётининг барқарор ривожланиши жараёнида портфель инвестициялар улушининг ортиши табиий ҳолдир. Бу иккита ҳолат билан изоҳланади:

- жаҳонда молия бозорларининг жадал ривожланиши;
- портфель инвестицияларнинг юқори ликвидлилиги билан боғлиқ афзалликлар.

Портфель инвестициялар анча юқори ликвидликка эга бўлиб, ҳаракатчан ҳисобланади. Уларни рискли зонадан бойлик орттириш енгилроқ бўлган муҳитга кўчириш қийин эмас. Портфель инвестициялар ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш ва профессионал билимларни ошириш учун катта меҳнат талаб этмайди(2.2.-жадвал.).

Капитални олиб чиқишнинг тадбиркорлик шакли ишлаб чиқариш жараёнларига бевосита алоқадорлиги туфайли кўпинча “Иккинчи иқтисодиёт” деб аталади.

2.2.-жадвал. Тўғридан-тўғри ва портфель инвестициялар ўртасидаги ўзига хос фарқлар

Белгилар	Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар	Портфель инвестициялар
Олиб чиқишнинг асосий мақсади	Хорижий фирмани назорат қилиш	Юқори фойда олиш
Мақсадга эришиш йўллари	Хорижда ишлаб чиқаришни ташкил қилиш ва юритиш	Хорижий қимматли қоғозларни сотиб олиш
Мақсадга эришиш усуллари	а) хорижий фирмага тўлиқ эгалик қилиш; б) акциялар назорат пакетини сотиб олиш (ХВФ уставига кўра компания акциядорлик капиталининг 25 фоизидан кам бўлмаслиги керак)	Хорижий фирма акциядорлик капиталининг камида 25 фоизини сотиб олиш (АҚШ, Япония ва Германияда-10%)
Даромад шакллари	Тадбиркорлик фойдаси, дивидендлар	Дивидендлар, фоизлар

Бошқа шакл-суда капиталининг ҳаракати миллий ишлаб чиқариш жараёнларига бевосита алоқага эга бўлмасдан, қабул қилувчи мамлакатдаги такрор ишлаб чиқариш жараёнига билвосита тарзда таъсир қилиши мумкин.

Капиталнинг ссуда шаклидаги миграцияси деганда капиталнинг барча халқаро ҳаракатланиши тушунилиб, қуйидаги турдаги тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва тўғридан-тўғри инвестициялар бундан мустасно:

- давлат ва хусусий заёмлар;

- бошқа мамлакатларнинг облигациялари, хорижий компаниянинг векселлари ва траттини сотиб олиш;

- қарзлар бўйича тўловлар;

- банклараро депозитлар;

- ривожланишга расмий ёрдам.

Халқаро валюта фонди яна бир гуруҳ-«бошқа инвестициялар» гуруҳини ажратади. Бу гуруҳ асосан халқаро заёмлар ва банк депозитларидан ташкил топади. Улар баъзида портфель, баъзида тўғридан-тўғри инвестициялар таркибида бўлиши мумкин.

Замонавий инвестиция амалиётига зид бўлган иккита ҳолат мавжуд.

Биринчидан, у мутлақо мантиққа мос келади ва валюта кредит муносабатлари позициясида ишлай олади. Бироқ савдо-иқтисодий алоқаларидан инвестицияларга боғлиқ турли операциялар келиб чиқади. Улар орасидаги турли-туман сервис, маркетинг, бошқарув, технологик ва бошқа операцияларга берилган таснифга мос тушмайдиган инвестициявий ҳуқуқларни юзага келтиради. Улар хорижий инвесторга мулкчилик ҳуқуқини беришни кўзда тутмайди, бироқ мунтазам даромад олиш ҳуқуқини беради (роялти, ренталс ва х.к.).

Иккинчидан, баён қилинган схемада барча шакллар бир маъноли бўлиб, бир чизикқа тортилгандек туюлади. Бироқ илгари олинган ва тақсимланган фойданинг қайта тақсимланиши эмас, балки ҳақиқий ишлаб чиқаришни бошқариш нуқтаи назаридан инвестицияларнинг қандай шакллари муҳимроқ, деган масала долзарб ҳисобланади.

2.2. Иқтисодий модернизациялаш жараёнида инвестициялардан самарали фойдаланишнинг сифат кўрсаткичлари таҳлили

Иқтисодий ўсиш сифати жараёнини таҳлил қилиш нуқтаи назаридан ёндашилганда инвестицияларга янги корхоналарни ташкил этиш, мавжудларини кенгайтириш, реконструкция қилиш ва техник жиҳатдан қайта қуроллантиришга кетадиган маблағлар деб таъриф бериш мақсадга мувофиқроқдир. Инвестициялар макроиқтисодий даражада икки хил хусусиятга эга бўлади. Биринчидан - инвестициялар ўзгарувчан харажатлар тури бўлиб, у кескин ортиши ёки камайиши мумкин. Бундай ўзгаришлар ЯИМ ҳажмига тўғридан-тўғри таъсир этади.

Бошқача айтганда инвестициялар иқтисодий ўсиш сифатига нисбатан кўпроқ даражада ўзгарувчан ҳисобланади. Иккинчидан инвестициялар асосий капиталнинг жамғарилишига олиб келади. Ишлаб чиқариш воситалари, бинолар, асбоб-ускуналар шаклидаги асосий капитал ҳажмининг ўсиши миллий иқтисодиётда иқтисодий ўсишда сифат ўзгаришларга ва ўз навбатида ЯИМ ҳажмини ортишига олиб келади.

Ялпи инвестицияларнинг таркибий қисмлари бўлиб қуйидагилар киради:

1. Қурилиш, биноларга инвестициялар;
2. Инвестицион товарларга инвестициялар;
3. Моддий айланма маблағлари захираларига инвестициялар.

Ялпи инвестициядаги соф инвестициянинг миқдори ялпи инвестициядан истеъмол қилинган асосий капитал қиймати айирмасига тенг. Соф инвестициянинг умумий миқдори асосий капитал қийматининг ўсиши ва моддий айланма маблағлари захираларининг ўсиши шаклида намоён бўлади. Айланма маблағлар олдинги даврга нисбатан камайганида соф инвестициялар фақат асосий капиталлар қийматининг ўсишида буюмлашади. Ялпи инвестиция миқдори асосий капиталдаги ялпи инвестиция суммасига ва моддий айланма маблағлар қиймати нинг ўсган миқдори (ёки захиралар

қийматининг ўзгариши) йиғиндисига тенг. 2000-2020 йилларда асосий капиталдаги инвестиция улуши ялпи инвестицияда ҳам, ЯИМда ҳам ўсиб борган. Агар унинг хиссаси ЯИМ да 2005 йилда 22,9%дан, 2020 йилга келиб 37,0% гача ўсди.

Айниқса, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар 4,2 миллиард долларни ташкил этиб, 2018 йилга нисбатан – мана шу рақамга эътиборингизни қаратмоқчиман – 3,1 миллиард долларга ёки 3,7 баробар ўсди. Инвестицияларнинг ялпи ички маҳсулотдаги улуши 37 фоизга етди²³.

Мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш натижасида инвестицияларнинг мулк шакллари бўйича таркибида катта сифат ўзгаришлар содир бўлди. Тадқиқ этилаётган даврда давлат мулки улуши 36,2%дан 16,0%гача пасайган ва аксинча нодавлат мулки улуши шунга мос равишда 63,8%дан 84,0%гача ўсган. Бу республикада ушбу даврда хусусийлаштириш ва мулкни давлат тасаруфидан чиқариш бўйича олиб борилган иқтисодий ислохотлар натижасидир. Давлат инвестициялари дейилганда давлат бюджети маблағлари ва бюджетдан ташқари, ҳамда давлат корхоналарининг Республика ресурслари ҳисобига ташкил топадиган инвестициялари тушунилади. Мулк муносабатларидаги қайта ўзгаришлар натижасида Республикада ялпи инвестицияларнинг номарказлашган манбалари кенгайиб борди. Шу билан бирга 2000-2020 йилларда давлат инвестициялари улуши барқарор суръатда камайди.

Таҳлил қилинган даврда инвестицияларда хусусий мулкнинг улуши сезиларли даражада ортган (2005 йилда 14,2% дан 2017 йилдаги 20,1% гача ўсган. Бу йиллар ичида фақат якка тартибдаги уй-жой қурилишига инвестицияларнинг улуши бироз пасайган. 2005-2019 йилларда инвестицияларнинг умумий суммасида қўшма корхоналарнинг улуши 14,9%дан 26,9%га ўсиши республикамизда иқтисодиётни эркинлаштириш жараёнида ва инвестицион муҳитдаги муҳим сифат ўзгаришларни ифода

²³ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.//xabar.uz.

этади. Шу билан бирга бу йиллар ичида қўшма корхоналарнинг маҳсулот ишлаб чиқариш, экспорт ва импортдаги улуши ўсган.

**2.3.- жадвал. Ўзбекистон Республикасида инвестицияларнинг тармоқлар бўйича таркибининг ўзгариши.
(амалдаги нархларда, % ларда)**

	2005	2010	2018
Барча манбалар ҳисобига инвестициялар шу жумладан:	100	100	100
1. Ишлаб чиқариш мақсадларига мўлжалланган, улардан	68,2	73,7	66,7
а) саноатга	32,5	30,4	35,9
б) қишлоқ хўжалигига	4,4	3,5	3,3
в) қурилишга	0,9	1,4	4,4
г) транспорт ва алоқага	24,1	29,7	17,1
д) савдо, умумий овқатланиш моддий-техника маъминотига ва бошқа тармоқлар.	6,3	8,7	6,0
2. Ижтимоий соҳа тармоқлари, улардан:	31,8	26,3	33,3
а) уй-жой қурилишига	11,5	12,4	17,9
б) Коммунал хўжалигига	2,8	1,5	2,0
в) соғлиқни сақлаш ва ижтимоий таъминотга	2,4	1,7	2,3
г) халқ таълимига	5,0	2,1	2,7
д) фан, маданият, санъатга	10,1	8,4	8,4

ЯИМдаги таркибий ўзгаришлар инвестицияларни тармоқ таркибининг ўзгаришида ўз аксини топади. Чунки инновацион иқтисодиётга ўтиш талабидан келиб чиқиб иқтисодиётда янги инновацион тармоқларнинг пайдо бўлиши, ёқилғи-энергетика мустақиллигига эришиш, ишлаб чиқаришни модернизациялаш инвестициялар таркибини ўзгаришини тақозо этади.

2005-2010 йилларда ишлаб чиқариш мақсадларидаги инвестицияларнинг улуши бироз ўсган, бироқ 2010-2018 йилларда уларнинг улуши 73,7%дан 66,7%гача пасайган. Бу асосан транспорт ва алоқага йўналтирилган инвестицияларнинг динамикаси учун характерлидир. Мазкур тармоқнинг инвестициялардаги улуши 2005-2010 йилларда -24,1% дан 29,7% гача ортган, 2010-2018 йилларда унинг улуши 29,7%дан 17,1%га пасайган,

саноатда ишлаб чиқариш мақсадларига йўналтирилган инвестицияларнинг барқарор 35,9% улушини ташкил этмоқда.

Инвестиция жалб этишнинг самарали воситаларидан бири бўлган давлат-хусусий шериклик механизмларини транспорт, энергетика, йўл, коммунал, тиббиёт, таълим каби соҳаларга кенг татбиқ этиш керак²⁴.

Инвестициялар тармоқ таркибида қишлоқ хўжалиги улушининг кескин камайиши диққат эътиборини тортади. Республикада 2005 йилда унинг улуши 4,4% ни ташкил қилган бўлса, 2010 йилда 3,5%ни ва 2018 йилда унинг улуши атиги 3,3%ни ташкил этди, яъни бу 2005 йилга нисбатан 1,1 пунктга камдир. Шу билан бирга бугунги кунда қишлоқ хўжалигига, яратилган ЯИМнинг 19,2% дан кўпроғи тўғри келади. Табиий-иқлим шароитлари, ерларнинг ва ирригация тизимининг ҳолати, умумий инвестицияларда қишлоқ хўжалигининг улушини кескин оширишни талаб қилади.

Иқтисодий ўсиш даврида хизмат кўрсатиш соҳасига, уй-жой хўжалиги, соғлиқни сақлаш, халқ таълими, фан ва маданиятга йўналтирилган инвестицияларнинг улуши ортди. Инвестицияларнинг қайд қилинган тармоқларда ортиши ЯИМнинг тармоқ таркибида сифат ўзгаришларга олиб келди.

ЯИМнинг тармоқ таркибида транспорт ва алоқага инвестицион сарфларининг анчагина кўпайиши мазкур тармоқларни реконструкция қилиш, транспорт коммуникацияларини кенгайтириш бирга борди. Иқтисодий ўсиш даврида инвестицияларида саноат ва қишлоқ хўжалиги сингари тармоқлар улушининг камайиши ҳамда ижтимоий соҳа тармоқлари улушининг ортиб бориши ундаги сифат ўзгаришларни ифода этади. Унда капитал талаб тармоқлардан бундай талаб бўлмаган тармоқларга инвестициялар оқиб ўтиши юз берди.

Инвестициялар хажми ўсишида барча тадқиқ этилган даврларда ишлаб чиқариш мақсадларига йўналтирилган инвестициялар улуши ижтимоий соҳа

²⁴ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.//xabar.uz.

тармоқларига йўналтирилганларига нисбатан юқори даражада эканлиги ундаги сифат ўзгаришлар бўлиб ҳисобланади. 2005-2019 йилларда инвестициялар ҳажми барча тармоқларда барқарор ўсган, бироқ унинг ҳажми турли тармоқларда турли хил даражада ўсган. Энг юқори 1197,4% ўсиш қурилишга тўғри келади. Иккинчи ўринда саноат 563,4% билан туради.

2005-2017 йилларда ижтимоий соҳа тармоқларга йўналтирилган инвестицияларнинг улуши барқарор ялпи инвестицияларнинг 3/1 қисмини ташкил этган. Ижтимоий соҳа тармоқларга йўналтирилган инвестицияларнинг таркибида тадқиқ этилаётган даврда энг юқори ўсиш 843,3% билан, уй-жой қурилишига тўғри келади. Ижтимоий соҳа тармоқларга йўналтирилган инвестициялар ўсишида энг паст даражада ўсиш 2005-2017 йилларда 128,2% билан фан, маданият ва санъатга тармоқларига тўғри келмоқда. Ўзбекистон Республикасини инновацион иқтисодиётга ўтиш даврида инновацияларни яратувчи бўлган фан, маданият ва санъатга тармоқларига катта ҳажмдаги инвестицияларни йўналтириш мақсадга мувофиқдир.

Инвестицияларнинг молиялаш манбалари бўйича таркибида муҳим сифат ўзгаришлари юз бермоқда. 2005 йилдан бошлаб ялпи инвестицияларда марказлаштирилган маблағлар улуши пасайиб борди ва 2017 йилга келиб уларнинг улуши ялпи инвестицияларнинг 24,7%ни ташкил этди. 2005 йилдан бошлаб аксинча номарказлашган маблағлар улуши ўсиб борди (№7 Илова). Натижада 2017 йилга келиб ялпи инвестицияларда уларнинг улуши 75,3%ни ташкил этмоқда. Унда биринчи навбатда, хусусий инвестициялар ва тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар улуши ошиб борди. Бу Ўзбекистонда эркин рақобатга асосланган бозор муносабатлари тараққиёти ва ялпи инвестициялар таркибидаги сифат ўзгаришлар натижасидир.

Ўзбекистон Республикаси ҳукумати томонидан ялпи инвестицияларда давлат бюджети харажатларининг улушини 2005 йилдаги 12,2% ли даражаси билан таққослаганда 2017 йилда 5,5 пунктгача пасайиб борган. Давлат

инвестицияларининг энг биринчи навбатда ижтимоий инфратузилма объектларини барпо этишга йўналтирилиши, пировардида мамлакатни ижтимоий жиҳатдан ривожлантиришнинг юқори кўрсаткичларида, айниқса қишлоқ тараққиёти динамикасида ўз аксини топди. Инвестицион жараёнларда бюджетдан ташқари фондларнинг аҳамияти ошиб бормоқда. 2005 йилда уларнинг улуши 4,8 фоизни ташкил этган бўлса, ўтган 2018 йилда 12,7%гача ўсди.

Жорий йилда 23 миллиард долларлик инвестициялар ўзлаштирилади ҳамда 206 та янги йирик қувватлар ишга туширилади. Жумладан, Шўртан газ-кимё комплексида синтетик суюқ ёқилғи, “Навоийазот” акциядорлик жамиятида азот кислотаси, аммиак ва карбамид ишлаб чиқариш қувватлари барпо этилади. Янги Тошкент металлургия заводи, Тошкент метросининг Сирғали тармоғи, ер усти ҳалқа йўлининг биринчи босқичи ишга туширилади²⁵.

Номарказлашган инвестицияларнинг иқтисодиётга йўналтирилган инвестицияларнинг умумий ҳажмидаги улуши кейинги йилларда қарийб 75,3 %ни ташкил этгани ҳолда, уларнинг ҳажми 2000-2018 йиллар мобайнида 0,8 пунктга камайди. Шу жумладан, корхоналарнинг маблағлари ҳисобидан амалга оширилаётган инвестициялар ҳажми 2,7 мартадан кўпроққа ортган бўлса, кейинги олти йил (2010 – 2018 йиллар) давомида инвестиция манбалари таркибидаги марказлашмаган инвестицияларнинг улуши 30 – 34 фоиз атрофида сақланиб турибди. Аҳоли ва корхоналар ўз маблағларини ишлаб чиқаришни модернизациялашга, техник ва технологик жиҳатдан қайта қуроллантиришга, уй-жой қурилишига ва хусусий бизнесларини кенгайтиришга кўпроқ даражада сарфлаш номарказлашган инвестициялар таркибидаги муҳим сифат ўзгаришларни ташкил этади.

Инвестицион жараёнларда ўз навбатида аҳолининг иштироки ҳам тобора кенгайиб бораётганлигини муҳим сифат ўзгаришлар сифатида қайд этиш

²⁵ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.//xabar.uz

мумкин. Инвестициялар таркибидаги аҳоли маблағларининг улуши 2005 – 2009 йиллардаги 10 – 11 фоиздан 2018 йилга келиб 14,5%гача ўсган. Аҳоли турмуш даражаси ва реал даромадларининг ўсиши эвазига аҳоли инвестицион фаолиятининг фаоллашуви аҳоли жамғармаларининг кўпайишига замин яратиб берди. Мазкур давр мобайнида аҳолининг ялпи даромадлари 16,4 мартага ўсган.

Банк – молия тизимини ислоҳ қилиш борасида амалга оширилган чора – тадбирлар натижасида таҳлил этилаётган давр мобайнида тижорат банкларининг инвестицион салоҳияти етарлича кенгайди. Бунинг натижасида эса, капитал қўйилмаларнинг умумий таркибида банк инвестицияларининг улуши 2005 йилда 3,8 %дан 2017 йилга келиб 11,0%гача ўсди. Бунда иқтисодиётнинг реал секторига йўналтирилган кредитларнинг 79% дан кўпроғи қайтариш муддати уч йилдан ортиқ бўлган узоқ муддатли кредитлар эканлигини таъкидлаб ўтиш лозим.

Банк тизимини ривожлантириш учун бу йил кескин чоралар кўришимиз лозим. Афсуски, банк тизими рақамли технологияларни қўллаш, янги банк маҳсулотларини жорий этиш ва дастурий таъминотлар бўйича замон талабларидан 10-15 йил орқада қолмоқда. 2020 йилдан бошлаб ҳар бир банкда кенг кўламли трансформация дастури амалга оширилади. Бу борада банкларимизнинг капитал, ресурс базаси ва даромадларини ошириш алоҳида эътиборимиз марказида бўлади. Банк тизимида тадбиркорларни қўллаб-қувватлайдиган “лойиҳалар фабрикаси” фаолиятини йўлга қўйишимиз лозим²⁶.

Шунингдек, Мурожаатномада таъкидланганидек, банкларимиз халқаро молия бозорларига чиқиб, арзон ва узоқ муддатли ресурслар олиб келиши зарур. Миллий банк ва Ипотека банк бу йил ўз евробондларини чиқариши мақсадга мувофиқдир. Давлат улушига эга бўлган банklar босқичма-босқич

²⁶ Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.//xabar.uz

стратегик инвесторларга сотилади. Банк соҳасидаги ислохотларнинг асосий мақсади – тижорат банкларини мижоз учун ишлашга ўргатишдан иборат.

Бугунги кунда иқтисодий адабиётларда инвестиция меъёри масалаларига катта эътибор қаратилиши бу кўрсаткич билан иқтисодий ўсиш ўртасида узвий боғлиқлик борлигидан келиб чиқади. Тажрибалар кўрсатишича инвестиция меъёрининг пасайиши ишлаб чиқариш ҳажмининг камайишига олиб келади. Қозоғистонда тадқиқ этилаётган даврда инвестиция сарфларининг 4,6%га пасайиши ЯИМ нинг ўсиш суръатини 2010 йилдаги 107,3%дан 2017 йилга келиб 104,4%га пасайишига олиб келди²⁷.

Баъзи иқтисодчиларнинг фикрича ЯИМда ялпи инвестициянинг оптимал (мақсадга мувофиқ) меъёри 28-30% ни, шу жумладан асосий капиталдагиси 20-23% ни ташкил этиши лозим. Жаҳон тажрибасининг кўрсатишича ЯИМда ялпи инвестицияларнинг улуши юқори даражасида, ўсиш суръатлари эса паст бўлиши мумкин. Аксинча, инвестициянинг нисбатан куйи даражасида иқтисодий ўсишнинг юқори суръатлари билан бирга кечиш ҳам мумкин. Шу сабабли инглиз иқтисодчиси Р.Стоуннинг инвестиция сарфлари даражаси узок муддатли даврда иқтисодий ўсиш суръатига ҳеч қандай таъсир кўрсатмайди, қисқа муддатли даврда эса таъсир этади деган хулосаси кизиқарлидир.

Ўзбекистонда ишлаб чиқарилган ЯИМда ялпи инвестициялар улуши 2005 йилда 19,9% дан 2017 йилга келиб 24,4%ни ташкил этган. МДҲ мамлакатлари ЯИМда инвестициялар улушининг пасайиши ЯИМни ишлаб чиқариш ҳажмини камайишининг муҳим сабабларидан бири бўлган. Жумладан, Россия Федерациясида ЯИМда ялпи инвестициянинг улуши 2010 йилдаги 17,8% дан 2017 йилдаги 16,2% га, Қозоғистонда эса мос равишда 21,6% дан 16,4% гача тушиб кетган кўрсаткичдир²⁸.

Ўзбекистонда 2005-2017 йилларда ялпи инвестициялар улушининг ЯИМ динамикасига таъсири 2.1-расмда ифода этилган. Ўзбекистон

²⁷ Россия и страны мира 2017. Статистический сборник. Москва.2018г.- С.81.

²⁸ Россия и страны мира 2017. Статистический сборник. Москва.2018г.- С.87.

Республикасида иқтисодий ислохотлар даврида инвестиция ҳажмининг 2007- 2009 йилларда ўтган йилга нисбатан 125,8%, 134,1% ва 124,8% га ўсиши ЯИМ ҳажмининг ҳам шунга мос равишда энг катта ўсишига яъни 107,5%дан 109,5%га ўсишига олиб келган.

2.1-расм. Ўзбекистон Республикасида 2005-2016 йилларда инвестиция билан ЯИМ ҳаракати траекторияси²⁹

2010 йилдан бошлаб инвестицион фаолликнинг пасайиши натижасида ЯИМ ҳажмининг ўсиш кўрсаткичларини 109%дан, 108%га пасайишига олиб келди. Кейинги олти йил давомида Республикада ЯИМ ҳажмининг тўхтовсиз 8,0% га ўсиб бориши тадқиқ этилаётган даврда ялпи инвестиция ҳажмининг 475,6%га³⁰ ўсиши билан боғлиқ ҳисобланади.

ЯИМда ялпи инвестициялар ҳажми энг юқори 134,1% га ўсишини ташкил этган 2008 йилда ЯИМ ҳажми ҳам шунга мос равишда энг катта яъни 109,5% га ўсган. 2010-2017 йилларда инвестицияни 182,2%га ўсган пайтда ЯИМ ҳажмини йиллик ўсиш суръатининг 108,0% ни ташкил килди. Лекин ушбу йилларда ЯИМ ҳажмининг доимий ўсишига, ялпи инвестиция сарфлари ҳажмининг 2017 йилда 2005 йилга нисбатан 475,6%га

²⁹ Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қўмитасининг мазкур йиллар бўйича маълумотлари ва муаллифнинг таҳлиллари асосида тузилган.

³⁰ Ўзбекистон Республикасининг статистик ахборотномаси. Т. 2018 йил.-Б.60.

ўсиб боргани асос бўлган. Бундан кўринадики, инвестицияларнинг ўсиши ЯИМ ҳажмининг ўсиши билан тўғридан-тўғри боғлиқ.

2.1-расмдаги ялпи инвестициялар билан ЯИМ ҳажмининг таҳлил қилинган давридаги ҳаракат троекториясига асосланиб Ўзбекистонда 2017-2021 йилларда ялпи ички маҳсулот ҳажмининг ўсиш истиқболлари бўйича, қуйидаги хулосаларни чиқариш мумкин:

- ишлаб чиқарилган ЯИМда ялпи инвестиция ҳажмини ўсиши 2008 йилдаги 134,1% дан, 2010 йилда 108,7% гача ва 2017 йилда 107,1% ни ташкил қилиши республикада ЯИМ ҳажмининг истиқболда йиллик ўсиш суръатлари 108% ва ундан юқори даражада бўлишини таъминлаш учун етарли эмас;

- 2017-2021 йилларда ишлаб чиқарилган ЯИМда ялпи инвестиция ўсишини 134-136% бўлишини таъминлаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади;

- Республикада ЯИМнинг нисбатан устун даражада ўсишини таъминлаш имкониятини берадиган енгил саноат, қишлоқ хўжалиги ва қайта ишлаш саноатига нисбатан кўпроқ миқдорда капитал қўйилмалар йўналтириш лозим бўлади;

- Ялпи инвестициялар таркибида чет эл инвестициялари улушининг кескин ўсишини таъминлаш ва унинг ҳиссасини 80-85% гача етказишга эришиш учун барча иқтисодий, ҳуқуқий шарт-шароитларни яратиш лозим.

2.3. Минтақада инвестицион фаолиятни тартибга солиш ва рағбатлантириш тизими

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев Олий Мажлисга Мурожаатномасида таъкидлаганидек, “..энергетика, нефть-газ, геология, транспорт, йўл қурилиши, қишлоқ ва сув хўжалиги, ичимлик суви ва иссиқлик таъминоти ҳамда бошқа қатор тармоқларда чуқур таркибий ислоҳотлар бошланди. Саноатнинг 12 та етакчи тармоғида модернизациялаш ва рақобатдошликни кучайтириш дастурлари жадал амалга оширилмоқда.

Натижада ўтган йили иқтисодий ўсиш 5,6 фоизни ташкил этди. Саноат маҳсулоти ишлаб чиқариш ҳажми 6,6 фоизга, экспорт – 28 фоизга кўпайди. Олтин-валюта захираларимиз 2019 йил давомида 2,2 миллиард долларга ортиб, 28,6 миллиард долларга етди³¹.

Инвестиция фаолиятини тартибга солиш, ҳуқуқий нуқтаи назаридан, турли мулкдорлар ўртасида моддий ва номоддий активларни такрор ишлаб чиқариш хусусидаги ўзига хос, мураккаб, ижтимоий зарур иқтисодий (инвестиция) муносабатларини шакллантириш меъёрларини назарда тутати. Инвестиция жараёнининг барча субъектлари – чет эллик инвесторлардан бошлаб, давлат, юридик ва жисмоний, шу жумладан чет эллик шахслар (резидентлар ва норезидентлар) гача бу муносабатларнинг иштирокчиларига айланадилар. Ҳуқуқий нуқтаи назардан чет эл инвестициялари бошқа давлат ҳудудида капиталга эгаллик қилиш, ундан фойдаланиш ва тасарруф этиш билан боғлиқ. Иқтисодий нуқтаи назардан эса уларнинг ҳудудий, замон ва макондаги ҳаракати шакллари фойда олиш мақсадида кўпдан-кўп қўшимча рисклар билан тўқнашиш эҳтимолига эга бўлади.

Инвестиция муносабатларининг моҳияти бу фаолият иштирокчилари доирасида ва даражасида ўз ифодасини топади. Инвестиция фаолияти ривожланишининг объектив шароитларини акс эттирадиган алоҳида инвестиция муносабатларининг мавжудлиги тартибга солишнинг мустақил предмети бўлишини тақозо қилади. Ҳуқуқ нуқтаи назаридан инвестиция фаолиятини тартибга солиш умумий ҳуқуқий ва хусусий ҳуқуқий тартибга солиш меъёрларини қамраб олади. Бу меъёрларнинг бирлиги ижтимоий ва алоҳида инвестиция муносабатларининг характери ва моҳиятини ифода этади ва уларни тартибга солиш усулига айланади. Тартибга солиш усуллари ҳуқуқ меъёрларининг ҳам алоҳида, ҳам ижтимоий зарур инвестиция муносабатлари характерига ўзига хос тарзда таъсир кўрсатиш йўлларида иборат.

³¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. //xabar.uz.

Инвестиция фаолияти предметининг кўп укладли иқтисодий ётти барпо этиш давридаги аҳамияти бу фаолиятни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш тўғрисида қонунлар қабул қилинишини талаб қилади.

Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини тартибга солишда Ўзбекистон Республикасининг «Чет эл инвестициялари тўғрисида», «Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида», «Инвестиция фаолияти тўғрисида» қонунлари ва бошқа қонун ҳужжатлари ҳуқуқий асос бўлиб хизмат қилади.

Республикада инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш биринчи навбатда давлатнинг иқтисодий, илмий – техникавий ва ижтимоий сиёсатини амалга ошириш мақсадларини кўзлайди.

Капиталнинг мамлакатлараро кўчиб юриши кенгайган шароитларда инвестиция фаолияти, бир томондан, миллий, иккинчи томондан, халқаро инвестиция муносабатларини миллий ва халқаро ҳуқуқ тизими асосида тартибга солиш йўли билан амалга оширилишини талаб этади. Инвестиция фаолиятини тартибга солишдаги халқаро тажрибаларни ҳисобга олиш, чет эл инвесторларига инвестициялашнинг барча турлари ва шаклларида миллий тартиботни бериш янада қулай инвестиция муҳитини яратади ва чет эл инвестицияларининг кириб келишини тезлаштиради. Инвестиция муносабатларини давлат томонидан тартибга солиниши ҳуқуқий шароитлар яратиш, ушбу фаолиятни юритиш учун кафолатлар бериш, бу фаолият субъектларини суғурталаш ва бошқа воситалар орқали ижтимоий ёки давлат манфаатларини амалга ошириш йўлида ташкил этилади.

Ҳозирги даврда инвестиция муносабатлари капиталларга эгаллик қилиш, улардан фойдаланиш ва уларни тасарруф этиш борасидаги муносабатларни қамраб олади ва нафақат миллий иқтисодий доирасида, балки халқаро иқтисодий даражасида ресурсларни тақсимлаш, қайта тақсимлаш жараёнларини акс эттиради.

Республикада кўп укладли иқтисодий ётти шакллантириш шароитларида инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солишда асосий вазифалар қуйидагилардан иборат: ижтимоий ва хусусий манфаатларни; айрим мамлакатлар,

корпорациялар, халқаро молия институтлари, яқка инвесторлар манфаатларини тўғри аниқлаш; уларнинг ўзаро мақбул нисбатларини келишиб олиш; уларни ҳаётда рўёбга чиқаришнинг тенг ҳуқуқий шароитлари ва кафолатларини белгилаш.

Маълумки, инвестиция фаолияти капитал, тадбиркорлик, молия, инновация, ижтимоий, истеъмол ва бошқа инвестицияларнинг ҳамма турлари билан боғлиқ бўлиб, одатда, солиқларнинг фискал (хазинани тўлдириш) ва тартибга солиш функцияларидан фойдаланиш йўли билан амалга оширилади. Бу фаолият, шунингдек, амортизация сиёсатини, дотациялар, субсидиялар тизимини, кредит, нарх сиёсатини, давлат кафолатлари тизимини, имтиёзлар яратишни, чет эл инвесторларининг ҳуқуқларини ҳимоя қилишни ва бошқаларни ҳам қамраб олади. Давлат ҳаражатларини молиялаштириш учун турли даражадаги бюджетларга зарур маблағлар тушумларини таъминлашга қаратилган фискал вазифанинг бажарилиши, миллий иқтисодиётнинг ривожланиш даражасига боғлиқ. Тартибга солиш функциясини ишлатилиши давлатнинг такрор ишлаб чиқариш жараёнида айрим тармоқларга инвестициялар оқимларини бошқариши билан амалга оширилади. Шу билан бирга, иқтисодиётнинг турли соҳаларида капитал жамғарилиши жараёнларини кучайтириш ёки сусайтириш, аҳолининг тўловга қобил талабини кенгайтириш ёки қисқартириш йўллари билан тартибга солиш функцияси фойдаланилади. Солиқларни тартибга солиш макроиқтисодий жараён ва пропорцияларга таъсир этишига қаратилади. Солиққа тортишда имтиёзлар, асосан, микроиқтисодиётга қаратилган ва иқтисодий субъектлар манфаатларини ҳисобга олади. Юқорида кўриб ўтган функциялар солиқ ставкалари миқдорини ўзгартириш, имтиёзлар ва санкциялар (жазо чоралари) қўллаш, солиқ кредитлари бериш, тўлов муддатларини кечиктириш ва бошқа йўллар билан амалга оширилади (2.2.-расм).

Жаҳондаги кўпгина мамлакатларда солиқларнинг инвестиция фаолиятини рағбатлантиришга қаратилган тартибга солиш функциясидан самарали фойдаланилади. Масалан, Япония, Тайвань, Жанубий Кореяда ўтиш даврида солиқ

протекционизмдан унумли фойдаланилган. АҚШда «буёқ депрессия»ни баргараф этиш даврида ҳам худди шундай бўлган.

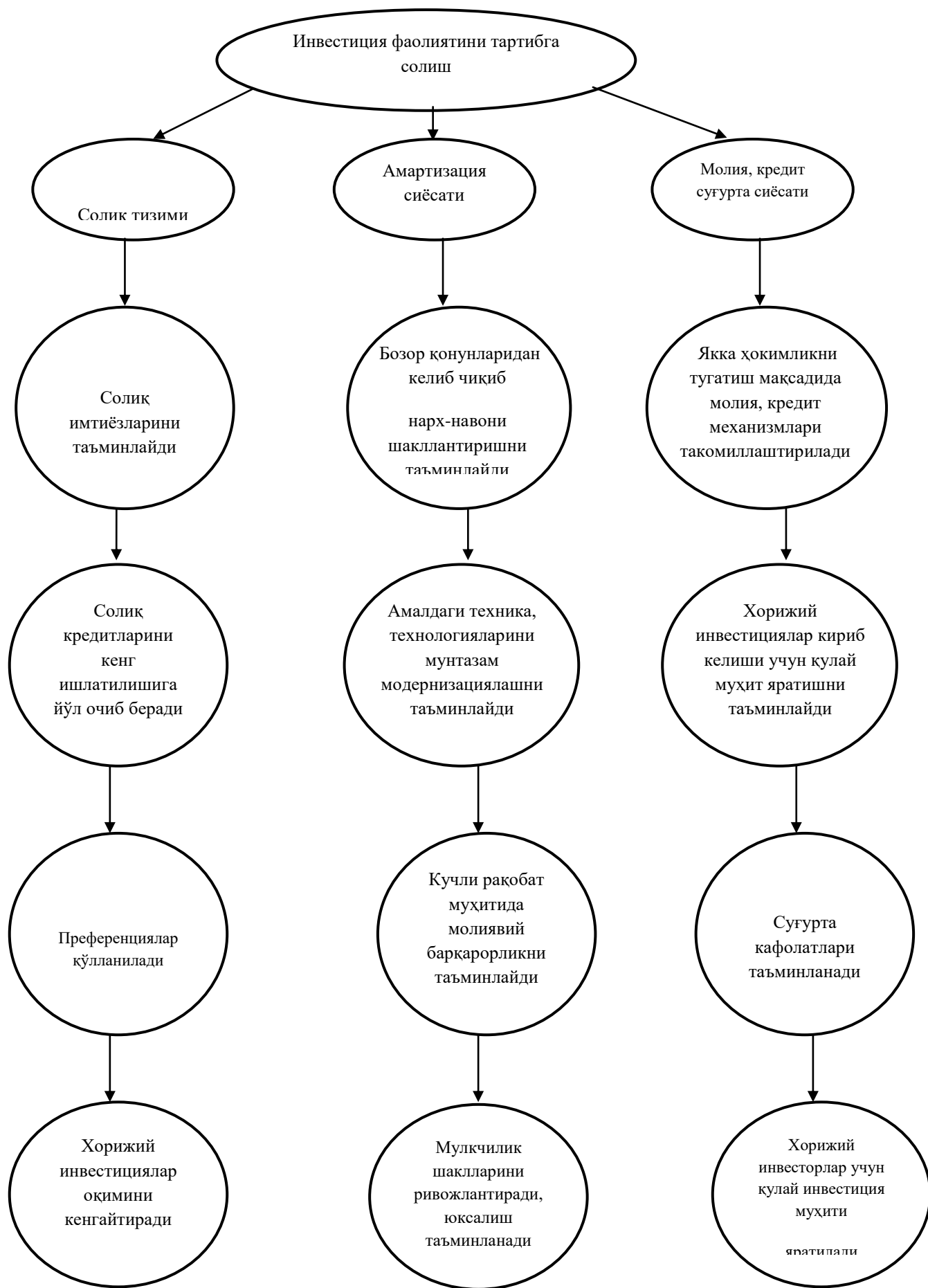
Солиқ имтиёзлари қуйидаги шаклларда қўлланилади:

- фойда солиғидан чегирма тарзида бериладиган солиқ кредити;
- фойда солиғи базасини камайтириш чегирмалари;
- солиқдан бутунлай озод қилиш ёки пасайтирилган солиқ ставкаларини

белгилаш;

- жадаллаштирилган амортизацияни қўллаш.

Жадаллаштирилган амортизацияда солиққа тортиш тизими ўзгаришсиз қолади, лекин солиққа тортиладиган фойда камайтиради (унинг бир қисми солиққа тортилмайдиган харажатларга ўтказилади). Кўпчилик иқтисодчилар солиқ имтиёзларига қарши чиқишади. Уларнинг фикрича, солиқ имтиёзлари ресурсларни самарали тақсимотини таъминламайди, суистеъмолликларни келтириб чиқаради, солиқ тизимининг деформациясини юзага келтиради ва солиққа тортиш тизимини ўзгартиришда қийинчиликларга олиб келади. Бизнинг фикримизча, инвестицияларнинг мамлакатлар бўйлаб кўчиши кенгайган шароитларда, солиқ кредитидан, имтиёз ва рағбат омилларидан фойдаланиш, аксинча, инвестиция фаолиятини самарали тартибга солишга имконият яратади.

2.1-расм. Ўзбекистонда инвестиция фаолиятини тартибга солиш воситалари

Чет эл инвестицияларининг киришини рағбатлантириш мақсадларида ҳамда чет эл капиталига ўсиб бораётган талабни ҳисобга олган ҳолда, бизнинг назаримизда, қарз олувчи томон ўзининг солиқ сиёсатини шундай қайта қуриши керакки, натижада бу сиёсат бошқа мамлакатлар учун интиладиган шароитга айлансин. Ўзбекистонда солиқ имтиёзларини қўллаш, солиққа тортиш ставкаларини камайтириш, солиққа тортиш базасини пасайтириш ва солиқдан бутунлай озод қилиш каби шакллари қўлланилади. Республикада фойда солиғи бўйича кўпроқ тарқалган имтиёз – бу фойданинг солиққа тортиладиган базасини озод қилиш, қисман озод қилиш ва камайтиришдир. Республикада инвестиция фаолиятини тартибга солиш амалиётида қўлланилаётган солиқ имтиёзлари ва рағбатлантириш омиллари тизими мустақиллик йилларида кенгайтирилиб, такомиллаштирилиб борилди.

Қўлланилаётган имтиёзларнинг амал қилиш механизмлари инвестицияларни рағбатлантириш, ижтимоий соҳани қўллаб-қувватлаш, чет эл инвестициялари оқимини кўпайтиришга қаратилган.

Шу билан бирга, республиканинг солиқ солиш тизимида (бу тизимда билвосита-эгри солиқлар кўпроқ ўринни эгаллайди) ставкалар, имтиёзлар, солиққа тортиш объектларида барқарорлик йўқ. Асосий капитални шакллантиришда қўшилган қиймат солиғини ҳисобга олишда, икки томонлама ва ундан ортиқ солиққа тортиш муаммолари мавжуд. Бу тизимда инвестициялар бўйича солиқ кредитларининг турли шаклларида фойдаланиш етарли равишда ривожлантирилмаган эди.

Халқаро тажриба чет эл инвестициялари оқимларини ҳарид қобилияти юқори бўлган мамлакатлар ва минтақаларга интилишини кўрсатади. Чет эл инвестициялари таклифи шу маҳсулотни ўз мамлакатиде ишлаб чиқариб, сўнгра истеъмолчи мамлакатга экспорт қилишдан кўра пировард маҳсулотни экспорт қилиш ўрнига истеъмолчи мамлакатга чет эл инвестицияларини киритишнинг манфаатли, нафлироқ бўлишига боғлиқ. Шу сабабли инвестицияларни қабул қилувчи мамлакатнинг солиқ тизими бу ҳолатни ҳисобга олиши ва имтиёзлар

бериши ёки солиққа тортиш даражасини сақлаган, лекин унинг тузилмасини алмаштирган ҳолда чет эл инвестицияларини солиқдан озод қилиш керак. Чет эл инвестициялари киритувчиларига ва минтақаларга киритиш мақсадларига қараб, ҳар бир муайян ҳолда қўшимча у ёки бу солиқ имтиёзлари ва қафолатлари берилиши мақсадга мувофиқдир. Жамғариш ва инвестициялашни рағбатлантириш мақсадларида инвестициялар бўйича солиқ кредитининг турли шакллари кенгрок ишга солиш талаб этилади.

Инвестицияларни рағбатлантиришнинг муҳим тадбирлари-дан бири жадаллаштирилган амортизация ҳисобланади. Жаҳон амалиётида амортизация ажратмаларининг турли усуллари қўлланилади: эскиришни бир текисда ҳисоблаш (straight line); йиллар йиғиндиси усули (sum-of years digits); икки марта камайиб борувчи қолдиқ усули (double-declining balance); фойдаланиш бирлиги усули (units of production). Амортизацияни ҳисоблашда талаб қилинадиган усулдан оқилона ва омилкорлик билан фойдаланиши корхоналар учун молиявий воситаларнинг катта қисмини, агар бу маблағлар инвестицияларга йўналтириладиган бўлса, фойда солиғига тортилишдан озод қилиш имкониятларини яратади. Бундай шароитда фойдадан молиялаштириладиган инвестициялар учун имтиёз олиш заруратига ўрин қолмайди.

Жадаллаштирилган амортизация усуллари инвестицияларни рағбатлантиради, чунки солиққа тортиладиган даромадни, демак, солиқлар суммасини анча қисқартириш имконини яратади. Бундан ташқари, инфляция мавжуд бўлган шароитларда бу усуллар ҳисобланган амортизацияларнинг жорий қийматини сақлаш имкониятини беради, уларни бир текисда ҳисоблаш усулида эса жорий қийматни сақлаб қолиб бўлмайди. Шунинг учун, бизнинг фикримизча, инфляция мавжуд бўлган шароитларда амортизация нормасини инфляциянинг истиқболланган даражасини ҳисобга олиб ўзгартириш мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Турли мамлакатларнинг тажрибалари тасдиқлашича, жадаллаштирилган амортизация:

- капитал жамғарилишини тезлаштириш (чунки яширилган фойданинг жами суммаси капитал қўйилмаларга кетади);
- асосий капиталнинг янгиланишини жадаллаштириш, муайян даражада уни инфляциядан беҳатар қилиш ва рақобатбардошликни кўтариш;
- инвестицияга йўналтириладиган фойдани солиққа тортишдан қонуний равишда озод қилиш имкониятларини беради.

Бугунги кунда иқтисодиёти ривожланган кўпгина мамлакатлар фақат капитални эмас, балки ишлаб чиқаришни ҳам ўз мамлакати чегараларидан четга чиқаришни афзал кўрадилар. Шубҳасиз, чет эл инвестицияларини жалб этиш учун тегишли солиқ имтиёзлари, чет эллик инвесторларнинг мулкчилик ҳуқуқини кафолатлаш, фойдани олиб чиқиб кетиш шартларини белгилашда, чет эллик инвесторларнинг мулкни баҳолаш, солиққа тортиш, даромадларни тақсимлаш, инфратузилмани барпо қилишда ва божхона сиёсатини олиб боришда имтиёзлар зарур. Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш бўйича реал амал қиладиган механизмлар бўлмаса чет эл капитали оқимининг кўпайишига умид боғлаб бўлмайди.

Чет эллик инвесторлар инвестициялар киритиш тўғрисида қарор қабул қилар экан, биринчи навбатда ўзларининг манфаатлари ва мақсадларидан келиб чиқади. Бунда улар мижоз мамлакатда турли-туман кўшимча рискларни ҳам ҳисобга оладилар.

Ўзбекистонда чет эл инвестициялари давлат томонидан ва қонун билан ҳимоя қилинади. Инвестициялашнинг ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий асослари ишлаб чиқилган, инвестиция фаолияти соҳасида республика томонидан имзоланган халқаро шартномалар принципларига мувофиқ чет эл инвестицияларини амалга оширишнинг база-вий шартлари белгиланган. «Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида»ги қонунида чет эл инвестицияларининг ҳуқуқий режими Ўзбекистон Республикасининг худди шундай жисмоний ва юридик шахслари учун тегишли режимдан ноқулайроқ бўлиши мумкин эмаслиги белгилаб қўйилган. Мамлакатда

чет эллик инвесторларга кенг имкониятлар яратилган, чунончи, инвестиция мақсадларида ишлаб чиқариш бинолари, иморатлар, ускуна-жиҳозлар, уй-жой сотиб олиш, ерни узоқ муддат ижарага олиш, хусусийлаштириш дастурида қатнашиш ҳуқуқлари берилган. Чет эллик инвестор инвестиция натижалари ва объектларига эгаллик қилиш, фойдаланиш, тасарруф қилиш ҳуқуқига эга. Яна шу жумлага реинвестиция ҳамда ҳалқаро ҳуқуқ нормалари ва Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ мамлакатимиз ҳудудида ва ундан ташқарида савдо операциялари ўтказиш ҳуқуқи ҳам киради.

Чет эллик инвестор қарори билан инвестицияларга ва уларнинг натижаларига эгаллик қилиш, улардан фойдаланиш, тасарруф этиш ҳуқуқи республика қонун ҳужжатлари билан белгиланган тартибда бошқа жисмоний ва юридик шахсларга берилиши мумкин.

Ўзбекистон чет эллик инвесторларнинг республика ҳудудида инвестиция фаолиятини амалга оширишдаги ҳуқуқлари халқаро ҳуқуқ нормаларига мувофиқ ҳимоя қилинишини кафолатлайди. Агар Ўзбекистон Республикасининг келгусидаги қонун ҳужжатлари инвестициялаш шароитларини ноқулайлаштирадиган бўлса, ўн йилдан ортиқ бўлмаган муддат давомида чет эл инвестицияларига нисбатан инвестициялар амалга оширилган пайтда амалда бўлган қонун ҳужжатлари қўлланилади. Ушбу ҳуқуқий меъёр чет эллик инвесторлар нуқтаи назарида ғоят муҳим ҳисобланади. Бу меъёр мудрофаа, миллий хавфсизлик, жамоат тартибини сақлаш, атроф-муҳитни ҳимоя қилишга тааллуқли қонун ҳужжатларини ўзгартиришга татбиқ этилмайди.

Республика қонун ҳужжатларига мувофиқ чет эл инвестициялари миллийлаштирилиши, давлат тасарруфига олиниши мумкин эмас. Чет эл инвестициялари табиий офатлар, фалокатлар, эпидемиялар, эпизоотиялар ҳолларини мустасно қилганда, реквизиция қилинмайди. Чет эллик инвесторларга қонуний фаолият натижасида олинган ўз фойдаси ва бошқа маблағларини чет эл валютасида четга ўтказиш кафолатланади. Шу билан бирга, чет эллик инвесторларнинг Ўзбекистонда олган фойдаси республика ҳудудида реинвестиция

қилиниши ёки мулк эгасининг хоҳишига кўра бошқача тарзда фойдаланилиши мумкин. Улар, шунингдек, ўз ҳисобварақларидаги миллий валютадаги маблағларидан ички валюта бозоридан чет эл валютасини сотиб олишда фойдаланиши мумкин.

Кейинги йиллардаги тадқиқотлар Ўзбекистоннинг ялпи инвестициялари ҳажмида аҳоли ҳиссаси ғоят паст бўлиб қолаётганлигини, бюджет орқали қайта тақсимланадиган ЯИМ ҳиссаси юқори эканлигини кўрсатади, бу эса инвестицияларни солиқлар воситасида рағбатлантириш йўқлигидан далолат беради. Шу муносабат билан инвестиция фаоллигини жонлантириш учун солиққа тортиладиган базани кенгайтириш, солиқ ставкаларини камайтириш, иқтисодий ва молиявий усуллар, шунингдек инвестиция фаолиятини тартибга солиш воситалари таъсирини кучайтириш талаб этилади.

Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар ўзи ишлаб чиқарган маҳсулотларни лицензия олмай экспорт қилиши ва Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатларига мувофиқ ўз ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун маҳсулотларни импорт қилиш ҳуқуқига эга. Ўзбекистон Республикасига ўз ишлаб чиқариш эҳтиёжлари учун ва чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар чет эллик ходимларининг шахсий эҳтиёжлари учун келтириладиган мол-мулк божхона божлари тўлашдан озод қилинган. Савдо-иқтисодий режимнинг умумий принципларини ва инвестициялар соҳасида ҳамкорликни тартибга соладиган халқаро шартномалар тизимининг шаклланаётганлиги муҳим омилга айланмоқда. Ўзбекистон жаҳондаги кўпгина етакчи мамлакатлар билан инвестицияларни рағбатлантириш ва ўзаро ҳимоя қилиш тўғрисида шартномаларни имзолаган.

Хулоса қилиб айтганда, Ўзбекистон Республикасининг қонун ҳужжатлари билан қуйидагилар таъминланади: инвестиция фаолиятининг миллий ва чет эллик субъектлари учун барча қулайликлар; чет эллик инвесторларнинг ҳуқуқларининг давлат кафолатлари, зарур ҳолларда қўшимча кафолатлар ва ҳимоя тадбирлари; миллийлаштиришдан, маблағлардан фойдаланиш кафолатлари; маблағларни

ўтказиш кафолатлари, инвестиция фаолияти тўхтатилиши муносабати билан чет эл инвестицияларини қайтариш кафолатлари; очик ахборотлардан эркин фойдаланиш.

Қонун ҳужжатларида чет эллик инвесторларга уларнинг давлат бошқарувининг ваколатли органлари билан тузадиган концессия шартномалари асосида табиий ресурсларни қидириш, фойдаланишга тайёрлаш ва фойдаланиш ҳамда бошқа хўжалик фаолиятини жорий қилиш учун концессиялар бериш назарда тутилган.

Мамлакатимиз қонун ҳужжатлари билан тақиқланмаган фаолиятнинг ҳамма соҳалари ва турлари бўйича концессия берилиши мумкин.

Инвестиция фаолиятини тартибга солишда энг муҳим ва асосий муаммолардан бири чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналарни республика минтақалари бўйлаб бир текис жойлаштиришдир. Алоҳида диққат ва эътиборни жалб қиладиган муаммо республика ҳудуд ва туманларини ривожланишидаги нотекисликни қисқартириш масаласидир. Бу ТТЧИ ва хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналарни мамлакат минтақалари бўйлаб жойлаштиришга йўналтирилган рағбатлантирувчи тадбирларни талаб қилади.

Чет эллик инвесторларнинг эътиборини жалб қилиш учун чет эл инвестицияларининг эҳтимоли бўлган оқимлари билан боғлиқ жами масалаларни ҳисобга оладиган, замонавий, рағбатлантирувчи қонун ҳужжатларидан ташқари олиб борилаётган молия сиёсатини такомиллаштириш ва миллий валюта мавқеини мустаҳкамлаш зарур бўлади. Чет эл инвестициялари республика иқтисодиётига жалб қилиш соҳаларини аниқлаш масалаларини ҳал қилишда қўшма корхоналар ташкил қилиш ҳудудий мақсадли дастурини ишлаб чиқиш лозим. Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналар ҳам ички, ҳам ташқи бозорни тўйинтириш, импорт ўрнини босувчи ишлаб чиқаришни ривожлантириш мақсадларида ташкил қилиниши лозим. Бу эса чет эл инвестицияларининг келиш оқимини оширади. Чет эл капиталини жалб қилиш ва ундан фойдаланиш бўйича узоқ муддатли мақсадли республика дастурида чет эл технологиялари ва ускуналари билан биринчи навбатда жиҳозланиши лозим бўлган у ёки бу

тармоқларни белгилаш лозим. Бунда кўчмас мулк халқаро молия лизингини кенг ривожлантириш ҳисобига чет эл технологиясини жалб қилишни назарда тутиш мақсадга мувофиқдир.

Чет эл мулкани, чет эллик юридик ва жисмоний шахслар ҳуқуқларини ҳимоя қилишнинг қатъий кафолатлари, улар олган фойдани четга ўтказишни, инвестицияларни реинвестициялаш ва бошқаларни рўёбга чиқариш реал ижро механизмлари билан таъминланган бўлиши керак. Бу нарса зарур молия ресурслари ва технологияларни излаб топиш нуқтаи назаридан ҳам муҳимдир. Фақат шу йўл билан иқтисодий ўсишга эришиш мумкин. Жаҳон амалиётининг кўрсатишича, ҳозирги шароитларда иқтисодий ўсиш учун фақат жамғариш ва инвестициялашнинг юқори суръатлари етарли эмас.

Шу билан бир қаторда иқтисодий ўсиш учун ТТЧИ ҳаракатидаги тенденцияларни ҳисобга олиш, инсон капиталига инвестициялар, технологиялар ва техника билимлари соҳаларини ривожлантириш, фан-техника ютуқлари самараларидан фойдаланиш ҳам талаб қилинади. Юқорида тилга олинган вазифаларни амалга ошириш учун қуйидагилар талаб қилинади: глобал билимларни эгаллаш ва уларга мослашиш, шунингдек маҳаллий даражада билимларни эгаллаш соҳаларини ривожлантириш; билимларни ўзлаштириш ва қўллаш имкониятларини кенгайтириш мақсадларида инсон капиталига инвестицияларни сафарбар этиш; жаҳон ютуқлари ва билимларини эгаллаш ҳамда ўзлаштиришга ёрдам берадиган технологияларга инвестицияларни йўналтириш.

Инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солиш ишлаб чиқариш технологияларини, глобал билимларни олиш, солиқларнинг тартибга солиш родини такомиллаштириш, рағбатлантирувчилик родини кучайтиришга қаратилган бўлиши лозим. Бундаги асосий вазифа – чет эллик шерикларга капитал қўйишнинг самарали йўналишларини таклиф қилишдан, ўзаро манфаатли соҳаларни белгилашдан, улар ишончини қозонишдан, инвесторлар ҳуқуқлари кафолатлари ва уларни ҳимоя қилишнинг реал механизмларини амалга оширишдан иборат. Инвестиция муҳити инвесторларнинг инвестиция рискларини баҳолаш асосида чет эл инвестициялари

кириб келишига қулайликлар яратиши керак. Чет эллик инвесторлар қабул қилувчи мамлакатдаги инвестиция муҳитини, унинг хавфсизлиги, сиёсий рисклар даражаси ва уларнинг суғурталаниши, инвестициялаш мақсадларига мувофиқлиги, иқтисодиётнинг бошқаларга қараганда қулайлиги нуқтаи назаридан баҳолайдилар. Мамлакатга хос риск даражаси (қарзлар масаласи, импорт ва экспорт баланси, ҳукуматнинг барқарорлиги ва бошқалар), маҳаллий шароитнинг қўшни мамлакатга нисбатан устун томонлари муҳим ўринда туради. Инвестицияларни рағбатлантириш тадбирлари (импорт хом ашёга божхона божларини бекор қилиш, корпоратив солиқни қисман ёки бутунлай бекор қилиш, солиқлар бўйича имтиёзлар), экспорт саноати районлари, эркин савдо зоналари, божхона божлари амал қилмайдиган зоналарнинг бўлиши ва бошқалар алоҳида аҳамиятга эга. Инвестиция сиёсати нисбатан катта бўлмаган ва ихчам корхоналар, янги ишлаб чиқаришларни ташкил этишга йўналтирилган бўлиши керак. Шундай қилиш керакки, истеъмолчи учун танлаш имконияти, ишлаб чиқарувчилар учун иқтисодий мусобақада ва инвестицияларнинг молиявий таъминланишида тенг шароитлар бўлсин.

Оммавий-ҳуқуқий ва хусусий-ҳуқуқий меъёрлардан фойдаланишга асосланган инвестиция фаолиятини тартиблаш усуллари миллий ва халқаро ҳуқуқ тизимларини уйғунлаштирилиши асосида амалга оширилиши талаб этилади.

Тўлақонли бозорда инвестиция муносабатлари давлат томонидан ўрнатилган меъёр ва қоидалар доирасида муайян мулкдорларнинг хусусий манфаатларини тенг ва қафолатланган шартлар асосида амалга оширилишини таъминлайди. Халқаро инвестиция муносабатлари, ички мамлакат муносабатларидан фарқли ўлароқ айрим мамлакатлар, корпорациялар, компаниялар, молия ва кредит муассасалари ва муайян инвесторлар манфаатларини акс эттиради. Ўзбекистонга чет эл сармоялар оқими кенгайиши муносабати билан инвестиция фаолиятини давлат томонидан тартибга солишнинг асосий вазифаси оммавий ва хусусий манфаатлар, хорижий мамлакатлар, компаниялар, муайян инвесторлар манфаатларини самарали нисбатини белгилаш ҳисобланади. Иқтисодиёт эркинлаша боргани сари,

инвестиция фаолиятини давлат тартиблаши кўпроқ хусусий тадбиркорлик соҳиблари ва иқтисоднинг ара-лаш секторларини инвестиция фаолиятига кенгрок жалб этилишига ва бу борада уларни рағбатлантиришга қаратилади.

Бозорга ўтиш даврида ва унинг тўлиқ қарор топишига қадар, бизнинг назаримизда, солиқ имтиёзларини жорий қилиш ва божхона божини камайтириш, иқтисодиётнинг меҳнатталаб секторларида чет эл инвестициялари жойлаштирилишини рағбатлантириш лозим, бу секторларни ривожлантириш эса айти пайтда аҳолини иш билан таъминлаш муаммосини ҳам ҳал қилиш имкониятини яратади. Инвестициялашда биринчи навбатда илмталаб, капиталталаб тармоқларга устуворлик бериш лозим. Чет эллик инвесторлар учун ҳар қандай кафолатлар ва имтиёзлар берилиши мумкин ва айти пайтда улардан мамлакатимиз фуқаролари саломатлиги ва атроф-муҳитга зиён етказмайдиган энг янги ва самарали технологиялар талаб қилмоқ зарур. Янги илғор технологияларни ишлаб чиқувчи ва истеъмолчиси бўлган кўшма корхоналарни имтиёзли солиққа тортиш, нафақат технологиялар экспортини кўпайтиради, балки янги ишлаб чиқариш қувватларини ишга тушириш ва мавжудларини техника билан қайта қуроллантиришни ҳам таъминлайди. Шундай қилиб, бозорга ўтиш босқичида жамғармаларнинг етишмаслиги, япти инвестициялар ҳажмида аҳоли маблағлари ҳиссасининг пастлиги объектив зарурат – чет эл инвестицияларини жалб этишдан иборат бўлган инвестиция фаолиятини тартибга солишни юзага келтиради. Бу эса амалда бўлган қонун ҳужжатларни соддалаштириш ва барқарорлаштириш йўли билан такомиллаштиришни, шунингдек мамлакатга янги лойиҳалар учун тўғридан-тўғри чет эл инвестициялари оқимларини рағбатлантиришни талаб қилади. Рағбатлантириш механизмлари валютани қоплайдиган лойиҳаларни ва маҳаллий хом ашё ресурслари негизидаги лойиҳаларни амалга оширишга йўналтирилиши талаб этилади.

Республикада инвестиция фаолиятини тартибга солиш тизимида солиққа тортиш тизими суст ишга солинган, қўлланилаётган солиқ имтиёзларида халқаро солиқ протекционизми тажрибалари етарли даражада ҳисобга олинмаган эди.

ИТТКИ ва фан-техника ютуқларини жорий қилиш учун инвестиция солиқ кредити етарли даражада қўлланилмайди. Хусусий сектор инвестицияларини жалб қилишга ва ишлаб чиқариш инвестицияларини рағбатлантириш, истеъмол инвестицияларини камайтиришга йўналтирилган имтиёзлар ва преференциялар рўйхатини кенгайтириш талаб этилади.

Умуман, улар бўйича солиқ кредитлари, имтиёзлари ва рағбат омиллари иқтисодий субъектларнинг иқтисодий манфаатларини ҳисобга олиш ва капитал жамғарилишини рағбатлантириши лозим. Ставкалар миқдорини пасайтиришни, имтиёзлар турларини, солиқ кредитларини, тўловларни кечиктиришни кенгрок қўллаш, қўшилган қийматни икки томонлама ва ундан кўп солиққа тортишни бартараф этиш ва солиқ солинадиган базани кенгайтириш керак. Солиқ солинадиган фойдани қисқартиришнинг реал механизми бу “икки томонлама камайиб борувчи қолдик” кўринишидаги жадаллаштирилган амортизация усулини жорий этиш ва ҳар бир алоҳида ҳолатда чет эллик инвесторларга кўшимча кафолатлар ва ҳимоя чораларини таъминлашдир.

Мамлакат ҳудудлари ривожланишидаги фарқларни қисқартириш алоҳида эътибор талаб қиладиган масаладирки, бу ТТЧИни мамлакат минтақалари бўйлаб ёйиб жойлаштиришга қара-тилган рағбатлантирувчи тадбирларни талаб қилади.

Ҳозирги даврда республикада муайян даражада чет эл капиталини қабул қилиш тизими шаклланган. Бунда чет эл капиталига нисбатан давлат сиёсатини ифода этадиган ҳуқуқий нормалар, қоидалар ва муассасалар мажмуи назарда тутилади. Чет эл капиталини қабул қилиш тизими инвестиция муҳитининг таркибий қисмига киради ва айна пайтда мустақил ҳисобланади, чунки у бу тизимни ўзгартириш хусусиятига эга. Бу тизимнинг элементлари қуйидагилардан иборат: чет эл капитали учун солиқ ва божхона имтиёзлари берилиши; фойдани бошқа иқтисодиётга ўтказишнинг қулай тартиби; миллийлаштиришдан кафолатлар; рўйхатдан ўтказишнинг оддий тартиб-қоидалари; концессиялар бериш; эркин иқтисодий зоналар барпо этиш; акциядорлик капиталида ҳиссани чеклаш;

мажбурий экспорт квотасини жорий қилиш; нархларни назорат қилиш; ташқи савдо операцияларини лицензиялаш ва бошқалар.

Рағбатлантирувчи солиқ имтиёзлари инсон капитали, техноло-гик ва техникавий билимлар соҳаси ривожлантирилишидаги инвестицияларни кенгайтирилишига қаратилиши зарур. Буларнинг барчаси Ўзбекистондаги инвестиция муҳитини моделлаштиришни талаб этади, бу билан хорижий инвесторлар саъй-ҳаракатига таъсир этувчи омиллар ҳақида тадрижий тасавур олиш, чет эл инвестицияларини тартибга солиш воситаларини уйғунлаштириш имконларини беради. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 15 мартдаги “Ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонига мувофиқ хўжалик юритувчи субъектлар ишлаб чиқаришга илғор замонавий ускуналарни мунтазам киритиш асосида модернизациялашни таъминласа, янги жиҳозлар ишлаб чиқаришга жорий этилган пайтдан бошлаб қуйидаги қўшимча имтиёзларга эга бўладилар:

– ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш учун берилган кредитларни қайтаришга, лизинг объектини тўлашга йўналтирилган маблағлар миқдорида уч йил мобайнида фойдадан олинмаган солиқ базаси тегишли ҳисобот даври учун ҳисобланган амортизация маблағларидан фойдаланиш шарти билан камайтиради;

– ишлаб чиқаришга жорий этилган янги технологик жиҳозлар беш йил муддатга мулк солиғидан озод этилади;

– солиққа тортишнинг соддалаштирилган тартиби қўлланиладиган ишлаб чиқариш микрофирмалари ва кичик корхоналари учун беш йил давомида ягона солиқ тўлови тўлашда солиққа тортиладиган базани ҳарид қилинган янги технологик жиҳозлар қийматига тенг, аммо солиққа тортиш базасининг 25 фоизидан кўп бўлмаган миқдорда камайтирган ҳолда солиқ имтиёзлари жорий этилади.

2.4. Саноат тармоқларини юқори технологиялар асосида ривожлантиришнинг инвестицион асосларини такомиллаштириш

Миллий иқтисодиётга тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этиш борасидаги иқтисодий сиёсат халқаро миқёсда хорижий инвестицияларга нисбатан қабул қилинган тамойиллардан кенгроқ фойдаланиш, инвестиция фаолияти ва бизнес юритишга доир маъмурий талабларни имкон қадар енгиллаштириш ҳамда инвестициялашнинг устувор йўналишларини белгилаш нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда шакллантирилиши мақсадга мувофиқ бўлар эди. Маълумки, бизнинг шароитларда тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни кенг миқёсда давлат бюджет орқали фискаль воситалар ёрдамида рағбатлантириш имконияти чекланган. Шу боисдан, тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этишнинг устувор йўналишлари ва инвестицияларни рағбатлаштириш услублари, имтиёزلарни бериш шартлари каби масалалар аниқ ва равшан ҳал қилинишини лозим. Рағбатлантирувчи чоралар имкони борича қонунчилик ҳужжатларига таяниши ва инвесторлар учун транспарент, яъни очиқ-ойдин бўлиши талаб этилади. тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни рағбатлантириш сиёсати ўрта муддатларга мўлжалланган кенг иқтисодий ривожланиш сиёсати билан мувофиқлаштирилган ҳолда ишлаб чиқиши ва амалга оширилиши лозим. Бунинг натижасида узоқ муддатга мўлжалланган ички ва ташқи инвестицияларни кенгроқ жалб этиш учун зарур шарт-шароитнинг иқтисодий ва рағбатлантирувчи асосини янада кучайтиришга имконият яратилади.

Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этиш соҳасидаги сиёсат халқаро миқёсда қабул қилинган бир қатор бош тамойилларга таяниши лозим. Бу йўналишдаги сиёсатнинг стратегик мақсади хорижий инвесторларга Ўзбекистон иқтисодиётига инвестиция киритиш учун қулай шарт-шароит таъминлайдиган миллий режим тақдим этишдан иборат бўлиши шарт. Бунинг учун кенг қўламли солиқ, инвестиция ҳамда корпоратив қонунчиликни ўзгартириш бўйича узоқ муддатли тайёргарлик

ишлари олиб борилиши керак. Бугунги кун шароитларидан ҳамда хўжалик фаолияти юритишнинг амалиётидан келиб чиққан ҳолда, хориждан узоқ муддатли маблағларни жалб этиш ҳам қонунлар ёрдамида, ҳам ҳукуматнинг муайян инвесторлар билан махсус битимлари доирасида яратиладиган аниқ имтиёзлар ва кафолатлари тизимидан фойдаланишни тақозо этишини таъкидлаш ўринли. 2019 йилда Давлат инвестиция дастури доирасида жалб қилинган хорижий инвестицияларни давлатлар кесимида таҳлил қиладиган бўлсак, бунда Хитойнинг улуши – 55,8%ни, Россия – 21,1 %, Жанубий Кореянинг улуши эса 4,8% ни ташкил этганини кўриш мумкин.

Халқаро миқёсда турли-туман имтиёзлар берилиши орқали хорижий инвестициялар учун рақобат кучайганлиги, шунингдек республикамиздаги инвестиция муҳитининг хусусиятларини инобатга олиб, Ўзбекистон Республикасида миллий режим тамойили хорижий инвесторлар учун имтиёз ва кафолатлар тизими билан тўлдирилиб бориши, мақсадга мувофиқ бўлади. Айни пайтда, бундай имтиёзларнинг қўлланиши муваққат чора сифатида баҳоланиб, уларни ишлатишнинг кўламлари аниқланиб олиниши лозим, деб ҳисоблаймиз. Келгусида бундай имтиёзлар босқичма-босқич бекор қилиниши мумкин.

Ўрта ва узоқ муддатли истиқболда халқаро амалиётда қабул қилинган хорижий инвестицияларни ҳуқуқий тартибга солиш тамойилларига жиддий эътибор берилиши талаб этилади. Бу ерда, авваламбор, хорижий инвесторлар учун миллий иқтисодиёт жозибадорлигини оширишга қаратилган инвестицияларни амалга ошириш ва бизнес юритишни тартибга соладиган ҳуқуқий – меъёрий асоснинг барқарорлиги ва транспарентлигини таъминлаш масаласи кўрилиши лозим. Халқаро амалиёт шундай далолат бермоқдаки, қонунчиликдаги тез-тез юз берадиган ўзгаришлар, қонунлар ва норматив ҳужжатлар ўртасидаги қарама-қаршиликлар ва улардаги қоидаларнинг турлича талқин этилиши ва шу каби бошқа салбий ҳолатлар хорижий инвесторларни жалб қилишда тўсиқ бўлиб турувчи омиллардан бири

ҳисобланади. Транспарентлик тамойили хорижий инвесторлар фаолиятини тартибга солиб турувчи ҳуқуқий меъёрлар очик-ойдин ва турли хил талқинларга имкон қолдирмайдиган бўлиши, бу меъёрларни қайта кўриб чиқиш жараёнлари ҳам очик-ойдин ва манфаатдор томонлар, шу жумладан хорижий инвесторлар муҳокама этилаётган масалалар юзасидан ўз нуқтаи назарини баён эта олиш имконини таъминлайдиган шароитда ўтказилиши талаб этади.

2011-2019 йилларда асосий воситаларга инвестиция ҳажми ўрта ҳисобда 108,3%; 111,6%; 109,8 ва ЯИМ ўсиш суръатлари эса таъкидланган йилларда эса ўрта ҳисобда 108,0 % ва ундан юқори кўрсаткични ташкил этмоқда. Чунончи, охириги 5 йилда мамлакат иқтисодиётида иқтисодий ўсишни 8,0%дан юқори кўрсаткични ташкил этишида асосий омил бўлиб, асосий воситаларга киритилаётган инвестициялар ҳажмини йилдан-йилга ортиб бориши ва техник-технологик жихатдан ишлаб чиқаришни янгилаши ҳисобланади.

Қишлоқ хўжалигида фермер ва деҳқонларнинг манфаатдорлигини ошириш борасидаги ўрганиш ва изланишларимиз давом этмоқда. Соҳага илғор технологиялар ва кластер тизими жорий этилмоқда. Тадбиркорликни кенг ривожлантириш ва бу соҳа учун янги шароитлар яратишга барча имкониятларимизни сафарбар этяпмиз. “Ҳар бир оила – тадбиркор” дастури доирасида ўз бизнесини бошлаётган оилаларга 5,9 триллион сўм кредитлар ажратилди. Янги солиқ сиёсати доирасида иш ҳақиға солиқ юки 1,5 баробар камайтирилди. Натижада расмий секторда ишлаётганлар сони йил давомида 500 мингтага кўпайди. Қўшилган қиймат солиғи ставкаси 20 фоиздан 15 фоизга туширилди. Бунинг ҳисобидан ўтган йили солиқ тўловчилар ихтиёрида 2 триллион сўм қолди. Жорий йилда бу рақам 11 триллион сўмни ташкил этиши кутилмоқда. Бир йилда тадбиркорлар ихтиёрида шунча маблағ қолиши, албатта, уларга ўз бизнесларини ривожлантириш учун жуда катта қўшимча имкониятлар яратади. Ислоҳотларимиз натижасида ўтган йили 93

мингта ёки 2018 йилга нисбатан қарийб 2 баробар кўп янги тадбиркорлик субъектлари ташкил этилди. Жаҳон банкининг “Бизнес юритиш” рейтингида 7 поғона кўтарилиб, бизнесни рўйхатга олиш кўрсаткичи бўйича дунёнинг 190 та давлати орасида 8-ўринни эгалладик ва энг яхши ислохотчи давлатлар қаторидан жой олдик³².

2019 йил давомида фаол инвестиция сиёсати, ишлаб чиқариш инфраструктураси ва саноат тармоқларини техник модернизация ишларини амалга ошириш натижасида янги юқори технологик тармоқларни барпо этиш имконини яратди. Бинобарин, 2019 йилда жами 27 млрд 121,9 млн сўмлик жами капитал қўйилмалар, 1,30 млрд сўмлик бюджет маблағлари, 8 млрд 150,7 млн сўмлик корхоналарнинг ўз маблағлари ҳамда 4 млрд 563,2 млн сўмлик тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар ва кредитлар сарфланган. Ушбу кўрсаткич 2012 йилга нисбатан ўртача 22 % га юқоридир.

2016-2019 йилларда капитал қўйилмаларнинг таркибий тузилмасини тахлилидан шу маълум бўлдики, маблағларнинг 57,8 %и янги қурилишга, 2019 йилда 28,9 % маблағлар ишлаб чиқаришни кенгайтириш, реконструкция ва модернизация қилишга (2016 йилда-25,7%) ва 13,3 % маблағлар (2016 йилда - 16,5%) бошқа сохаларни ривожлантиришга йўналтирилган.

2016-2019 йилларда капитал қўйилмаларнинг технологик тузилмасини тахлилидан шуни хулоса қилиш мумкинки, 2019 йилда капитал қўйилмаларнинг 36,5 % (2016 йилда-35,1%)и машина, ускуна ва инвентарлар харид қилишга, 53,9% (2016 йилда-53,2%)и қурилиш монтаж ишларини амалга оширишга ва 9,6 % (2016 йилда-11,7%)и бошқа харажатлар ташкил этади.

Мавжуд қонунчилик ҳужжатларида хорижий инвесторларнинг ривожланаётган иқтисодиётларга хос бўлган баъзи таваккалчилик турлари билан боғлиқ йўқотишлари ўрнини қоплашга оид қафолатлар

³² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси.//xabar.uz.

келтирилмаган. Хусусан, Ўзбекистон Республикасининг “Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида”ги қонунида чет эллик инвесторлар учун инвестициялаш шарт-шароитларини ёмонлаштиришга олиб келувчи ҳолатлар келтирилган бўлиб, улар янги қонунларни қабул қилиниши, қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритилиши кабилар билан чекланади. Бундан ташқари, инвестициялаш шарт-шароитларини ёмонлаш-тиришга олиб келувчи ҳолатлар юзага келганда, чет эллик инвесторлар зарарларини қоплаш ёки компенсация қилиш масалалари аниқлаштирилмаган.

Айни вақтда, мамлакат миқёсида жами фаолият юритаётган хорижий сармоялар иштирокидаги корхоналар сони 5446 тани ташкил этади. Тошкент шаҳрида 3056 та, Тошкент вилоятида 398 та, Самарқанд – 168 , Фарғона – 87 ва Сирдарё вилоятида эса 56 та хорижий сармоялар иштирокидаги корхоналар фаолият юритмоқда.

Бизнинг фикримизча, инвестиция қилиш ва хўжалик фаолиятини юритишга доир қонунчиликни такомиллаштиришда қуйидаги жиҳатларга эътибор бериш лозим:

– миллий иқтисодиётда тўлов балансини тартибга солиш билан боғлиқ ҳолатлар вужудга келганда, хорижий инвесторлар учун даромад ва капитални қийинчиликларсиз олиб чиқиб кетиш имкониятини берувчи кафолатлар яратиш;

– Ўзбекистон Республикасининг бошқа мамлакатлар билан икки томонлама инвестицияларни рағбатлантириш ва инвесторларнинг даромадларини икки қайта солиққа тортишнинг олдини олишга қаратилган битимлар сонини кўпайтириш.

Шу билан бирга халқаро иқтисодий интеграция жараёнлари жадаллашиб боргани сайин Жаҳон савдо ташкилоти (ЖСТ) келишувларининг айрим жиҳатларига алоҳида эътибор берилиши лозим. Шу ўринда, ЖСТнинг савдо билан боғлиқ инвестиция чоралари (Trade related

investment measures) билан боғлиқ талабларнинг қўлланишини синчиклаб таҳлил этиш талаб этилади. Мазкур талаблар доирасида ЖСТга аъзо мамлакатлардан қуйидаги савдо билан боғлиқ инвестиция чораларидан фойдаланишига чекланишлар мавжуд:

1. Чет эл инвестициялари иштирокидаги компаниялардан маҳаллий бозорда ишлаб чиқарилган товар ва хизматларни маълум бир белгиланган ҳажмда сотиб олиш ёки фойдаланишни талаб этиш;

2. Хўжалик юритиш мақсадида товар ва хизматларни импорт қилиш масаласини чет эл инвестициялари иштирокидаги компанияларнинг ўз маҳсулотини маълум бир белгиланган ҳажм ва қийматда экспорт қилиш зарурати билан боғлаш талаби;

3. Хўжалик юритиш мақсадида товар ва хизматларни импорт қилиш масаласини чет эл инвестициялари иштирокидаги компанияларнинг ўз маҳсулотини экспорт қилишдан келиб тушган хорижий валюта тушумлари ҳажмига боғлаш талаби.

Мазкур талаблар айримлари турли кўринишларда у ёки бу қонунчилик ва норматив ҳужжатларда ўз аксини топганлигини инобатга олган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси ҳукумати келажакда ЖСТга аъзолигини кўзлаб олиб борадиган музокараларда мазкур масалалар юзасидан ўзининг аниқ ва равшан позициясини белгилаб олиши лозим. Бошқа мамлакатлар тажрибасига асосланган ҳолда таъкидлаш ўринлики, савдо билан боғлиқ чекловчи инвестиция чораларини қўллаш муддатини 10 йил давомидаги ўтиш даври мобайнида босқичма-босқич бекор қилишга келишиш, мақбул йўл бўлар эди.

Миллий иқтисодиётга катта ҳажмдаги инвестициялар жалб этишнинг зарур шартларидан бири инвестиция ва тадбиркорлик фаолиятини тартибга солувчи тегишли ҳуқуқий меъёрларнинг амалиётда самарали ишлашини таъминлашдан иборат. Ушбу масала авваламбор чет эл инвесторлари учун хўжалик фаолияти бўйича ҳамкорлари, кредиторлар, бошқарув идоралари ва

бошқа томонлар билан бизнес юритиш давомида юзага келиши мумкин бўлган турли мунозарали ҳолатлар ва келишмовчиликларни ҳал этишнинг ҳолисона ва самарали суд амалиётидан фойдаланишга оид муайян кафолатлар берилишини талаб этади.

Ўзбекистон Республикаси қонунчилиги чет эл инвесторлари ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг кенг имкониятларини беради. Хусусан, «Чет эл инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни ҳимоя қилиш чоралари тўғрисида»ги қонуннинг 10-моддасига биноан чет эллик инвестор иштирокидаги баҳслар Ўзбекистон Республикаси Хўжалик суди томонидан ёки халқаро шартномаларнинг (битим ва конвенциялар) қоида ва амалиётларига биноан арбитраж ҳакамлигида ҳал этилади. Шунингдек, инвестицияга оид низоларни ҳал этишда икки тараф ўзаро келишувга кўра бундай низони кўриб чиқувчи орган ва ҳакамлик судловини амалга оширувчи мамлакатни ўзлари аниқлашлари мумкин. Бу албатта чет эл инвесторлари учун мақбул ва қулай йўл ҳисобланади, лекин ўз навбатида маҳаллий ҳамкорлар низоларни ҳал этишнинг бундай усули сезиларли миқдордаги молиявий маблағларни сарфлашни талаб этади. Шунга қарамадан, зарур ҳолларда Ўзбекистон Республикасида юзага келган тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни амалга ошириш билан боғлиқ низоларни ҳал қилиш учун халқаро арбитраждан фойдаланиш имкониятини кўриб чиқиш, мақсадга мувофиқ ҳисобланади. Бундай чора чет эл инвесторларининг ишончини оширишга хизмат қилади. Шу билан бирга, Ўзбекистон Республикасида фаолият юритаётган чет эл инвесторлари иштирокидаги келишмовчиликларни ҳал этишнинг ҳуқуқий асосларини ва уларни қўллашнинг амалий механизмларини янада такомиллаштириш лозим. Бунинг учун хўжалик судларида чет эл инвестициялари билан боғлиқ ишларни кўриб чиқиш механизмини такомиллаштириш, шунингдек, ҳакамлик судлари фаолиятини ривожлантириш лозим бўлади.

Халқаро тажриба шуни кўрсатмоқдаки, чет эл инвестицияларини жалб этиш ва улардан миллий иқтисодий ривожланиш мақсадларида кенгрок фойдаланишда эркин иқтисодий ҳудудларни яратиш қўл келиши мумкин. Бугунги кунда кўпгина ривожланаётган мамлакатларда бундай ҳудудлар зиммасига экспорт қилинаётган қайта ишлаш саноати маҳсулотларининг каттагина қисми тўғри келади. Шу билан бирга, бундай чора – тадбирлар самарадорлиги бошқа соҳалардаги ишлар, жумладан, экспортга маҳсулот чиқаришга ихтисослашган тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этиш ва улар сифатини ошириш учун зарур инфратузилма яратиш билан чамбарчас боғлиқдир. Бундай ҳудудлар Хитой, Ҳиндистон, Бангладеш, Малайзия, Филиппин ва Сингапур каби Осиёнинг кўплаб ривожланаётган давлатларида муваффақиятли фаолият кўрсатишмоқда.

Иқтисодий рағбатлантириш чораларини, айниқса ЭИХ нуқтаи назаридан қўллаш масаласи кўриб чиқилганида, уларнинг самарадорлиги билан бир қаторда халқаро меъёрий базага, яъни ЖСТ қоидаларига мувофиқлигини ҳам инобатга олишимиз лозим. Бу жиҳатдан экспорт субсидияларининг ўрни алоҳида эътиборга молик.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 14 мартдаги ПФ-3860 сонли “Ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни рағбатлантиришга оид кўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармонида кўра: 3 йил мобайнида ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик қайта жиҳозлашга, ушбу мақсадлар учун берилган кредитларни қайтаришга, лизинг объекти қийматини тўлашга йўналтирилган маблағлар миқдорида, тегишли ҳисобот даври учун ҳисобланган амортизация маблағларидан фойдаланиш шарти билан, фойдадан олинадиган солиқ базасини камайтириш ҳуқуқи берилди.

Миллий иқтисодийнинг нисбий рақобатбардошликка эга бўлган соҳалари ва минтақаларида инвестицион фаолиятни рағбатлантириш чоралари қаторида ҳудудий ишлаб чиқариш мажмуаларини яратишга ҳам

этибор берилиши лозим. Бундай мажмуалар бир хил ёки ўхшаш фаолият билан шуғулланадиган компанияларнинг саъй – ҳаракатлари натижасида ўз ҳолича шаклланиши мумкин бўлса ҳам, уларни ҳукуматнинг стратегик аралашуви билан яратиш ушбу жараёни тезлаштириши мумкин. Бизнинг фикримизча, тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни жалб этишга асосланган мажмуаларни яратиш йўлида қуйидаги масалаларга алоҳида этибор бериш лозим. Улардан биринчиси – инвестицион ва тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантириш жараёни билан боғлиқ. Давлат бошқарув идоралари томонидан рақобат муҳитида фаолият юритувчи турли тармоқлар учун қулай инвестицион ва бизнес юритиш яратиш мақсадида уларнинг асосий талабларини аниқлаб олиш ҳудудий ишлаб чиқариш мажмуаларини яратиш ва уларнинг самарали фаолият юритишини таъминлашда ҳал қилувчи аҳамият касб этади. Ушбу мураккаб жараённинг иккинчи жиҳати ташкилий масалалар билан боғлиқдир. Инвестицияларни маълум бир ҳудудда жойлашувини нисбий рақобатбардошликка эга бўлган соҳаларда ЭИХ, саноат ва илмий-техника паркларини барпо этиш ҳисобига рағбатлантириш мумкин.

Шу билан бирга республикаимиз ҳудудларига хорижий инвестицияларни жалб қилишда бир неча муаммолар мавжудки, уларнинг ечими инвестициялар самарадорлигини оширишга хизмат қилади, яъни:

-инвестиция инфратузилмасининг етарли даражада ривожланмаганлиги – банклар, инвестиция фондлари, суғурта ва лизинг компаниялари фаолиятини рағбатлантириш ва инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда уларнинг иштирокини самарали йўлга қўйиш;

- тадбиркорларнинг бизнес-қўникмалари, шу жумладан инвестиция лойиҳалари билан ишлаш тажрибаси ва ҳуқуқий билимлари етарли даражада эмаслиги – ҳудудларда консалтинг, маркетинг ва юридик хизмат кўрсатувчи марказлар ташкил этиш ва фаолиятини такомиллаштириш;

- инвестиция таклифлари ва лойиҳа техник-иқтисодий асосларининг белгиланган талабларга жавоб бермаслиги – ташаббускорларга инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқишда тижорат банклари, ҳудудлардаги савдо-саноат палатаси ва бошқа мутасадди идоралар томонидан амалий ёрдам кўрсатилишини маҳаллий ҳокимликлар томонидан мувофиқлаштириш ва доимий назоратга олиш;

- лойиҳа ташаббускорларининг молиявий-иқтисодий аҳволининг ночорлиги – инвестиция дастурлари ва ҳудудларни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш бўйича дастурларга киритиш таклиф этилаётган лойиҳалар ташаббускорларининг молиявий-иқтисодий аҳволини маҳаллий ҳокимликлар ва тижорат банклари томонидан чуқур таҳлил қилиниши;

- маҳаллий ҳокимликларнинг хорижий инвесторларни ҳудуд тўғрисида батафсил маълумотлар билан таъминлашда фаол иштирок этмаётганлиги – хорижий инвесторларни тўлақонли равишда ахборот (инвестиция лойиҳалари ва бизнес таклифлар базаси, ҳудудий матбуот нашрлари, иқтисодий таҳлил, хом-ашё ва меҳнат салоҳияти тўғрисида маълумотлар) билан таъминлаш учун ҳар бир ҳудуд бўйича «Вилоят инвестиция салоҳияти» вэб-порталини ташкил этиш, шунингдек инвестиция фаолиятига оид конференциялар, семинарлар ва тақдимотлар (республика ҳудудида ва хорижий мамлакатларда) ўтказиш.

Бундан ташқари мамлакатимизда айрим корхоналарда маҳсулот ишлаб чиқариш ва уни экспорт қилишда ҳам муаммолар мавжуд, яъни;

- хом-ашё сотиб олишга айланма маблағларнинг етишмаслиги – корxonанинг молиявий-иқтисодий аҳволини ўрганиб чиқиб, уни молиявий соғломлаштириш, қарзларини реструктуризация қилиш бўйича мувофиқлаштириш ишларини олиб бориш орқали 2009 йил экспорт истиқболлини бажаришга амалий ёрдам кўрсатиш;

- қишлоқ хўжалик маҳсулотларини қайта ишловчи корхоналарда хом ашёнинг етишмаслиги (помидор, ўрик ва б.) - ишлаб чиқариш қувватларини

оқилона жойлаштириш ва хом-ашё базаси билан боғлиқ масалаларни лойиҳа ташаббускорлари билан бирга ишлаб чиқиш;

инфратузилмага оид муаммолар, жумладан корхоналарнинг электр энергия, табиий газ, сув ва ёқилғи-мой маҳсулотлари билан таъминлашда узилишлар мавжудлиги – экспортёр корхоналарни узлуксиз равишда электр энергия, табиий газ, сув ва ёқилғи-мой маҳсулотлари билан таъминлаш бўйича чоратadbирлар ишлаб чиқиш ва назоратга олиш;

-технология ва асбоб-ускуналарнинг эскирганлиги, ишлаб чиқарилган маҳсулотнинг халқаро стандартларга жавоб бермаслиги ва рақобатбардош эмаслиги – технологик асбоб-ускуналарни замон талабларига келтириш мақсадида хўжалик субъектлари вакиллариининг халқаро кўргазма-савдоларда иштирок этишини таъминлаш, тежамкор технологияларни танлаш ва уларни молиялаштириш манбаларини аниқлаш;

-корхоналарда маркетинг хизматининг тўғри ташкил қилинмаганлиги, товар ишлаб чиқарувчиларнинг чет эл бозорлари, ишлаб чиқарувчилари ва харидорлари тўғрисидаги маълумотлар билан таъминланмаганлиги, корхоналарда маркетинг билан шуғулланувчи ходимлар билимининг етарли даражада эмаслиги - кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг ишлаб чиқариш ва экспорт салоҳияти, маркетинг ва маҳсулотларни сотишга бағишланган ўқув машғулотлари, семинарлар ва кўргазмаларни ташкил этишни йўлга қўйиш лозим.

Шу билан бирга мамлакатимизда ички инвестицияларни жалб қилишда ҳам бир неча муаммолар борки, уларнинг ўз вақтида ечиш инвестициялар самардорлигини оширишга хизмат қилади, яъни:

-Инвестицион лойиҳаларини молиялаштиришда кредит учун гаров предметининг етарли бўлмаслиги, кредит таъминотини расмийлаштириш жараёнларининг мураккаблиги;

-Инвестицион лойиҳа (маҳсулотлар бозори) бўйича маркетинг тадқиқотларининг чуқур олиб борилмаслиги ва бу лойиҳаниннг келгусидаги

пул оқимлари ҳаракатининг барқарорлигига ҳамда кредитни қайтариш манбасининг ишончлилигига салбий таъсир этиши;

-Инвестицион лойиҳалар ташаббускорлари дуч келаётган асосий муаммолардан бири - молиялаштиришнинг муқобил усулларида (лизинг кредити) сует фойдаланиши, лизингнинг мазмун-моҳиятини чуқур англаб етмаслиги;

-Инвестицион лойиҳаларни амалга ошириш натижасида кўзланган даромаднинг (лойиҳа бўйича пул киримлари) ўз вақтида келиб тушмаслик рискнинг мавжудлиги ва бундай рискларнинг омиллари ишлаб чиқариш жараёни ва маҳсулотни сотиш билан, харидолар билан ўзаро ҳисоб-китоблар билан, бозор конъюнктурасининг ўзгариши ёки мавсумий тебранишлар билан боғлиқ бўлиши;

-Тижорат банкларининг кредит-молия муассасаларига хос бўлмаган вазифаларни бажариши. Кўп ҳолларда банклар назорат қилувчи ва кузатувчи органлар сифатида ҳаракат қилмоқда ва бу ҳол инвестицион лойиҳалар ташаббускорларининг банк тизими билан муносабатига салбий (банка бўлган ишончи йўқолишига олиб келиши) таъсир кўрсатади;

-Инвестицион лойиҳалар ташаббускорларининг (қарз олувчи корхоналарнинг) кредитга қобиллигини баҳолаш ишларининг, айрим ҳолатларда, ҳолисона ўтказилмаслиги;

-Инвестицион лойиҳаларнинг техник-иқтисодий асосномасини сифатсиз тайёрланиши ва хоказо.

Мазкур муаммоларни бартараф этиш учун:

1.Тижорат тузилмаларини кафолатга бўлган талабини таъминлаш мақсадида кафолат-гаров жамғармалари тизимини шакллантириш;

2.Инвестицион лойиҳаларни молиялаштириш учун қўшимча молиявий манбаларни жалб қилиш мақсадида МСГларини ташкил этишни жадаллаштириш;

3.Аҳоли бўш пул маблағларини инвестицион жараёнларга жалб қилиш мақсадида қимматли қоғозлар бозорини янада ривожлантириш, турли қимматли қоғозларни муомалага чиқариш (масалан, уй-жой сертификатлари ва уй-жой облигациялари);

4.Ишлаб чиқаришни тузилмавий-технологик қайта қуришни жадаллаштириш мақсадида марказлашган кредит ресурсларнинг бир қисмини тез қоплайдиган инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришга қаратиш, шу жумладан кичик бизнес объектиларига йўналтириш;

5.Инвестицион лойиҳаларни молиялаштиришнинг муқобил усули бўлган лизингдан фойдаланишни кенгайтириш;

6.Инвестицион лойиҳаларни сифатини ошириш, лойиҳаларни капитал қўйилмалар самарадорлиги талабларига мос келиши мақсадида тижорат асосида доимий равишда фаолият юритадиган инвестицион лойиҳалар кўргазмасини ташкил қилиш ва ҳ.к.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

БМИни бажаришда қуйидаги илмий хулоса ва натижалар қилинди:

-Инвестициялар (капитал қўйилмалар) — миллий иқтисодиётнинг барча тармоқларида кенгайтирилган такрор ишлаб чиқаришни таъминлашга йўналтирилган моддий, меҳнат ва пул ресурслари харажатлари йиғиндисидан иборат.

-Инвестициялар замонавий техника ва технологиялар билан куролланиш, илмий-техник, ишлаб чиқариш ва ақлий имкониятларини тиклашнинг асосий воситадир. Айнан хорижий инвестициялар орқали миллий иқтисодиёт жонланиб, ишлаб чиқариш замонавий, рақобатдошлар товарлар ишлаб чиқаришга ихтисослашиб боради. Бу эса, ўз навбатида янги иш ўринларининг ташкил этилиши ва мамлакатдаги мавжуд иқтисодий ва ижтимоий муаммоларнинг ҳал бўлишига олиб келади.

- Инвестициялар ёрдамида қуйидаги вазифаларни ҳал этиш мумкин. Биринчидан, инвестиция ички бозорда харидоргир бўлган, импорт товарлари ўрнини босувчи маҳсулотлар ишлаб чиқарадиган янги корхоналар қуриш, янги иш ўринларини яратиш имконини беради. Иккинчидан, мамлакатда фаолият кўрсатаётган корхоналарнинг ишлаб чиқариш ҳажмини кенгайтириб, уларнинг хусусий капитал миқдорини оширади. Учинчидан, миллий иқтисодиётда технологик янгиланиш юз беради, корхоналарга янги техника ва замонавий ускуналар ўрнатилади. Натижада жаҳон бозорида рақобатлаша оладиган миллий маҳсулотлар ишлаб чиқарила бошлайди. Тўртинчидан, миллий ишлаб чиқарувчилар томонидан кредит маблағлари ҳисобидан истиқболли лойиҳаларни амалга ошириш имкони яратилади. Бешинчидан, миллий иқтисодиётнинг жаҳон иқтисодиётига интеграциялашуви амалга ошади. Демак, инвестициялар, хоҳ у макро (миллий иқтисодиёт) даражасида, хоҳ микро (корхоналар миқёсида) даражада бўлсин, иқтисодий ўсишни таъминловчи муҳим омил экан.

- Ўзбекистонда хорижий инвесторларни жалб этиш учун қуйидаги шарт-шароитлар мавжуд, яъни сиёсий барқарорлик; хусусий мулк ва рақобатни ҳимоялайдиган қонунчилик базасининг шакллан-гани; инвестиция жараёнини қўллаб-қувватлайдиган инфратузилманинг барпо этилгани; мамлакатнинг қулай географик жойлашуви; агросаноат секторини ривожлантириш салоҳиятининг юқорилиги ва мамлакатнинг минерал-хомашё ресурсларига бойлиги; юқори малакага эга меҳнат ресурсларининг мавжудлиги; савдо учун ички бозор ҳажмининг етарли даражада кенглиги.

-Хорижий инвестициялар - бу чет эл инвесторлари томонидан юқори даражада даромад олиш, самарага эришиш мақсадида мутлақ бошқа давлат иқтисодиётининг, тадбиркорлик ва бошқа фаолиятларига сафарбар этадиган барча мулкӣ, молиявий, интеллектуал бойликлардир. Хорижий инвестициялар қўшма корхоналар ташкил этиш, хорижий инвесторларга тўлиқ тегишли бўлган корхоналарни яратиш, хусусийлаштиришда қатнашиш, хорижий шериклар билан банк тузиш, қимматли қоғозларни сотиб олиши, ер ва бошқа табиий ресурслардан фойдаланиш ҳуқуқига эга бўлишда, эркин иқтисодий ҳудудларда фаолият олиб боришда жуда катта ва муҳим аҳамиятга эгадир.

-Жаҳон тажрибаси шуни кўрсатадики, мамлакат иқтисодиётида хорижий инвестицияларнинг тутган ўрни, салмоғи мазкур давлатдаги инвестицион муҳитнинг қанчалик қулайлигини белгилайди. Бу муҳит кўп жихатдан хорижий инвестицияларга нисбатан давлат олиб бораётган сиёсатини ва ташқи иқтисодий фаолиятининг давлат томонидан тартибга солишнинг хусусиятлари билан баҳоланади.

-Инвестиция дастурларида муайян даврда амалга оширилиши мўлжалланган лойиҳалар, уларнинг бажарилиш босқичлари ва сарфланиши кўзда тутилган маблағлар қиймати ҳудудлар ва тармоқлар бўйича акс эттирилади. Инвестиция дастурлари узоқ муддатга мўлжалланган бўлиб,

унда ҳар бир йил учун мўлжалланган чора-тадбирлар алоҳида ифодаланган бўлади.

- 2020 йилда 23 миллиард долларлик инвестициялар ўзлаштирилади ҳамда 206 та янги йирик қувватлар ишга туширилади. Жумладан, Шўртан газ-кимё комплексида синтетик суюқ ёқилғи, “Навоийазот” акциядорлик жамиятида азот кислотаси, аммиак ва карбамид ишлаб чиқариш қувватлари барпо этилади. Тошкент металлургия заводи, Тошкент метросининг Сирғали тармоғи, ер усти ҳалқа йўлининг биринчи босқичи ишга туширилади. 2020 йилда ўзлаштириладиган инвестицияларнинг салмоқли қисми, тўғридан-тўғри хорижий сармоялар ва кредитларга тўғри келади. Инвесторларни қўллаб-қувватлаш мақсадида уларга солиқларни бўлиб-бўлиб тўлаш, инфратузилма яратиш харажатларини қисман давлат томонидан қоплаш механизмлари жорий этилмоқда. Шунингдек, фойда солиғини ҳисоблашда, янги технологик ускуналар харид қилиш, янги объектларни қуриш ва модернизация қилиш харажатлари бўйича чегирмалар кенгайтирилди.

-Инвестиция сиёсати давлатнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланиш борасидаги аниқ мақсадга қаратилган фаолиятининг энг муҳим доимий воситаларидан бири ҳисобланиб, қўйилган мақсадларга эришиш ҳамда иқтисодий сиёсатнинг қисқа муддатли ва узоқ истикбол учун белгиланган вазифаларини бажаришга хизмат қилади.

- Миллий иқтисодиётга инвестициялар ҳажмини ички инвестициялар асосида кўпайтириш учун қуйидаги ишларни амалга ошириш лозим: жамғармаларни инвестицияга айлантириш билан боғлиқ мавжуд механизмни такомиллаштириш; тижорат банклари томонидан аҳоли қўлида мавжуд пул ресурсларини, хоҳ у миллий, хоҳ хорижий валютада бўлсин, жалб қилиш ва уларни тадбиркорлик субъектларига кредит маблағлари сифатида бериш; аҳоли қўлида йиғилган пул маблағларини «Тошкент» фонд биржаси орқали ин-вестиция жараёнига жалб қилиш ва ҳоказо.

-Мамлакатимиз иқтисодий ҳаётимизга хорижий инвестицияларнинг жалб этилиши унинг иқтисодий имкониятларининг кенгайтилиши тезлаштириб, барча соҳаларда ички имконият ва резервларни ишга солиш, янги техника ва технологияни, экспортбоп товарларни ўзлаштириш, уларни ишлаб чиқаришни йўлга қўйиш орқали давлатимиз иқтисодий қудратини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади.Шу билан бирга инвестицияларни жалб қилиш борасида қатор муаммолар ва камчиликлар мавжуд:

-инвестиция инфратузилмасининг ривожланмаганлиги-банклар, инвестиция фондлари, суғурта ва лизинг компаниялари фаолиятини рағбатлантириш ва инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда уларнинг иштирокини самарали йўлга қўйиш;

-тадбиркорларнинг бизнес-кўникмалари, шу жумладан, инвестиция лойиҳалари билан ишлаш тажрибаси ва ҳуқуқий билимларининг етарли эмаслиги-худудларда консалтинг, маркетинг ва юридик хизмат кўрсатувчи марказлар ташкил этиш ва фаолиятини ривожлантириш;

-инвестиция таклифлари ва лойиҳа техник-иқтисодий асосларининг белгиланган талабларга жавоб бермаслиги-тадбиркорларга инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқишда тижорат банклари, худудлапрадаги савдо-саноат палатаси ва бошқа масъул идоралар томонидан амалий ёрдам кўрсатилишини маҳаллий хокимликлар томонидан ташкил этиш ва доимий назоратга олиш;

-мамлакатнинг айрим худудларида инфратузилманинг ривожланмаганлиги;

- мамлакат инвестицион муҳитининг баҳолашда инвестиция муҳитини баҳолаш агентликларини мавжуд эмаслиги, ушбу соҳада малакали кадрларни мавжуд эмаслиги;

- ТТХИни асосан табиий ресурслар қазиб олиш билан боғлиқ бўлган нефть-газ ва нефть-кимё саноатига қаратилганлиги, яъни машинасозлик ва электротехника, фармацевтика, қурилиш материаллари каби саноат тармоқларига киритилаётган инвестицияларнинг улуши камлиги.

- ривожланган ҳудудларга нисбатан суст ривожланган ҳудудларга бўлган хорижий капитал қўйилмаларнинг камлиги; инвестицияларнинг ҳудудий бир ёқламалик хусусиятини олдини олиш мақсадида, вилоятларни ривожланганлик даражаси бўйича уч гуруҳга бўлиб, суст ривожланган минтақаларга инвесторлар учун кўпроқ манфаатдорлик, мойиллик яратиш.

Инвестиция самарадорлигини оширишга қаратилган қуйидаги илмий тавсия ва амалий таклифлар амалга оширилиши зарур деб ҳисоблаймиз:

Инвестиция муҳитини яхшилашда қуйидаги чора – тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувоқидир:

1. Хорижий инвестицияларни жалб қилиш ва тартибга солишда қонун ва меъёрий ҳужжатларни такомиллаштириш;
2. Мамлакатдаги ва корхоналар даоажасидаги кадрлар салоҳиятини ошириш;
3. Ички бозорда ўз фаолиятини олиб бораётган миллий корхоналарни аниқ ахборот билан таъминланишини яхшилаш;
4. Яширин иқтисодиёт улушини камайтириш ва фаолият юритаётган хўжалик субъектларни легаллаштириш;
5. Мамлакатдаги ривожланиш даражаси пастроқ бўлган минтақаларга молиявий маблағлар ажратиш;
6. Ўзбекистон Республикасида Инвестицион лойиҳаларни баҳолаш мақсадида инвестицион агентликларни ташкил этиш.

Юқоридаги муаммоларни бартараф этилиши иқтисодиёт мамлакатимиз иқтисодиётини тубдан таркибий ўзгартириш ва диверсификация қилиш, қисқа муддатда мутлақо янги, локомотив ролини бажарадиган тармоқларни барпо этиш, ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик янгилаш дастурларини амалга ошириш, замонавий бозор инфратузилмасини шакллантириш борасида ўз вақтида бошланган, чуқур ўйланган ва узоқ истиқболга мўлжалланган ишларни йўлга қўйиш, макроиқтисодий барқарорликни таъминлаш ва натижада мамлакат аҳолисининг турмуш даражисини кўтарилиши ва даромадларини ошишига олиб келади.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

I. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари

1. Ўзбекистон Республикаси конституцияси. “Ўзбекистон” НМИУ, 2018й.
2. Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 30 апрелда қабул қилинган «Чет эллик инвесторлар ҳуқуқларининг кафолатлари ва уларни химоя қилиш чоралари тўғрисида»ги қонуни;
3. Ўзбекистон Республикасининг 1998 йил 24 декабрда қабул қилинган «Инвестицион фаолият тўғрисида»ги қонуни;

II. Ўзбекистон Республикаси Президенти Фармонлари ва Қарорлари

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1996 йил 30 ноябрда қабул қилинган “Чет эл инвестициялари иштирокидаги корхоналарга берилаётган қўшимча рағбат ва имтиёзлар тўғрисидаги” ПФ-1652 сонли Фармони;

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1997 йил 26 августда қабул қилинган “Хорижий сармоялари бўлган корхоналар ишлаб чиқарадиган маҳсулот экспортини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-1831 сонли Фармони;

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 1998 йил 9 февралда қабул қилинган “Хорижий инвестициялар иштирокидаги лойиҳаларни амалга ошириш механизмини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-1924-сонли Фармони;

4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 11 апрелда қабул қилинган “Тўғридан-тўғри хусусий хорижий инвестицияларни жалб этишни рағбатлантириш борасидаги қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-3594 сонли фармони;

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2006 йил 12 июлда қабул қилинган ПҚ 670 - сонли қарори;

6. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2012 йил 10 апрель куни “Тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар жалб этилишини рағбатлантиришга оид қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПФ-4434-сонли Фармони;

7. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2014 йил 7 апрелдаги “Ўзбекистон Республикасида инвестиция иқлими ва ишбилармонлик муҳитини янада такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги Фармони;

8. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 2003 йил 2 майда қабул қилинган “Тўғридан-тўғри хорижий инвестицияларни ҳуқуқий ҳимоя қилишни кучайтиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги 205-сонли қарори;

9. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар маҳкамасининг 2004 йил 9 февралда қабул қилинган “Устувор инвестиция лойиҳаларини амалга ошириш учун хорижий инвестицияларни жалб этиш механизмини такомиллаштириш тўғрисида”ги 58-сонли қарори.

10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Олий маълумотли мутахассислар тайёрлаш сифатини оширишда иқтисодиёт соҳалари ва тармоқларининг иштироқини янада кенгайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 27 июлдаги ПҚ-3151-сон.

11. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2017 йил 7 февралдаги “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги ПФ-4947-сонли Фармони.

12. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида маъмурий ислоҳотлар концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2017 йил 8 сентябрдаги ПФ-5185-сонли Фармони.

III. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари

1. Мирзиёев Ш.М. Демократик ислохотларни изчил давом эттириш, халқимиз учун тинч ва осойишта, муносиб ҳаёт даражасини яратиш – барқарор тараққиёт кафолатидир. Ўзбекистон Республикаси Президенти

2. Мирзиёев Ш.М. Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партиясининг VIII съездидаги маърузаси. – Тошкент. –2016. Манба: [http: press-servis.uz](http://press-servis.uz)

3. Мирзиёев Ш.М. “Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қоидаси бўлиши керак”. –Т.: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.

4. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг БМТ Бош Ассамблеясининг 72-сессиясидаги нутқи. Нью Йорк, 2017 йил 19 сентябрь // Халқ сўзи, 2017 йил 20 сентябрь. № 189 (6883).

5. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг қишлоқ хўжалиги ходимлари кунига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи. 2017 йил 9 декабрь. Манба: [http: press-servis.uz](http://press-servis.uz)

6. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. 2017 йил 22 декабрь. Манба: [http: press-servis.uz](http://press-servis.uz)

7. Мирзиёев Ш.М. Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганнинг 26 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси. 2018 йил 7 декабрь. Манба: [http: press-servis.uz](http://press-servis.uz)

8. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис га Мурожаатномаси. 2018 йил 28 декабрь. Манба: [http: press-servis.uz](http://press-servis.uz)

9. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Олий Мажлис га Мурожаатномаси. 2020 йил 24 январь. Манба: [http: press-servis.uz](http://press-servis.uz)

IV. Асосий адабиётлар, журнал ва газеталарда чоп этилган мақолалар

1. Вахабов А., Ўлмасов А., Иқтисодиёт назарияси. - Тошкент: Ўзбекистон, 2005. - 480 б;
2. Кузиева Н. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар молия ва кредит механизмини такомиллаштириш йўллари. Т.: 2006. 296 б.
3. Вахабов А.В., Хажибакиев Ш.Х., Муминов Н.Г. Хорижий инвестициялар. - Т.: “Молия”, 2010. - 328 б;
4. Вахабов А.В., Хажибакиев Ш.Х. Иностранные инвестиции и модернизация национальной экономики. Учебное пособие. Т.: 2011. – 224 б.
5. Сатторов Б. Микромолия бозорининг ривожини йўлида // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2011. - №1, 54 б;
6. Сайдалиев С. Минтақа иқтисодиёти ва инвестицион муҳитини шакллантирувчи омиллар // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2011.- №3, 33 б;
7. Мадумаров Ш. Хорижий инвестицияларни жалб этиш омиллари // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2010. - №5, 25 б;
8. Надырханов У. Новые формы транснациональных инвестиций // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2010. - №5, 21 б;
9. Надырханов У. Теории прямых иностранных инвестиций и возможности их применения в Республике Узбекистан// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2010. - №7, 22 б;
- 10.Хамраева Д. Инвестиции в перспективные проекты Узбекистана // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2010. - №7, 29 б;
- 11.Остонов М. Роль банков в повышении инвестиционной привлекательности объектов приватизации // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2010. - №7, 26 б;
- 12.Тухтарова Е.Макроэкономическая стабильность – залог роста инвестиционной активности // Бозор, пул ва кредит.–Тошкент,2010. №7, 33 б;
- 13.Шохмансур Шохаъзамий. Государственная инвестиционная политика Узбекистана // Рынок деньги и кредит, №4. 2012г;

- 14.Федяшева Г. Развитие инновационного потенциала Узбекистана в условиях модернизации экономики. // Рынок деньги и кредит, №08. 2011г;
- 15.Муминов Э.Инвестиционная активность и инновационное развитие национальной экономики// Рынок деньги и кредит, №9. 2011г;
- 16.Абдуллаев А. Имтиёзли кредитлаш жамғармасининг банк ривожигаги роли// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2012. №6, 8-9 б;
- 17.Ниязов Ф.Интеллектуальная собственность как новый вид экономического ресурса// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2018. №11, стр.60-66;
- 18.Махкамов З. Протекционизмдан эркин савдо сиёсатиға ўтилиши мамлакат экспорт салохиятининг ошишига хиса қўшади// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2018. №3, 40-47б;
- 19.Бахриддинов Н. Корхона инновацион фаолиятини молиялаштириш масалалари // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2018. №3, 56-59 б;
20. Надирхонов У. Иностранные инвестиции и региональное развитие республики// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2013. №1, 16-19 б;
- 21.Обломуродов Н. Қишлоқ хўжалигини модернизациялашда инвестиция лойихаларининг аҳамияти // Бозор, пул ва кредит. Тошкент, 2017. №7, 22-25 б;
- 22.Пўлатова М. Ўзбекистон жаҳон молия бозорига интеграциялашмоқда. // Бозор, пул ва кредит. – Тош., 2018. №11, 66-68 б;
23. НиязовФ. Привлекая новые инвестиции// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2012. №7, 15-17 б;
- 24.Абдуллаев А Банк ликвидлигини тартибга солишнинг долзарб масалалари// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2012. №10, 3-6 б;
- 25.Камолов К. Тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришни қўллаб-қувватлаш давлат жамғармаси// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2018. №10, 26-33 б;
- 26.Костюченко А.Оценка резервов развития промышленности // Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2017. №7, 26-33 б;

27.Хусанов Н. Кредитные программы для поддержки малого бизнеса и частного предпринимательства// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2012. №10, 21-23 б;

28.Баҳодиров У. Банк тизими ислохотлари ва ютуқлари муҳокама қилинди// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2015. №12, 58-62 б;

29.Сатторов Б. Банк тизимининг тадбиркорларини кредитлаш республикамиз ижтимоий-иқтисодий ҳаётида муҳим ўрин тутмоқда// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2015. №6, 61-65 б;

30.Мирзаев М. Иқтисодий салоҳият барқарор тараққиётнинг мустаҳкам пойдевори// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2015. №10, 6-13 б;

31.Гайбуллаев О. Инвестициялар ҳажмининг жадал ўсиши – барқарор иқтисодий ўсиш гарови// Бозор, пул ва кредит. Тошкент, 2015. №10, 36-43 б;

32.Маматов Б, Якубова С. Қулай инвестиция муҳити – иқтисодиёт тараққиётининг гарови// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2015. №8, 44-52 б;

33.Мангишов Л. Миллий иқтисодиёт ривожига тўғридан-тўғри хорижий инвестициялар аҳамияти// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2015. №10, 44-49 б;

34.Мавлонова Н. Минтақа иқтисодиёти ривожига банклар инвестициялари// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2015. №6, 41-48 б;

35.Ақромов Б. Тижорат банклари кредитлаштириш тизимининг янада такомиллаштирилиши аҳоли ва хўжалик субъектларини молиявий қўллаб-қувватлаш кўламини кенгайтормоқда// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2015. №6, 25-31 б;

36.Хамидов С.Ўзбекистонда саноат ривожланишининг замонавий тенденциялари: ислохотлар ва натижалари// Бозор, пул ва кредит. – Тошкент, 2015. №7,22-28 б;

V.Статистик тўпламлари маълумотлари

1.Ўзбекистон рақамларда статистик тўплам. Ўз.Рес. Давлат статистика қўмитасининг нашри, 2018 й.

2.Ўзбекистон ҳудудларининг йиллик статистик тўплами. Ўз.Рес. Давлат статистика қўмитасининг нашри, 2019 й.

3.Сирдарё вилоят иқтисодиёт ва ҳудудларни комплекс ривожлантириш бош бошқармаси маълумотлари.

VI. Интернет тармоғидаги веб-саҳифалар:

1. www.gov.uz
2. www.prezident.uz
3. www.stat.uz
4. www.mineconomy.uz
5. www.mehnat.uz
6. www.strategy.uz
7. www.uza.uz
8. www.cer.uz